M. VELLEI PATERCULI

EX

HISTORIAE ROMANAE

AD M. VINICIUM COS.

LIBRIS DUOBUS

QUAE SUPERSUNT.

RECENSUIT

ET RERUM INDICEM LOCUPLETISSIMUM ADIECIT

FRIDERICUS HAASE,

PROF. VRATISLAV.

EDITIO ALTERA.

LIPSIAE.

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCCLVIII.

Latini Sather

LIPSIAE TYPIS B. G. TEUBNERI.

FRID. HAASII PRAEFATIO.

In Velleii Paterculi libris emendandis cum multi atque ipsi etiam artis criticae principes plus praestare non potuerint, quam ut singuli paucis aliquot locis corruptis certam medicinam afferrent, multo pluribus per coniecturas infelices fallacem potius quandam sanitatis speciem inducerent quam morbum ipsum tollerent, mihi dubitare non licet, quin aliis mea inventa haud rarius displicitura sint, quam aliorum multa mihi displicuerunt; itaque satis habebo, si aliquot locis recte prospexisse, coniecturis autem non necessariis aut parum consideratis non nimis indulsisse videbor. Illud enim vel maxime agendum est in libris supra vulgarem modum depravatis, ne vel vitiorum gravitate vel infinita emendationum multitudine abripi nos patiamur ad immodicam corrigendi licentiam. Atque ego quidem quamquam eorum commodo, qui hunc scriptorem sine commentariis legere cupiunt, dandum hoc censui, ut paucissima tantum vitia intacta relinquerem, plerisque aliquam vel meam vel alienam correctionem adhiberem, illud tamen inducere animum non potui, ut gravissimae depravationis vestigia omnia occultarem; quare quae in codice Murbacensi fuisse constat quamvis manifesta librariorum additamenta, non abieci plane sed appositis parenthesis signis abiicienda indicavi; ubi autem in mutandis codicis verbis coniecturas secutus sum, quae incertiores viderentur, aut ubi lacunas meis quibusdam verbis exempli causa positis explevi, ea omnia inclinatis litteris scribi iussi, additis item ad lacunarum supplementa parenthesis signis. Qua ratione non solum cavi, ne in locis dubiis fucus fieret lectoribus, sed effeci etiam, ut graviora quaedam depravationis genera manifestis documentis extarent, ex quibus de locis minus manifestis iudicari posset. Nam irrepsisse aliquando in ipsa Velleii verba varii generis e margine additamenta, adeo certum est quibusdam exemplis, veluti lib. I, c. 6, 6. lib. II, c. 10, 1. ut talia qui consideraverit, dubitare non possit, quin recte etiam alibi eo emendandi genere utamur. Neque minus certum est, praetermissa esse nonnunquam a librario festinante aliquot Velleii verba, maxime ubi a voce simili ad similem vel ad eandem iterum positam oculis aberrare facile erat; quod vitiorum genus cum et ubique frequens sit et in summa librarii Velleiani negligentia paene abesse non possit, temperare mihi non potui quin aliquotiens meis verbis Velleiana in-

a*

tegrarem, praesertim si et corrupti loci natura et supplendi facilitas fidem facerent, non esse alio modo erratum: si quis tamen in hoc consilio nimiam accusare volet audaciam, sciendum est, me quoque ipsum verbis a me illatis fidem nullam tribuere sed velle ea signorum quorundam locum obtinere, quae simul et indicent lacunam et eius originem demonstrent. Atque haec quidem peccandi genera sintne ei tribuenda, qui codicem Murbacensem scripsit an vetustiori alicui librario, frustra quaeras; nec magis id apparet in tertio quodam vitiorum genere, quod signo aliquo notare non potui; verba dico verborumque comprehensiones e suo loco in alienum traiectas; cuius erroris cum olim iam aliquot exempla indagavi comprobata illa Kritzii iudicio, tum tria nunc addidi; nam cap. 95 extr. cum antea legeretur sic: *adulescentibus, aut obiicientes audire, quod non agnosceret senex*, ego malui *audiret* scribere et transpositione uti, quam vel delendas indicare tres voces cum Ruhnkenio, Krausio, Cludio, vel cum Kritzio acquiescere in interpretatione vehementer incommoda. Item cap. 84, 2 verba illa: *Rex Amyntas — transmisit ad Caesarem* non recte credidi a superioribus seiungi interpositis illis: *denique in ore — classis hostium superata*; et cap. 110 extr. verba illa: *audita in senatu vox — pollicitati omnia* anteponenda putavi illis: *Habiti itaque delectus — coactae dare militem*, quo loco traiectione verborum orta etiam est lacuna, quam bis posita voce *omnia* utcunque sustuli; in cod. Murb. enim scriptum videtur fuisse: *exactae ad id bellum operae. pollicitati. omnia haec frustra praeparassemus*. Quibus locis si quis accurate et res et verba examinet, non vereor ne Velleii potius quam librarii alicuius negligentiam coercuisse videar. Quarto quodam loco suspicor tribus simul modis peccatum esse; nam primum dubium non est quin libri primi pars extrema exciderit; neque enim is est Velleius, qui in tali re, qualem cap. 18. tractat, paucis verbis contineri queat nullo adiecto sententiarum artificio; neque credibile est Romanorum hoc loco nullam mentionem factam esse, quos in superioribus studiose cum Graecis composuit; quare nihil est verisimilius quam additum fuisse locum sententiis exornatum, quo significaret Romam esse quasi alteras quasdam in Italia Athenas. Deinde adscriptum fuisse in margine lemma videtur hoc: *et in Italia*, quod cum inter ipsa Velleii verba relatum, denique alieno loco positum esset, vehementer exercuit interpretes; mihi id si servare volebam, necessario in fine ponendum fuit.

At in verbis singulis quot modis peccatum sit, longum est enarrare, neque id in Murbacensi libro solum, sed etiam antea factum; accessit postea haud minor emendandi licentia, quae nunc tandem certis legibus regi posse videtur. Quaerendum enim ante omnia est, quid scriptum fuerit in codice Murbacensi; id autem adeo totum pendet ex Rhenani et Burerii testimoniis, ut Amerbachiano libro aut nulla aut exigua admodum et secundaria fides tribuenda sit. Editionem igitur principem ego quoque denuo diligenter excussi, exemplo usus

bibliothecae regiae Vratislaviensis, e quo intellexi discrepantiam illam, quam primus Orellius animadvertit in diversis eiusdem editionis exemplis deprehendi, non omnem ab eo notatam esse. Vratislaviensis enim liber pag. 37. v. 11. qui locus est lib. II, c. 35, 2. habet: *homo virtuti simillimus*, ubi in aliis non legitur *homo*, sed *non*. Item lib. II, c. 83, 2. pag. 47. v. 13. in eodem libro legitur: *ignoverat. Hunc mox avunculum*, ubi in aliis: *Mox autem hunc a.* Ceterum quamquam plurimum tribuendum est Rhenano et Burerio, non tamen credo quae silentio Burerius transmisit, ea omnia ita in Murbacensi codice scripta fuisse ut sunt in editione principe; et ut alia omittam, correctoris certe manus qualis in codice fuerit, non potest ex Burerii adnotatione cognosci, ut verendum sit, ne forte Rhenani vel alia recentior manus fraudem ei fecerit, sicuti Phil. Beroaldi manus in Taciti codice Corbeiensi multis vetustior visa est. Ipsum vero codicem Murbacensem equidem opinor seculo XI. vel etiam XII. scriptum esse; his enim seculis *a* litterae forma haec *cc*, de qua testatur Burerius, usurpari paulatim desita est, longiorum autem vocabulorum compendia talia, qualia in codice fuisse satis certum est, iisdem seculis frequentari coepta; postea igitur quae invaluerunt scribendi genera, non possunt ad indagandam depravationis originem adhiberi. Sed Murbacensis libri scriptor quamvis saepe multumque deliquerit festinatione, negligentia, inscitia, videtur tamen vetustius quoque exemplum, quo ille usus est, satis mendosum fuisse et litteris eiusmodi scriptum, quae seculi XI. vel XII. librario indocto obscurae essent; cuius rei manifesta sunt indicia. Tironianis vero notis scriptum fuisse librum illum veterem, ego coniectare non audeo, qui librum talem nunquam viderim: facilius de merovingici generis litteris minusculis lectu difficilibus assentiar Hauptio amico dilectissimo, quamquam huius quoque scripturae certa indicia eo magis me fugerunt, quod iam antea reperisse mihi videbar libri illius, e quo Murbacensis fluxit, litteraturam fuisse longobardicam; argumento est insignis ac multis exemplis prodita *t* litterae depravatio, cuius formam longobardicam satis illam singularem cum variis modis scriba posterior interpretaretur, multipliciter lapsus est. Non vacat nunc eam rem accuratius persequi, quam et facile est exemplis collectis comprobare, et utile in emendandi negotio non negligere; ita enim intellexi lib. II, c. 46, 1. spretis et aliorum coniecturis et mea olim prolata unice veram habendam esse Ursini divinationem, qui *vetus* scripsit pro eo quod in codice fuit *victus;* et lib. I, c. 17, 5. locum multum vexatum certa mihi nunc emendatione sanasse videor; cum enim in codice fuerit vel *mq.*, ut Burerius, vel *inq.*, ut Amerbachius scripsit, haud dubie legendum est *intra*, quo invento reliqua facili negotio expediuntur.

Alienum est ab hoc loco singulatim explicare, quibus ubique rationibus ductus meam aliquam aut alienam sententiam secutus sim; operam autem dedi, ut quidquid post Kritzii editionem diligentis-

simam ad emendandos Velleii libros prolatum est, cognoscerem et in huius editionis utilitatem converterem; usus etiam sum schedis Lindenbrogianis, in quibus tamen quae ad emendationem spectant, hodie usum nullum habent. Praeterea capita eorumque partes nonnumquam paulo aliter distinxi quam adhuc factum erat, ubi rerum verborumque intellectus eo modo iuvari posse videbatur; denique indicem adieci non illum quidem plane novum sed tamen eo, qui adhuc vulgabatur, ut verbis breviorem, ita rebus multo locupletiorem et mendis purgatum.

Scribebam Vratislaviae mense Maio a. MDCCCLI.

Frustra speravi otium mihi a Velleianis studiis concessum esse; quae quotiens retractaverim, documento sunt ea, quae iam olim in diurnis Halensibus scripsi de Orelliana et Kreyssigiana editionibus, de Laurentii locis Halmiique emendationibus Velleianis et de Schoepferi adnotationibus criticis; alia deinde nonnulla Kritzio privatim suppeditavi, cum suam pararet editionem, alia rursus protuli, cum perfectae editionis censuram agerem in iisdem diurnis Halensibus; denique quidquid postea emendationum subnatum erat, ante septem annos in hac editione exprompsi. Quare meo mihi iure tum videbar scriptori totiens pertractato valedicere, cui pro virili parte auxilium tulissem, nec sine taedio ad eos me locos rediturum putabam, in quibus emendandis adhuc frustra laborassem; neque etiam nova aliorum me allexerunt studia, ut pristinas curas repeterem; nemo enim ex illo tempore repertus est, qui assiduam operam in Velleio poneret; pauci eum a limine salutaverunt unum alterumve locum temptantes. Itaque neque expectanti mihi nec cupienti accidit, ut repetenda nunc haec editio esset, ad quam operam totum me imparatum esse videbam; pigebat vero pauca et frivola proferre, quae non quaerenti oblata erant, nec vacabat nova quaerere. Itaque meam inopiam alienis divitiis consolaturus amicos adii; nec frustra; ut enim eximia dote novam hanc editionem ornare possem, factum est insigni beneficio Mommsenii et Bernaysii, qui quas in promptu habebant emendationes Velleianas liberaliter mihi concesserunt, non illas quidem ea mente per margines sparsas, ut continuo in ordinem reciperentur morosoque ac timido editori satisfacerent, sed quae tamen et iucundissimum et utilissimum critici negotii instrumentum sint huiusque editionis plane τηλαυγὲς πρόσωπον. His ego adieci vel mea quaedam vel aliena; ipsa vero Velleii verba rarissime mutavi, quia non licuit denuo totum librum diligentius et uno tenore excutere, de singulis autem locis sparsim consilium capere parum consideratum videbatur.

De Velleio quidem ipso quid sentiam, dixi in diurnis Hal. a. 1841. No. 197. nec praeterea habeo quae post Sauppium Kritziumque addam, nisi quod mentione dignus videtur L. Velleius Paterculus, qui p. Chr. n.

a. 60. consul fuit, de quo vid. inscr. 5407. in Inscrr. lat. collect. vol. III. pag. 69. ib. Henzen. Illud gravius, quod Mommsenius animadvertit, Capua oriundum videri historiarum scriptorem idque intellegi potissimum ex lib. I, c. 7. coll. lib. II, c. 76, 1 et 16, 1. 2. accedit de eius familia titulus in Inscrr. R. Neap. 3636.

De novis autem emendationibus et quibusdam veteribus sic habeto.

Lib. I, 2, 3. voces *sed hic insequentesque archontes* Mommsenio delendae visae sunt ut e glossemate ortae, quia non possint voces *apud Atticos* nisi cum verbo *usurpabant* coniungi. Me quidem illa verba minus offendunt; credibile enim est Velleium ubi apud Atticos esse Medontidas dictos ait, in familiae nomine statuisse dignitatis inesse appellationem. Illud me magis movet, quod ipsa oratio hoc loco manca videtur et suspensa et praeter expectationem ibi desinens, ubi non credas aliud quidquam nisi de iis archontibus dici potuisse, qui eum honorem non in vitae tempus usurparunt. Quare suspicor totum illum locum, qui de archontibus est cap. 8, 3. hinc esse avulsum et illuc translatum; quo genere saepius esse Velleii libros depravatos, iam olim demonstravi; hoc tamen loco non neglegentiam credas librariorum accusandam esse sed fortasse eiusdem hominis infelicem industriam, qui cap. 6, 6. adscripsit Aemilii Surae locum; is enim, quo erat chronologiae studio, facile potuit, ut temporum servaret ordinem, corrumpere orationis cohaerentiam; quamquam temporum quoque ordinem ipse Velleius si servare in hac re voluisset, haud dubie non ante sed post Romam conditam decennales archontes commemoraturus fuit; interpolator vero cum ibi commodum ei rei locum non reperiret, fecit quod potuit, ut neglecto et Velleii consilio et exiguo temporis discrimine aliquam certe curam chronologiae adhiberet. H.

3, 2. *Quod cum alii faciant, tragici frequentissime faciunt] Tum* particulam, quam Kritzius in altero sententiae membro adiciendam iudicavit, non necessariam esse, non poteram tum, cum eius editionis censuram scribebam, exemplis probare; nunc haec sufficere videntur: Sen. controv. I. praef. § 2. *Sed cum multa iam mihi ex me desideranda senectus fecerit — inter ea quae retuli memoria est.* Sen. de beneff. I, 1, 4. *Sed cum sit in ipsis crimen qui ne confessione quidem grati sunt, in nobis quoque est.* dial. I, 4, 10. *Cum omnia, quae excesserunt modum, noceant, periculosissima felicitatis intemperantia est.* dial. XI, 12, 4. *unum hunc cognovisse videor, quem omnibus amicum habere cum expediat, magis tamen etiam libet.* Tac. Ann. IV, 34. *quorum res gestas cum plurimi composuerint, nemo sine honore memoravit.* H.

8, 1. *octingentos tris]* Vetat M. mutari numerum, qui est in ed. princ. DCCCXXIII. quia si adiciantur anni CCCCXXVII, quos posuit Clemens Alexandrinus, ipsi illi conficiuntur anni MCCL, quos deinde Velleius numerat.

9, 1. *ut plerumque superior Gentium magnamque partem Graeciae in societatem suam perduceret.* conj. M.

9, 6. *vel modo pecuniae, qui bis milies centies aerario contulerit*

HS, ut omnium —. coni. M. quem ita secutus sum, ut non *qui* sed *ut qui* scriberem.

11, 2. *cui ex virtute Macedonici nomen inditurus erat,* scil. Pseudophilippus. M.

12, 6. *adeo odium — ne in victis quidem deponitur neque ante invisum esse desinit, quam quod esse desiit.* coni. G. Linker in Diurnis Austr. scholast. a. 1852. pag. 88.

13, 3. *semperque aut belli aut pacis se erudiit artibus.* M.

14, 4. In ed. princ. et cod. Amerb. recte scribi ait M. *a Sp. Postumio*, non *ac*, quia censorum nomina non temporibus indicandis adhibentur, civitatem vero dare censores dici possunt, quam in tabulas mittunt.

15, 4. *Scolacium Minervium, Tarentum Neptunia.* Sic quattuor haec nomina scribenda esse, ut duarum coloniarum sint, docuit M. vid. Berichte der kön. sächs. Ges. d. W. Philol. hist. Kl. 1849.

16, 4. *ingenia Socratico ore efflorescentia.* M.

ib. *quid ante Isocratem — clarum in oratoribus? fuit id adeo artatum —.* M.

17, 5. *Huius ergo rei cedentis in saeculum* M.

ib. § 6. *ut primo ad consequendos quosque priores ducimur atque accendimur —.* Ita scribendum videtur, propterea quod in hac re nullus est opinioni locus, nec priores ducimus, qui priores sunt. H.

ib. *aliquid in quo niteamus conquirimus.* ita et ego a. 1828 conieci, et a. 1837 Halmius et nunc Bernaysius, sicuti olim Heinsius *eniteamus.*

18, 1. *pluribus artis eloquentiaeque quam universa Graecia, operibus floruit* coni. H. Keil. 1843. in thesi XII. subiecta Observatt. crit. in Propert.

18, 2. *existimatum urbesque et in Italia talium studiorum fuere steriles. Nisi Thebas unum os Pindari inluminaret (nam Alcmana Lacones falso sibi vindicant,)* . . . . . ut desit apodosis qua dixerit Velleius futurum fuisse, ut civitates illae omni litterarum laude carerent. M.

Lib. II, 1, 5. Assentitur mihi M. ad voces *non recusando* non *poenam* nec aliud quidquam addendum esse; scilicet intellegitur Mancinus non recusasse id ne fieret, quod factum est. Ceterum cf. Tac. Ann. II, 22. *illi supplices nihil abnuendo veniam omnium accepere.*

ib. Quoniam miro sane modo Samnites qui ad Caudium Romanos gravi dedecore affecerunt, Caudini appellantur, mavult ex antecedentibus hostes intellegere et *Caudi* scribere M.

2, 2. *promulgatis agrariis legibus omne ius fasque concutientibus, summa imis miscuit.* B. *omnibus tum conquiescentibus.* M.

3, 2. *Tum optima senatus atque equestris ordinis pars melior et maior.* M. *Tum* [optimates] *senatus aeque et equestris ord.* H.

5, 2. *non deterritus est proposito. Perseverantia ducis quem —.* B.

6, 2. *cum summa quiete unanimis civitatis princeps esse posset.* B.

ib. *longe maiore arte priora repetens.* B.

7, 3. *Rei tantae parum ad notitiam pertinens interponatur haec: hic est Opimius —.* nisi *haec* addatur, durum erit *rem* intellegere; cf.

Frontin. de aquaedd. c. 3. *ac ne quid ad totius rei pertinens notitiam praetermisisse videar*. H.

10, 1. *Prosequamur voto severitatem censorum*. B.

11, 1. *immodicus gloriae, inritabilis, impotens*. B.

12, 1. Propter Kritzium moneo Marium Sullamque copulatos dici quasi praecaventibus fatis ne quando dissociarentur, idque quadam pietatis copula; vid. Cic. div. in Caec. 19, 61. H.

12, 5. *at bona malis repensasse*, ut priora bona Marius postea malis sustulisse videatur. M.

16, 3. *appellarant Italiam*. Bergk, Zeitschr. f. Altthsw. 1851. pag. 19.

16, 4. *rem populi Romani* B. *rem Romanam* H.

17, 1. *ipsi exanimati*. M.

20, 5. Probo nunc dativum *cui augendae*. H.

21, 2. *sub ipsis moenibus focisque*. B.

23, 6. *Sulla praesentem ante omnia supplicemque Mithridaten invenit*. cf. c. 37, 3. *supplex et praesens*. B.

25, 1. *quibus et spes pessima et immodica cupiditas erat*. B. Ego conferam talia, quale illud est Valer. Max. IV, 6, 3. *ubi idem et maximus et honestissimus amor est*. H.

26, 1. *vir animi magis saevi quam paterni*. B.

26, 3. *In quantum huius gloriae famaeque accessit, nunc vir ille eminet, praeterea latet*. M.

27, 1. *vir agilis bellique fortissimus penitusque Romano nomini infestissimus*. cf. c. 105, 1. *navum, agilem*. B.

ib. de kalendis Nov. vid. Merkel, prolegg. ad Ovid. fast. pag. XXVII sq.

28, 2. *uti appareat populum R. usum dictatoris ante metu desiderasse, timuisse post potestatem*. M. Hertz in Mus. Rhen. philol. a. 1843. pag. 477, Tullii consulis mentionem ut ab aliquo grammatico adiectam referens ad M'. Tullium Longum cons. a. U. 254. — *ante metu desiderasse, in tuto vero timuisse potestatem*. H. *ante metu desiderasse, illico timuisse potestatem*. M.

28, 3. Voces *ex albo* pro *exoleto* restitui iussit M. commemorans versum in muro Pompeiano scriptum: *non est ex albo iudex patre Aegyptio*.

29, 2. *sed ex dignitate constans* (i. e. beruhend auf. cf. c. 108, 2.) *atque in illam conveniens amplitudinem fortunae, quae eum* —. B. *sed ex dignitate; constantia ea, quae in illam conveniens amplitudinem fortunam eius ad ultimum comitata est diem*. M.

1854 — ib. *potentiae quae honoris causa ad eum deferretur, non vi ab eo occuparetur*. M. vid. Berichte l. c. p. 156. ubi vulgo *ut* pro *vi*.

31, 3. *interdum persona in exemplo nocituro invidiam auget aut levat*. cf. c. 47, 4. *exemplo inutili*. c. 114, 3. *exemplo non nocebatur*. B.

ib. *extraordinaria imperia reformidant*, ut sit et quod in deponendo ac retinendo intellegatur et quod opponatur honoribus. M.

32, 4. *praedonesque saepe antea multis locis*, vel *antea ac multis locis*. M.

33, 1. *pecuniae polluebatur cupidine*. B.

37, 1—4. Non credo dubium esse quin totum hoc caput loco suo motum sit et reiciendum post cap. 39; nimis enim absurdum est id divellere a cap. 40. et ita divulsum interponere inter duo episodia, quae inter se coniuncta fuisse non minus consentaneum est quam quae leguntur lib. I, c. 14—18. Ac si quis quemadmodum alterum illud, quod est de litterarum flore, inprimis convenit Ciceronis nomini, ita alterum hoc, quod est de provinciis, aeque recte et commode statuat Pompeii rebus in oriente gestis subiungi, certe id fieri debuit non inter cap. 37 et 40, sed post c. 40. nec vero praecipiti Velleii festinatione abuti licet ad vitia eiusmodi excusanda, quae vel maxime festinantem fugere non potuerunt. H.

38, 2. *Claudius, sed provinciam*, ut *sed* pro vulg. *et* scribatur, quod voluisse Velleium, sequentia docent. M.

39, 1. *infractae denique idem quod totus terrarum orbis sibi novum conferunt stipendium*. M. *infractae ac pacatae idem quod t. t. o. in aequum conferunt stipendium*. H.

40, 3. *venturum in urbem adfirmarant*. M.

40, 4. Ego diversas Velleium coronas intellegi velle ratus semel lauream, semel auream scripsi; Borghesium in Decadib. 9, 8, p. 41. *auream* recte scribi docuisse monet M.

41, 2. *et quod monumentis antiquissimis constabat*. B. quod mihi certissimum videtur.

42, 2. *Etsi longum est narrare, quid et quotiens ausus sit, tamen quantopere conata eius qui obtinebat Asiam magistratus p. R. motu suo destituerit, referatur, documentum tanti mox evasuri viri*. M.

42, 3. *perrexit ad proconsulem Iuncum (idem enim Asiam obtinebat)*. Nipperdey in Philol. VI. 1851. pag. 377. testibus usus de Iunci nomine Plutarcho Caec. c. 2. et Gellio V, 13. Contra Borghesius eum esse L. Iunium Silanum statuerat ex Plin. N. H. II, 35 § 100. cui assentitur Henzen in Inscrr. lat. collect. Orell. vol. III. pag. 55. ad inscr. 5354. Ambigue iudicat O. Schoenemann de Bithynia et Ponto prov. Rom. (Gotting. 1855.) pag. 12. Sed recte Mommsenius ullam negat causam esse, cur qui est apud Plinium a. U. 678. proconsul L. Iunius Silanus, idem esse credatur atque is, de quo Velleius agit, apud quem mihi deinceps recte nunc omitti videtur vox *cum*, adscripta illa ad corrigendum nomen *Iunium*; minus recte voces *eam quam* omiseris; nec tamen *eamque*, quod olim a Lipsio accepi, ferri potest; itaque malim aut transpositis vocibus scribere: *idem enim eam qui Asiam obtinebat*, aut quod nunc recepi: *idem enim Asiam etiamtum obtinebat*. H.

46, 3. *Hunc proficiscentem i. S. diris cum omnibus tribuni pl. frustra retinere conati essent, quorum — fuisset rei publicae, transgressum Euphraten Crassum — Orodes — interemit*. M. In eam mentem sic coniectes: *diris cum ominibus tribunis — — conatis, quorum —*. Sed praefero periodum male structam.

47, 2. *medium iam vix invidia partium ac familiae cohaerentis — concordiae pignus.* H.

48, 2. *defuisset fortunae deserendi eius locus,* vel potius *destituendi.* cf. II, 69 extr. M.

48, 3. *cuius sane voluptatibus,* ut *animo* ($\overline{aio}$) ortum sit ex litteris $\overline{ane}$. M.

49, 4. *postulaverat tantummodo contentus cum una legione — provinciae, privatus ut i. u. veniret et se — committeret decrevere —.* ita scribendum esse docuit M. *die Rechtsfrage zwischen Caesar u. d. Senat* pag. 57.

53, 5. *tam simplex esset annorum digestio.* H. *tam prolixa esset a. d.* B.

54, 1. *utrique summorum imperatorum meritas poenas alteri superstiti luere suppliciis.* M.

55, 4. *restitutae sunt a duce quam a milite potius.* M.

57, 3. *ineluctabilis fatorum vis; cum cuius fortunam mutare constituit, c. corrumpit.* M.

59, 1. *De cuius origine etiam sic praecipiti pauca dicenda sunt.* cf. I, 16, 1. *in hac tam praecipiti festinatione.* B.

59, 6. *aequaliter coruscansque in colorem arcus.* B.

60, 2. *maluitque avunculo et Caesari dare se quam vitrico cedere.* ut adoptio intellegatur. M.

65, 2. *affinitas, privigna A. desponsa Caesari.* omissis vocibus *cum esset.* M.

66, 1. Cum in ed. princ. et in cod. Amerb. scriptum sit *nunciari,* nihil aliud anquirendum esse sed *nunciare* scribendum docui in adnotatt. crit. ad Sen. dial. II, 10, 3. in ind. lectt. Vratisl. aest. 1852. pag. 5. De sententia cf. Sen. dial. IV, (de ira II,) c. 27, 4. *Adfecti sumus poena: succurrat non tantum quid patiamur, sed quid fecerimus.* quo loco pro eo quod est *succurrat,* dici etiam potuit: *nunciemus nobis.* H.

68, 1. *neque enim personarum umbram maiestas rei p. capit.* B.

ib. *cum in meliora quidem servari posset.* M.

ib. *in urbe seditionem, in agris haud occulte bellicum tumultum movens.* M. quod recepi.

75, 3. *fugiens mox f. s. Caesaris armatos, bimum —.* M.

79, 1. *per omnia [extra] dilationes perosus.* B.

81, 1. *salubritatis instar,* quod fuit in cod., defendit B.

82, 4. *succinctus* vocem retinui ex cod. cf. Orell. ad Tac. Ann. XI, 31. H.

86, 2. *nec quisquam interemptus est, [interemerunt se ipsi] paucissimi.* cf. 87, 2. B.

91, 1. *quod cognomen illi viro Planci sententia consensus — indidit,* servata cod. scriptura *viro,* quam tuetur coll. c. 87, 2. B.

95, 3. extr. item scripturam cod. tuetur B. nec ego nunc admodum repugno.

99, 3. *ut omnes [eam adierint] pro consulibus legatique in t.*

profecti provincias visendi eius gratia atque convenientes — fascis suos summiserint. M.

101, 1. *provinciis obitis ad sedandam Syriam missus.* M.

102, 3. *ingressus, ut prima parte introitus prospere cessit, mox —*, ut *introitus* sit nominativus casus. B.

103, 3. *quali ille omine omnibus fuerit.* B.

105, 1. *Cherusci (gentis eius Arminius, mox clade nostra nobilis), transitus Visurgis.* Doederlein, Reden und Aufsätze, vol. II. pag. 311. quod ego secutus sum.

108, 3. *fecit. Certissume custoditum imperium.* M.

109, 1. *perfugium tutum; denique ex male dissimulato agebat aemulum.* H.

110, 1. *non plus quam quinque dierum iter a primis hostium [aberat legionesque se, quas] S. admovere placuerat, paene — — cum Caesare iuncturae erant.* M. Id ego simillimae meae emendationi praetuli.

110, 4. *pars in Macedoniam effundi [parabat], pars —.* res enim illa nondum gesta erat. M.

111, 3. *universas evasimus partibus*, scilicet sic ut Romani exercitus partes non obicerentur universis hostium viribus. M. Ego nunc *evasimus* restitui, quod sine ignominia dicitur; neque enim de audacia agitur, sed laudatur ducis prudentia. Partes vero non puto alius rei intellegi posse nisi eiusdem quae universa appellatur, in quo usu multus est Velleius; vid. II, 38, 1. 126, 1. 113, 3. 129, 1. cf. Plin. epp. I, 8, 3. II, 5, 7. 10. III, 15 extr. IX, 4, 2. Quare teneo quod olim conieci verbum excidisse post *evasimus*, sive id *fudimus* fuit sive aliud; cf. Sen. dial. IV, (de ira II,) c. 29, 1. *nec universam illam* (iram) *temptaveris tollere; graves habet impetus primos: tota vincetur, dum partibus carpitur.* H.

ib. *quanto cum temperamento summae utilitatis res auctoritate—.* M.

ib. *inclusus custodiis exercitus nostri, ne qua posset erumpere — — furens viribus elanguesceret, hostis.* M.

114, 4. *quibus abusa erat.* H.

116, 4. *defectus est. Honoratorum virorum.* M.

118, 2. *iure etiam civitatis Romanae eius equestres consequens gradus.* i. e. cum civis Romanus esset, poterat consequi militiae gradus equestres, tribunus fieri et praefectus. M.

119, 2. *data esset, immo castigatis.* M. id recepi pro vulgato *data esset immunis, cast.*

119, 5. De C. Numonio Vala vid. Henzen in Inscrr. lat., collect. Orell. vol. III. pag. 45. ad inscr. 5310.

126, 2. *accessit comitiis auctoritas.* B. monens exquisitum hoc esse adulandi genus.

126, 4. *facere recte civis suos princeps optime faciendo docet.* M.

127, 2. *egent, neque nisi parvo paucitas ministeri sufficit.* M. *namque in parvo parvitas ministeria deficit* (egent igitur magnis adiutoribus). B.

Scripsi Vratislaviae mense Aprili a. MDCCCLVIII.

M. VELLEI PATERCULI
HISTORIAE ROMANAE
AD M. VINICIUM COS.
LIBRI DUO.

LIBER PRIOR.

1. *** [*Epeus*] *** tempestate distractus a duce suo 1
Nestore Metapontum condidit. Teucer, non receptus a
patre Telamone ob segnitiam non vindicatae fratris iniu-
riae, Cyprum adpulsus cognominem patriae suae Sala-
mina constituit. Pyrrhus, Achillis filius, Epirum occu-
pavit, Phidippus Ephyram in Thesprotia. At rex regum 2
Agamemnon tempestate in Cretam insulam reiectus tris
ibi urbis statuit, duas a patriae nomine, unam a victoriae
memoria, Mycenas, Tegeam, Pergamum. Idem mox sce-
lere patruelis fratris Aegisthi, hereditarium exercentis in
eum odium, et facinore uxoris oppressus occiditur. Regni 3
potitur Aegisthus per annos septem. Hunc Orestes matrem-
que socia consiliorum omnium sorore Electra, virilis animi
femina, obtruncat. Factum eius a diis comprobatum spatio
vitae et felicitate imperi apparuit; quippe vixit annis
nonaginta, regnavit septuaginta; qui se etiam a Pyrrho,
Achillis filio, virtute vindicavit; nam quod pactae eius,
Menelai atque Helenae filiae, Hermiones nuptias occupa-
verat, Delphis eum interfecit. Per haec tempora Lydus et 4
Tyrrhenus fratres cum regnarent in Lydia, sterilitate fru-
gum compulsi sortiti sunt, uter cum parte multitudinis
patria decederet. Sors Tyrrhenum contigit; pervectus in

Italiam et loco et incolis et mari nobile ac perpetuum a se nomen dedit.

1 II. Post Orestis interitum filii eius Penthilus et Tisamenus regnavere triennio. Tum fere anno octogesimo post Troiam captam, centesimo et vicesimo quam Hercules ad deos excesserat, Pelopis progenies, quae omni hoc tempore pulsis Heraclidis Peloponnesi imperium obtinuerat, ab Herculis progenie expellitur. Duces recuperandi imperi fuere Temenus, Cresphontes, Aristodemus, quorum aba-
2 vus fuerat. Eodem fere tempore Athenae sub regibus esse desierunt, quarum ultimus rex fuit Codrus, Melanthi filius, vir non praetereundus. Quippe cum Lacedaemonii gravi bello Atticos premerent, respondissetque Pythius, quorum dux ab hoste esset occisus, eos futuros superiores, deposita veste regia pastoralem cultum induit, immixtusque castris hostium de industria, imprudenter, rixam ini-
3 ciens, interemptus est. Codrum cum morte aeterna gloria, Atheniensis secuta victoria est. Quis eum non miretur, qui his artibus mortem quaesierit, quibus ab ignavis vita quaeri solet! Huius filius Medon primus archon Athenis fuit. Ab hoc posteri apud Atticos dicti Medontidae; sed hic insequentesque archontes usque ad Charopem dum
4 viverent eum honorem usurpabant. Peloponnesii digredientes finibus Atticis Megaram, mediam Corintho Athenisque urbem, condidere. Ea tempestate et Tyria classis plurimum pollens mari, in ultimo Hispaniae tractu, in extremo nostri orbis termino, insulam circumfusam Oceano, perexiguo a continenti divisam freto, Gadis condidit. Ab iisdem post paucos annos in Africa Utica condita est.

1 III. Exclusi ab Heraclidis Orestis liberi iactatique cum variis casibus, tum saevitia maris, quinto decimo anno sedem cepere circa Lesbum insulam. Tum Graecia maximis concussa est motibus. Achaei, ex Laconica pulsi, eas occupavere sedis, quas nunc obtinent, Pelasgi Athenas commigravere, acerque belli iuvenis, nomine Thessalus, natione Thesprotius, cum magna civium manu eam regionem armis occupavit, quae nunc ab eius nomine Thessalia appellatur, ante Myrmidonum vocitata civitas.

Quo nomine mirari convenit eos, qui Iliaca componentes 2
tempora de ea regione ut Thessalia commemorant. Quod
cum alii faciant, tragici frequentissime faciunt, quibus
minime id concedendum est; nihil enim ex persona poëtae,
sed omnia sub eorum, qui illo tempore vixerunt, disse-
runt. Quod si quis a Thessalo, Herculis filio, eos appel-
latos Thessalos dicet, reddenda erit ei ratio, cur nunquam
ante hunc insequentem Thessalum ea gens id nominis
usurpaverit. Paulo ante Aletes, sextus ab Hercule, Hippo- 3
tis filius, Corinthum, quae antea fuerat Ephyre, claustra
Peloponnesi continentem, in Isthmo condidit. Neque est
quod miremur ab Homero nominari Corinthum; nam ex
persona poëtae et hanc urbem et quasdam Ionum colonias
iis nominibus appellat, quibus vocabantur aetate eius,
multo post Ilium captum conditae.

IV. Athenienses in Euboea Chalcida et Eretriam 1
colonis occupavere, Lacedaemonii in Asia Magnesiam.
Nec multo post Chalcidenses, orti, ut praediximus, Atticis
Hippocle et Megasthene ducibus Cumas in Italia condi-
derunt. Huius classis cursum esse directum alii columbae
antecedentis volatu ferunt, alii nocturno aeris sono, qua-
lis Cerealibus sacris cieri solet. Pars horum civium magno
post intervallo Neapolim condidit. Utriusque urbis eximia 2
semper in Romanos fides facit eas nobilitate atque amoe-
nitate sua dignissimas. Sed illis diligentior ritus patrii
mansit custodia, Cumanos Osca mutavit vicinia. Viris
autem veteres earum urbium hodieque magnitudo ostentat
moenium. Subsequenti tempore magna vis Graecae iuven- 3
tutis abundantia virium sedis quaeritans in Asiam se
effudit. Nam et Iones duce Ione profecti Athenis nobilis-
simam partem regionis maritimae occupavere, quae hodie-
que appellatur Ionia, urbisque constituere Ephesum, Mi-
letum, Colophona, Prienen, Lebedum, Myuntem, Erythram,
Clazomenas, Phocaeam, multasque in Aegaeo atque Ica-
rio occupavere insulas, Samum, Chium, Andrum, Tenum,
Parum, Delum aliasque ignobilis. Et mox Aeolii eadem 4
profecti Graecia longissimisque acti erroribus non minus
illustris obtinuerunt locos clarasque urbis condiderunt,

Zmyrnam, Cymen, Larissam, Myrinam Mytilenenque et
alias urbis, quae sunt in Lesbo insula.
1 V. Clarissimum deinde Homeri inluxit ingenium, sine
exemplo maximum, qui magnitudine operis et fulgore car-
minum solus appellari poëta meruit; in quo hoc maxi-
mum est, quod neque ante illum quem ille imitaretur,
neque post illum qui eum imitari posset, inventus est;
neque quenquam alium, cuius operis primus auctor fue-
rit, in eo perfectissimum praeter Homerum et Archilochum
2 reperiemus. Hic longius a temporibus belli, quod com-
posuit, Troici, quam quidam rentur, abfuit; nam ferme
ante annos nongentos quinquaginta floruit, intra mille
natus est. Quo nomine non est mirandum, quod saepe
illud usurpat: [οἷοι νῦν βροτοί εἰσιν;] hoc enim ut homi-
num, ita seculorum notatur differentia. Quem si quis cae-
cum genitum putat, omnibus sensibus orbus est.
1 VI. Insequenti tempore imperium Asiaticum ab Assy-
riis, qui id obtinuerant annis mille septuaginta, translatum
est ad Medos, abhinc annos ferme octingentos septuaginta.
2 Quippe Sardanapalum eorum regem mollitiis fluentem et
nimium felicem malo suo, tertio et tricesimo loco ab Nino
et Semiramide, qui Babylona condiderant, natum, ita ut
semper successor regni paterni foret filius, *Pharnaces*
3 Medus imperio vitaque privavit. Ea aetate clarissimus
Graii nominis Lycurgus Lacedaemonius, vir generis regii
fuit, severissimarum iustissimarumque legum auctor et
disciplinae convenientissimae viris, cuius quam diu Sparta
4 diligens fuit, excelsissime floruit. Hoc tractu temporum
ante annos quinque et sexaginta quam urbs Romana con-
deretur, ab Elissa Tyria, quam quidam Dido autumant,
5 Carthago conditur. Circa quod tempus Caranus, vir ge-
neris regii, undecimus ab Hercule, profectus Argis re-
gnum Macedoniae occupavit; a quo Magnus Alexander cum
fuerit septimus decimus, iure materni generis Achille au-
6 ctore, paterni Hercule gloriatus est. [*Aemilius Sura de
annis populi Romani: Assyrii principes omnium gentium
rerum potiti sunt, deinde Medi, postea Persae, deinde Mace-
dones; exinde duobus regibus Philippo et Antiocho, qui a*

Macedonibus oriundi erant, haud multo post Carthaginem subactam devictis summa imperii ad populum Romanum pervenit. Inter hoc tempus et initium regis Nini Assyriorum, qui princeps rerum potitus, intersunt anni MDCCCCXCV.]

VII. Huius temporis aequalis Hesiodus fuit, circa 1 centum viginti annos distinctus ab Homeri aetate, vir perelegantis ingeni et mollissima dulcedine carminum memorabilis, oti quietisque cupidissimus, ut tempore tanto viro, ita operis auctoritate proximus; qui vitavit, ne in id quod Homerus incideret, patriamque et parentes testatus est, sed patriam, quia multatus ab ea erat, contumeliosissime. Dum in externis moror, incidi in rem domesti- 2 cam maximique erroris et multum discrepantem auctorum opinionibus; nam quidam huius temporis tractu aiunt a Tuscis Capuam Nolamque conditam ante annos fere octingentos triginta; quibus equidem adsenserim. Sed 3 M. Cato quantum differt! qui dicat Capuam ab eisdem Tuscis conditam ac subinde Nolam; stetisse autem Capuam, antequam a Romanis caperetur, annis circiter ducentis sexaginta. Quod si ita est, cum sint a Capua capta anni 4 ducenti quadraginta, ut condita est anni sunt fere quingenti. Ego, pace diligentiae Catonis dixerim, vix crediderim tam mature tantam urbem crevisse, floruisse, concidisse, resurrexisse.

VIII. Clarissimum deinde omnium ludicrum certa- 1 men et ad excitandam corporis animique virtutem efficacissimum Olympiorum initium habuit, auctorem Iphitum Elium; is eos ludos mercatumque instituit ante annos, quam tu, M. Vinici, consulatum inires, octingentos tris. Hoc sacrum eodem loco instituisse fertur abhinc annos 2 ferme mille ducentos quinquaginta Atreus, cum Pelopi patri funebris ludos faceret, quo quidem in ludicro omnisque generis certaminum Hercules victor extitit. Tum Athe- 3 nis perpetui archontes esse desierunt, cum fuisset ultimus Alcmaeon, coeperuntque in denos annos creari: quae consuetudo in annos septuaginta mansit ac deinde annuis commissa est magistratibus respublica. Ex iis, qui denis annis praefuerunt, primus fuit Charops, ultimus Eryxias; ex

4 annuis primus Creon. Sexta Olympiade, post duo et viginti
annos quam prima constituta fuerat, Romulus, Martis filius,
ultus iniurias avi Romam urbem Parilibus in Palatio condi-
dit, a quo tempore ad vos consules anni sunt septingenti
octoginta unus; id actum post Troiam captam annis qua-
5 dringentis triginta septem. Id gessit Romulus adiutus le-
gionibus Latinis avi sui; libenter enim his, qui ita prodide-
runt, accesserim, cum aliter firmare urbem novam tam vici-
nis Veientibus aliisque Etruscis ac Sabinis cum imbelli et
pastorali manu vix potuerit, quamquam eam asylo facto in-
ter duos lucos auxit. Hic centum homines electos appella-
tosque patres instar habuit consili publici. Hanc originem
nomen patriciorum habet. Raptus virginum Sabinarum ***.
*** Nec minus clarus ea tempestate fuit Miltiadis
filius Cimon. * * * * * * * * * * *

1 IX. * * * * quam timuerat hostis, expetit. Nam bien-
nio adeo varia fortuna cum consulibus conflixerat, ut ple-
rumque superior fuerit magnamque partem Graeciae in
2 societatem suam perduceret. Quin Rhodii quoque, fidelis-
simi antea Romanis, tum dubia fide speculati fortunam
proniores regis partibus fuisse visi sunt, et rex Eumenes
in eo bello medius [fuit] animo neque fratris initiis neque
3 suae respondit consuetudini. Tum senatus populusque
Romanus L. Aemilium Paulum, qui et praetor et consul
triumphaverat, virum in tantum laudandum, in quantum
intellegi virtus potest, consulem creavit, filium eius Pauli,
qui ad Cannas quam tergiversanter perniciosam reipubli-
4 cae pugnam inierat, tam fortiter in ea mortem obierat. Is
Persam ingenti proelio apud urbem nomine Pydnam in
Macedonia fusum fugatumque castris exuit deletisque eius
copiis destitutum omni spe coëgit e Macedonia profugere;
quam ille linquens in insulam Samothraciam profugit tem-
plique se religioni supplicem credidit. Ad eum Cn. Octa-
vius praetor, qui classi praeerat, pervenit et ratione magis
quam vi persuasit, ut se Romanorum fidei committeret.
5 Ita Paulus maximum nobilissimumque regem in triumpho
duxit. Quo anno et Octavi praetoris navalis et Anici regem
Illyriorum Gentium ante currum agentis triumphi fuere

celebres. Quam sit adsidua eminentis fortunae comes in- 6
vidia altissimisque adhaereat etiam hoc colligi potest,
quod cum Anici Octavique triumphum nemo interpellaret,
fuere qui Pauli impedire obniterentur; cuius tantum prio-
res excessit vel magnitudine regis Persei vel specie simu-
lacrorum vel modo pecuniae, ut *qui* bis miliens centiens
aerario contulerit HS, ut omnium ante actorum compara-
tionem amplitudine vicerit.

X. Per idem tempus cum Antiochus Epiphanes, qui 1
Athenis Olympieum inchoavit, tum rex Syriae, Ptolemaeum
puerum Alexandreae obsideret, missus est ad eum legatus
M. Popilius Laenas, qui iuberet incepto desistere; man- 2
dataque ut exposuit, regem deliberaturum se dicentem
circumscripsit virgula iussitque prius responsum reddere,
quam egrederetur finito arenae circulo: sic cogitationem
regiam Romana disiecit constantia obeditumque imperio.
Lucio autem Paulo, magnae victoriae compoti, quattuor 3
filii fuere; ex iis duos natu maiores, unum P. Scipioni,
P. Africani filio, nihil ex paterna maiestate praeter spe-
ciem nominis vigoremque eloquentiae retinenti in ad-
optionem dederat, alterum Fabio Maximo; duos minores
natu praetextatos quo tempore victoriam adeptus est,
habuit. Is cum in contione extra urbem more maiorum 4
ante triumphi diem ordinem actorum suorum commemora-
ret, deos immortalis precatus est, ut si quis eorum invi-
deret operibus ac fortunae suae, in ipsum potius saevirent
quam in rempublicam. Quae vox veluti oraculo emissa 5
magna parte eum spoliavit sanguinis sui; nam alterum ex
suis, quos in familia retinuerat, liberis ante paucos trium-
phi, alterum post pauciores amisit dies. Aspera circa haec 6
tempora censura Fulvi Flacci et Postumi Albini fuit;
quippe Fulvi censoris frater, et quidem consors, Cn. Ful-
vius, senatu motus est ab iis censoribus.

XI. Post victum captumque Persen, qui quadriennio 1
post in libera custodia Albae decessit, Pseudophilippus,
a mendacio simulatae originis appellatus, qui se Philippum
regiaeque stirpis ferebat, cum esset ultimae, armis occu-
pata Macedonia, adsumptis regni insignibus brevi teme-

2 ritatis poenas dedit. Quippe Q. Metellus praetor, cui ex virtute Macedonici nomen inditum, praeclara victoria ipsum gentemque superavit et immani etiam Achaeos re-
3 bellare incipientis fudit acie. Hic est Metellus Macedonicus, qui porticus, quae fuere circumdatae duabus aedibus sine inscriptione positis, quae nunc Octaviae porticibus ambiuntur, fecerat, quique hanc turmam statuarum equestrium, quae frontem aedium spectant, hodieque maximum
4 ornamentum eius loci ex Macedonia detulit. Cuius turmae hanc causam referunt, Magnum Alexandrum impetrasse a Lysippo, singulari talium auctore operum, ut eorum equitum, qui ex ipsius turma apud Granicum flumen ceciderant, expressa similitudine figurarum faceret statuas et
5 ipsius quoque iis interponeret. Hic idem primus omnium Romae aedem ex marmore in iis ipsis monumentis moli-
6 tus, vel magnificentiae vel luxuriae princeps fuit. Vix ullius gentis, aetatis, ordinis hominem inveneris, cuius felicitatem fortunae Metelli compares; nam praeter excellentis triumphos honoresque amplissimos et principale in republica fastigium extentumque vitae spatium et acris innocentisque pro republica cum inimicis contentiones quattuor filios sustulit, omnis adultae aetatis vidit, omnis
7 reliquit superstites et honoratissimos. Mortui eius lectum pro rostris sustulerunt quattuor filii, unus consularis et censorius, alter consularis, tertius consul, quartus candidatus consulatus, quem honorem adeptus est. Hoc est nimirum magis feliciter de vita migrare quam mori.

1 XII. Universa deinde, ut praediximus, instincta in bellum Achaia, cuius pars magna eiusdem Metelli Macedonici virtute armisque fracta erat, maxime Corinthiis in arma cum gravibus etiam in Romanos contumeliis instigantibus, destinatus ei bello gerendo consul Mummius.
2 Et sub idem tempus, magis quia volebant Romani quicquid de Carthaginiensibus diceretur credere, quam quia credenda afferebantur, statuit senatus Carthaginem excidere.
3 Ita eodem tempore P. Scipio Aemilianus, vir avitis P. Africani paternisque L. Pauli virtutibus simillimus, omnibus belli ac togae dotibus ingenique ac studiorum eminen-

tissimus seculi sui, qui nihil in vita nisi laudandum aut fecit
aut dixit ac sensit, quem Paulo genitum, adoptatum a Scipione, Africani filio, diximus, aedilitatem petens consul
creatus [est;] bellum Carthagini iam ante biennium a prioribus consulibus inlatum maiore vi intulit, cum ante in Hispania murali corona, in Africa obsidionali donatus esset, in
Hispania vero etiam ex provocatione ipse modicus virium
immanis magnitudinis hostem interemisset; eamque urbem 4
magis invidia imperi quam ullius eius temporis noxiae invisam Romano nomini funditus sustulit fecitque suae virtutis
monimentum, quod fuerat avi eius clementiae. Carthago 5
diruta est, cum stetisset annis sexcentis septuaginta duobus,
abhinc annos centum septuaginta tris, Cn. Cornelio Lentulo,
L. Mummio consulibus. Hunc finem habuit Romani imperi
Carthago aemula, cum qua bellare maiores nostri coepere
Claudio et Fulvio consulibus ante annos ducentos nonaginta
duos, quam tu, M. Vinici, consulatum inires. Ita per annos 6
centum et viginti aut bellum inter eos populos aut belli praeparatio aut infida pax fuit neque se Roma iam terrarum orbe
superato securam speravit fore, si nomen usquam stantis
maneret Carthaginis: adeo odium certaminibus ortum ultra
metum durat et ne in victis quidem deponitur neque ante invisum esse desinit, quam esse desiit. Ante triennium, quam 7
Carthago deleretur, M. Cato, perpetuus diruendae eius auctor, L. Censorino, M'. Manilio consulibus mortem obiit.

XIII. Eodem anno, quo Carthago concidit, L. Mum- 1
mius Corinthum post annos nongentos quinquaginta duos,
quam ab Alete, Hippotis filio, erat condita, funditus eruit.
Uterque imperator devictae a se gentis nomine honoratus, 2
alter Africanus, alter appellatus est Achaicus; nec quisquam ex novis hominibus prior Mummio cognomen virtute partum vindicavit. Diversi imperatoribus mores, di- 3
versa fuere studia; quippe Scipio tam elegans liberalium
studiorum omnisque doctrinae et auctor et admirator fuit,
ut Polybium Panaetiumque, praecellentis ingenio viros,
domi militiaeque secum habuerit; neque enim quisquam
hoc Scipione elegantius intervalla negotiorum otio dispunxit, semperque aut belli aut pacis serviit artibus; sem-

per inter arma ac studia versatus aut corpus periculis aut
4 animum disciplinis exercuit. Mummius tam rudis fuit, ut capta Corintho cum maximorum artificum perfectas manibus tabulas ac statuas in Italiam portandas locaret, iuberet praedici conducentibus, si eas perdidissent, novas eos
5 reddituros. Non tamen puto dubites, Vinici, quin magis pro republica fuerit manere adhuc rudem Corinthiorum intellectum, quam in tantum ea intelligi, et quin hac prudentia illa imprudentia decori publico fuerit convenientior.

XIV. Cum facilius cuiusque rei in unum contracta species, quam divisa temporibus oculis animisque inhaereat, statui priorem huius voluminis posterioremque partem non inutili rerum notitia in artum contracta distinguere atque huic loco inserere quae quoque tempore post Romam a Gallis captam deducta sit colonia iussu senatus; nam militarium et causae et auctores ex ipsarum praefulgent nomine. Huic rei per idem tempus civitatem propagatam auctumque Romanum nomen communione iuris
2 haud intempestive subtexturi videmur. Post septem annos, quam Galli urbem ceperunt, Sutrium deducta colonia est et post annum Setia novemque interiectis annis Nepe; deinde interpositis duobus et triginta Aricini in civitatem
3 recepti. Abhinc annos autem trecentos sexaginta Sp. Postumio, Veturio Calvino consulibus Campanis data est civitas partique Samnitium sine suffragio, et eodem anno
4 Cales deducta colonia. Interiecto deinde triennio Fundani et Formiani in civitatem recepti eo ipso anno, quo Alexandrea condita est, insequentibusque consulibus a Sp. Postumio, Philone Publilio censoribus Acerranis data civitas et post triennium Tarracina deducta colonia interpositoque quadriennio Luceria ac deinde interiecto triennio Suessa Aurunca et Saticula, Interamnaque post biennium.
5 Decem deinde hoc munere anni vacaverunt; tunc Sora atque Alba deductae coloniae, et Carseoli post biennium. At Q. Fabio quintum, Decio Mure quartum consulibus, quo anno Pyrrhus regnare coepit, Sinuessam Minturnasque missi coloni, post quadriennium Venusiam; interiectoque biennio M'. Curio et Rufino Cornelio consulibus Sabinis

sine suffragio data civitas; id actum ante annos trecentos
viginti. At Cosam et Paestum abhinc annos ferme trecen- 6
tos Fabio Dorsone et Claudio Canina consulibus, interiecto
quinquennio Sempronio Sopho et Appio, Caeci filio, con-
sulibus Ariminum et Beneventum coloni missi et suffragi
ferendi ius Sabinis datum. At initio primi belli Punici 7
Firmum et Castrum colonis occupata et post annum Ae-
sernia postque decem et septem annos Aesulum et Alsium,
Fregenaeque post biennium, proximoque anno Torquato
Sempronioque consulibus Brundisium, et post triennium
Spoletium, quo anno Floralium ludorum factum est ini-
tium; postque biennium deducta Valentia et sub adventum
in Italiam Hannibalis Cremona atque Placentia.

XV. Deinde neque dum Hannibal in Italia moratur, 1
neque proximis post excessum eius annis vacavit Roma-
nis colonias condere, cum esset in bello conquirendus
potius miles quam dimittendus, et post bellum vires refo-
vendae magis quam spargendae. Cn. autem Manlio Vol- 2
sone et Fulvio Nobiliore consulibus Bononia deducta co-
lonia abhinc annos ferme ducentos septendecim et post
quadriennium Pisaurum ac Potentia interiectoque triennio
Aquileia et Gravisca et post quadriennium Luca. Eodem 3
temporum tractu, quamquam apud quosdam ambigitur,
Puteolos Salernumque et Buxentum missi coloni, Auxi-
mum autem in Picenum abhinc annos ferme centum octo-
ginta quinque, ante triennium quam Cassius censor a Lu-
percali in Palatium versus theatrum facere instituit, cui in
eo moliendo eximia civitatis severitas et consul Scipio
restitere, quod ego inter clarissima publicae voluntatis
argumenta numeraverim. Cassio autem Longino et Sextio 4
Calvino, qui Sallues apud aquas, quae ab eo Sextiae ap-
pellantur, devicit, consulibus Fabrateria deducta est ab-
hinc annos ferme centum quinquaginta tris, et post annum
Scolacium Minervium, Tarentum Neptunia; Carthagoque
in Africa prima, ut praediximus, extra Italiam colonia con-
dita est. De Dertona ambigitur; Narbo autem Martius in 5
Gallia Porcio Marcioque consulibus abhinc annos circiter
centum quadraginta sex deducta colonia est; post duode-

viginti annos in Bagiennis Eporedia Mario sexiens Valerioque Flacco consulibus. Neque facile memoriae mandaverim, quae, nisi militaris, post hoc tempus deducta sit.

1 XVI. Cum haec particula operis velut formam propositi excesserit, quamquam intellego mihi in hac tam praecipiti festinatione, quae me rotae pronive gurgitis ac verticis modo nusquam patitur consistere, paene magis necessaria praetereunda quam supervacua amplectenda, nequeo tamen temperare mihi, quin rem saepe agitatam animo meo neque ad liquidum ratione perductam signem
2 stilo. Quis enim abunde mirari potest, quod eminentissima cuiusque professionis ingenia in eandem formam et in idem artati temporis congruerunt spatium, et quemadmodum clausa capso alioque septo diversi generis animalia nihilominus separata alienis in unum quaeque corpus congregantur, ita cuiusque clari operis capacia ingenia in similitudine et temporum et profectuum semetipsa
3 ab aliis separaverunt. Una neque multorum annorum spatio divisa aetas per divini spiritus viros, Aeschylum, Sophoclen, Euripiden, inlustravit tragoediam, una priscam illam et veterem sub Cratino, Aristophane et Eupolide comoediam; ac novam [comicam] Menandrus aequalesque eius aetatis non magis quam operis Philemo ac Diphilus et invenere intra paucissimos annos neque imitandam re-
4 liquere. Philosophorum quoque ingenia Socratico ore defluentia omnium, quos paulo ante enumeravimus, quanto post Platonis Aristotelisque mortem floruere spatio? Quid ante Isocraten, quid post eius auditores eorumque discipulos clarum in oratoribus fuit? adeo quidem artatum angustiis temporum, ut nemo memoria dignus alter ab altero videri nequiverint.

1 XVII. Neque hoc in Graecis quam in Romanis evenit magis: nam nisi aspera ac rudia repetas et inventi laudanda nomine, in Accio circaque eum Romana tragoedia est; dulcesque Latini leporis facetiae per Caecilium Teren-
2 tiumque et Afranium suppari aetate nituerunt. Historicos etiam, ut Livium quoque priorum aetati astruas, praeter Catonem et quosdam veteres et obscuros, minus octo-

ginta annis circumdatum aevum tulit, ut nec poëtarum in
antiquius citeriusve processit ubertas. At oratio ac vis 3
forensis perfectumque prosae eloquentiae decus, ut idem
separetur Cato, pace P. Crassi Scipionisque et Laeli et
Gracchorum et Fanni et Servi Galbae dixerim, ita universa
sub principe operis sui erupit Tullio, ut delectari ante eum
paucissimis, mirari vero neminem possis, nisi aut ab illo
visum aut qui illum viderit. Hoc idem evenisse gramma- 4
ticis, plastis, pictoribus, scalptoribus quisquis temporum
institerit notis reperiet, eminentiam cuiusque operis ar-
tissimis temporum claustris circumdatam. Huius ergo re- 5
cedentis intra seculum ingeniorum similitudinis congre-
gantisque se et in studium par et in emolumentum causas
cum semper requiro, nunquam reperio quas esse veras
confidam, sed fortasse veri similes, inter quas has maxime.
Alit aemulatio ingenia et nunc invidia nunc admiratio imi- 6
tationem accendit naturaque quod summo studio petitum
est, ascendit in summum difficilisque in perfecto mora est
naturaliterque quod procedere non potest, recedit, et ut
primo ad consequendos quos priores ducimus, accendi-
mur, ita ubi aut praeteriri aut aequari eos posse despera-
vimus, studium cum spe senescit et quod adsequi non po-
test, sequi desinit et velut occupatam relinquens materiam
quaerit novam, praeteritoque eo in quo eminere non pos-
sumus, aliquid in quo nitamur, conquirimus sequiturque,
ut frequens ac mobilis transitus maximum perfecti operis
impedimentum sit.

XVIII. Transit admiratio ab conditione temporum 1
et ad urbium. Una urbs Attica pluribus *annis* eloquen-
tiae, quam universa Graecia operibusque floruit, adeo ut
corpora gentis illius separata [sint] in alias civitates, in-
genia vero solis Atheniensium muris clausa existimes.
Neque ego hoc magis miratus sim, quam neminem Argi- 2
vum, Thebanum, Lacedaemonium oratorem aut dum vixit
auctoritate, aut post mortem memoria dignum existima-
tum; quae urbes talium studiorum fuere steriles, nisi The-
bas unum os Pindari inluminaret; nam Alcmana Lacones
falso sibi vindicant. [Et in Italia * * *]

M. VELLEI PATERCULI

HISTORIAE ROMANAE

AD M. VINICIUM COS.

LIBER POSTERIOR.

---

1 I. Potentiae Romanorum prior Scipio viam ape-
ruerat, luxuriae posterior aperuit; quippe remoto Cartha-
ginis metu sublataque imperi aemula non gradu sed prae-
cipiti cursu a virtute descitum, ad vitia transcursum; ve-
tus disciplina deserta, nova inducta; in somnum a vigi-
liis, ab armis ad voluptates, a negotiis in otium conversa
2 civitas. Tum Scipio Nasica in Capitolio porticus, tum
quas praediximus Metellus, tum in Circo Cn. Octavius
multo amoenissimam moliti sunt, publicamque magnifi-
3 centiam secuta privata luxuria est. Triste deinde et con-
tumeliosum bellum in Hispania duce latronum Viriatho
secutum est, quod ita varia fortuna gestum est, ut sae-
pius Romanorum gereretur adversa. Sed interempto Vi-
riatho fraude magis quam virtute Servili Caepionis, Nu-
4 mantinum gravius exarsit. Haec urbs nunquam plura
quam decem milia propriae iuventutis armavit, sed vel
ferocia ingeni vel inscitia nostrorum ducum vel fortunae
indulgentia cum alios duces, tum Pompeium, magni no-
minis virum, ad turpissima deduxit foedera (hic primus
e Pompeiis consul fuit), nec minus turpia ac detestabilia
5 Mancinum Hostilium consulem. Sed Pompeium gratia im-
punitum habuit; Mancinum verecundia, quippe non recu-
sando, perduxit huc, ut per fecialis nudus ac post tergum
religatis manibus dederetur hostibus. Quem illi recipere

se negaverunt, sicut quondam Caudini fecerunt, dicentes publicam violationem fidei non debere unius lui sanguine.

II. Immanem deditio Mancini civitatis movit dissen- 1
sionem; quippe Tiberius Gracchus, Tiberi Gracchi, clarissimi atque eminentissimi viri filius, P. Africani ex filia nepos, quo quaestore et auctore id foedus ictum erat, nunc graviter ferens aliquid a se pactum infirmari, nunc similis vel iudici vel poenae metuens discrimen, tribunus plebis creatus, vir alioqui vita innocentissimus, ingenio florentissimus, proposito sanctissimus, tantis denique adornatus virtutibus, quantas perfecta et natura et industria mortalis condicio recipit, P. Mucio Scaevola, L. Calpurnio consulibus, abhinc annos centum sexaginta duos
descivit a bonis: pollicitusque toti Italiae civitatem, simul 2
etiam promulgatis agrariis legibus, *omnium* statum *concutientibus*, summa imis miscuit et in praeruptum atque anceps periculum adduxit rempublicam; Octavioque collegae pro bono publico stanti imperium abrogavit; triumviros agris dividendis colonisque deducendis creavit se socerumque suum, consularem Appium, et Gaium fratrem admodum iuvenem.

III. Tum P. Scipio Nasica, eius qui optimus vir a 1
senatu iudicatus erat, nepos, eius qui censor porticus in Capitolio fecerat, filius, pronepos autem Cn. Scipionis, celeberrimi viri P. Africani patrui, privatusque et togatus, cum esset consobrinus Ti. Gracchi, patriam cognationi praeferens et quicquid publice salutare non esset, privatim alienum existimans (ob eas virtutes primus omnium absens pontifex maximus factus est), circumdata laevo brachio togae lacinia ex superiore parte Capitoli summis gradibus insistens hortatus est, qui salvam vellent rempu-
blicam, se sequerentur. Tum optimates, senatus atque 2
equestris ordinis pars melior et maior et intacta perniciosis consiliis plebs, inruere in Gracchum stantem in area cum catervis suis et concientem paene totius Italiae frequentiam: is fugiens decurrensque clivo Capitolino, fragmine subselli ictus vitam, quam gloriosissime degere po-
tuerat, immatura morte finivit. Hoc initium in urbe Roma 3

civilis sanguinis gladiorumque impunitatis fuit: inde ius vi
obrutum potentiorque habitus prior discordiaeque civium
antea condicionibus sanari solitae ferro diiudicatae bella-
4 que non causis inita sed prout eorum merces fuit. Quod
haud mirum est; non enim ibi consistunt exempla, unde
coeperunt, sed quamlibet in tenuem recepta tramitem la-
tissime evagandi sibi viam faciunt et ubi semel recto
deerratum est, in praeceps pervenitur nec quisquam sibi
putat turpe, quod alii fuit fructuosum.

1 IV. Interim dum haec in Italia geruntur, Aristoni-
cus, qui mortuo rege Attalo, a quo Asia populo Romano
hereditate relicta erat, sicut relicta postea est a Nicomede
Bithynia, mentitus regiae stirpis originem, armis eam oc-
cupaverat, is victus a M. Perperna ductusque in tri-
umpho, sed a M'. Aquilio, capite poenas dedit, cum initio
belli Crassum Mucianum, virum iuris scientissimum, de-
2 cedentem ex Asia proconsulem interemisset. Et P. Sci-
pio Africanus Aemilianus, qui Carthaginem deleverat, post
tot acceptas circa Numantiam cladis creatus iterum consul
missusque in Hispaniam fortunae virtutique expertae in
Africa respondit in Hispania, et intra annum ac tris men-
sis, quam eo venerat, circumdatam operibus Numantiam
excisamque aequavit solo. Nec quisquam ullius gentis
hominum ante eum clariore urbium excidio nomen suum
perpetuae commendavit memoriae; quippe excisa Car-
thagine ac Numantia ab alterius nos metu, alterius vindi-
4 cavit contumeliis. Hic, eum interrogante tribuno Carbone,
quid de Ti. Gracchi caede sentiret, respondit, si is occu-
pandae reipublicae animum habuisset, iure caesum; et
cum omnis contio acclamasset: hostium, inquit, armato-
rum totiens clamore non territus qui possum vestro mo-
5 veri, quorum noverca est Italia? Reversus in urbem intra
breve tempus, M'. Aquilio, C. Sempronio consulibus, ab-
hinc annos centum quinquaginta septem, post duos con-
sulatus duosque triumphos et bis excisos terrores reipubli-
cae mane in lectulo repertus est mortuus, ita ut quaedam
6 elisarum faucium in cervice reperirentur notae. De tanti
viri morte nulla habita est quaestio, eiusque corpus velato

capite elatum est, cuius opera super totum terrarum or-
bem Roma extulerat caput. Seu fatalem, ut plures, seu
conflatam insidiis, ut aliqui prodidere memoriae, mortem
obiit, vitam certe dignissimam egit, quae nullius ad id
temporis praeterquam avito fulgore vinceretur. Decessit 7
anno ferme quinquagesimo sexto, de quo si quis ambi-
get, recurrat ad priorem consulatum eius, in quem creatus
est anno tricesimo octavo; ita dubitare desinet.

V. Ante tempus excisae Numantiae praeclara in 1
Hispania militia D. Bruti fuit, qui penetratis omnibus Hi-
spaniae gentibus, ingenti vi hominum urbiumque potitus
numero, aditis quae vix audita erant, Gallaeci cognomen
meruit. Et ante eum paucis annis tam severum illius Q. 2
Macedonici in his gentibus imperium fuit, ut cum urbem
Contrebiam nomine in Hispania oppugnaret, pulsas prae-
cipiti loco quinque cohortis legionarias eodem protinus
subire iuberet, facientibusque omnibus in procinctu te-
stamenta, velut ad certam mortem eundum foret, non de-
territus proposito [perseverantia ducis], quem moriturum
miserat militem victorem recepit: tantum effecit mixtus
timori pudor spesque desperatione quaesita. Hic virtute
ac severitate facti, at Fabius Aemilianus Pauli exemplo
disciplinae in Hispania fuit clarissimus.

VI. Decem deinde interpositis annis, qui Ti. Grac- 1
chum, idem Gaium fratrem eius occupavit furor, tam virtu-
tibus eius omnibus, quam huic errori similem, ingenio etiam
eloquentiaque longe praestantiorem. Qui cum summa 2
quiete animi civitatis princeps esse posset, vel vindican-
dae fraternae mortis gratia vel praemuniendae regalis
potentiae eiusdem exempli tribunatum ingressus, longe
maiora et acriora repetens, dabat civitatem omnibus Ita-
licis, extendebat eam paene usque Alpis, dividebat agros,
vetabat quemquam civem plus quingentis iugeribus ha-
bere, quod aliquando lege Licinia cautum erat, nova con-
stituebat portoria, novis coloniis replebat provincias, iu-
dicia a senatu transferebat ad equites, frumentum plebi
dari instituerat, nihil immotum, nihil tranquillum, nihil
quietum, *nihil* denique in eodem statu relinquebat; quin

3 alterum etiam continuavit tribunatum. Hunc L. Opimius
consul, qui praetor Fregellas exciderat, persecutus armis
unaque Fulvium Flaccum, consularem ac triumphalem
virum, aeque prava cupientem, quem C. Gracchus in lo-
cum Tiberi fratris triumvirum nomine, re autem socium
4 regalis adsumpserat potentiae, morte adfecit. Id unum
nefarie ab Opimio proditum, quod capitis non dicam
Gracchi, sed civis Romani pretium se daturum idque
5 auro repensurum proposuit. Flaccus in Aventino armatus
ac pugnam ciens cum filio maiore iugulatus est; Gracchus
profugiens cum iam comprehenderetur ab iis, quos Opi-
mius miserat, cervicem Euporo servo praebuit, qui non
6 segnius se ipse interemit, quam domino succurrerat. Quo
die singularis Pomponi equitis Romani in Gracchum fides
fuit, qui more Coclitis sustentatis in ponte hostibus eius,
7 gladio se transfixit. Ut Ti. Gracchi antea corpus, ita Gai
mira crudelitate victorum in Tiberim deiectum est. Hunc
Ti. Gracchi liberi, P. Scipionis Africani nepotes, viva
adhuc matre Cornelia, Africani filia, viri optimis ingeniis
male usi, vitae mortisque habuere exitum; qui si civilem
dignitatis concupissent modum, quicquid tumultuando
adipisci gestierunt, quietis obtulisset respublica.

1 VII. Huic atrocitati adiectum scelus unicum: quippe
iuvenis specie excellens necdum duodevicesimum trans-
gressus annum immunisque delictorum paternorum, Fulvi
Flacci filius, quem pater legatum de condicionibus mise-
rat, ab Opimio interemptus est. Quem cum haruspex
Tuscus amicus flentem in vincula duci vidisset: quin tu
hoc potius, inquit, facis? protinusque inliso capite in
postem lapideum ianuae carceris effusoque cerebro ex-
piravit. Crudelesque mox quaestiones in amicos clientis-
2 que Gracchorum habitae sunt. Sed Opimium, virum alio-
qui sanctum et gravem, damnatum postea iudicio publico
memoria ipsius saevitiae, nulla civilis prosecuta est mi-
sericordia. Eadem Rupilium Popiliumque, qui consules
asperrime in Tiberi Gracchi amicos saevierant, postea
3 iudiciorum publicorum merito oppressit invidia. Rei tan-
tae parum ad notitiam pertinens interponatur. Hic est

Opimius, a quo consule celeberrimum Opimiani vini nomen; quod iam nullum esse spatio annorum colligi potest, cum ab eo sint ad te, M. Vinici, consulem anni centum quinquaginta. Factum Opimi, quod inimicitiarum quae- 4
sita erat ultio, minor secuta auctoritas, et visa ultio privato odio magis quam publicae vindictae data. In legibus 5
Gracchi inter perniciosissima numeraverim, quod extra Italiam colonias posuit. Id maiores, cum viderent tanto potentiorem Tyro Carthaginem, Massiliam Phocaea, Syracusas Corintho, Cyzicum ac Byzantium Mileto, genitali solo, diligenter vitaverant, ut civis Romanos ad censendum ex provinciis in Italiam revocaverint. Prima autem 6
extra Italiam colonia Carthago condita est; subinde Porcio Marcioque consulibus deducta colonia Narbo Martius.

VIII. Mandetur deinde memoriae severitas iudicio- 1
rum: quippe C. Cato consularis, M. Catonis nepos, Africani sororis filius, repetundarum ex Macedonia damnatus est, cum lis eius HS. quattuor millibus aestimaretur: adeo illi viri magis voluntatem peccandi intuebantur quam modum factaque ad consilium dirigebant et quid, non in quantum admissum foret, aestimabant. Circa eadem tem- 2
pora duo Metelli fratres uno die triumphaverunt. Non minus clarum exemplum et adhuc unicum Fulvi Flacci eius qui Capuam ceperat, filiorum, sed alterius in adoptionem dati, in collegio consulatus fuit; adoptivus in Acidini Manli familiam datus. Nam censura Metellorum patruelium, non germanorum fratrum fuit, quod solis contigerat Scipionibus. Tum Cimbri et Teutoni transcen- 3
dere Rhenum, multis mox nostris suisque cladibus nobiles. Per eadem tempora clarus eius Minuci, qui porticus, quae hodieque celebres sunt, molitus est, ex Scordiscis triumphus fuit.

IX. Eodem tractu temporum nituerunt oratores Sci- 1
pio Aemilianus Laeliusque, Ser. Galba, duo Gracchi, C. Fannius, Carbo Papirius; nec praetereundus Metellus Numidicus et Scaurus, et ante omnis L. Crassus et M. Antonius, quorum aetati ingeniisque successere C. Caesar Strabo, P. Sulpicius; nam Q. Mucius iuris scientia quam

2 proprie eloquentiae nomine celebrior fuit. Clara etiam
per idem aevi spatium fuere ingenia in togatis Afrani, in
tragoediis Pacuvi atque Acci, usque in Graecorum inge-
niorum comparationem evecti magnumque inter hos ipsos
facientis operi suo locum, adeo quidem, ut in illis limae,
3 in hoc paene plus videatur fuisse sanguinis. Celebre et
Lucili nomen fuit, qui sub Publio Africano Numantino
bello eques militaverat; quo quidem tempore iuvenes ad-
huc Iugurtha ac Marius sub eodem Africano militantes in
iisdem castris didicere, quae postea in contrariis facerent.
4 Historiarum auctor iam tum Sisenna erat iuvenis; sed
opus belli civilis Sullanique post aliquot annos ab eo se-
niore editum est. Vetustior Sisenna fuit Caelius, aequalis
Sisennae Rutilius Claudiusque Quadrigarius et Valerius
5 Antias. Sane non ignoremus eadem aetate fuisse Pom-
ponium sensibus celebrem, verbis rudem, et novitate in-
venti a se operis commendabilem.

1 X. Prosequamur [notam] severitatem censorum Cassi
Longini Caepionisque, qui abhinc annos centum quinqua-
ginta tris Lepidum Aemilium augurem, quod sex milibus
HS. aedis conduxisset, adesse iusserunt; at nunc si quis
tanti habitet, vix ut senator agnoscitur: adeo mature a
rectis [in vitia vitiis] in prava, a pravis in praecipitia per-
2 venitur. Eodem tractu temporum et Domiti ex Arvernis
et Fabi ex Allobrogibus victoria fuit nobilis; Fabio, Pauli
nepoti, ex victoria cognomen Allobrogico inditum. Note-
tur Domitiae familiae peculiaris quaedam et ut clarissima,
ita artata numero felicitas. Septem ante hunc nobilissi-
mae simplicitatis iuvenem Cn. Domitium fuere singulis
omnino parentibus geniti, sed omnes ad consulatum sa-
cerdotiaque, ad triumphi autem paene omnes pervene-
runt insignia.

1 XI. Bellum deinde Iugurthinum gestum est per Q.
Metellum, nulli secundum seculi sui. Huius legatus fuit
C. Marius, quem praediximus, natus agresti loco, hirtus
atque horridus vitaque sanctus, quantum bello optimus,
tantum pace pessimus, immodicus gloriae, [insatiabilis,]
2 impotens, semperque inquietus. Hic per publicanos alios-

que in Africa negotiantis criminatus Metelli lentitudinem,
trahentis iam in tertium annum bellum, et naturalem no-
bilitatis superbiam morandique in imperiis cupiditatem,
effecit ut, cum commeatu petito Romam venisset, consul
crearetur bellique paene patrati a Metello qui bis Iugur-
tham acie fuderat, summa committeretur sibi. Metelli
tamen et triumphus fuit clarissimus et meritum virtute ei
cognomen Numidici inditum. Ut paulo ante Domitiae fa- 3
miliae, ita Caeciliae notanda claritudo est: quippe intra
duodecim ferme annos huius temporis consules fuere
Metelli aut censores aut triumpharunt amplius duodecies,
ut appareat quemadmodum urbium imperiorumque, ita
gentium nunc florere fortunam, nunc senescere, nunc
interire.

XII. At C. Marius L. Sullam iam tunc ut praecaven- 1
tibus fatis copulatum sibi quaestorem habuit et per eum
missum ad regem Bocchum Iugurtha rege abhinc annos
ferme centum triginta quattuor potitus est; designatusque
iterum consul in urbem reversus secundi consulatus initio
Kalendis Ianuariis eum in triumpho duxit. Effusa, ut 2
praediximus, immanis vis Germanarum gentium, quibus
nomen Cimbris ac Teutonis erat, cum Caepionem Man-
liumque consules, et ante Carbonem Silanumque fudissent
fugassentque in Galliis et exuissent exercitu, Scaurum-
que Aurelium consularem et alios celeberrimi nominis
viros trucidassent, populus Romanus non alium repellen-
dis tantis hostibus magis idoneum imperatorem quam
Marium est ratus. Tum multiplicati consulatus eius. Ter- 3
tius in apparatu belli consumptus; quo anno Cn. Domitius
tribunus plebis legem tulit, ut sacerdotes, quos antea
collegae sufficiebant, populus crearet. Quarto trans Alpis 4
circa Aquas Sextias cum Teutonis conflixit, amplius cen-
tum quinquaginta milia hostium priore ac postero die ab
eo trucidati, gensque excisa Teutonum. Quinto citra Al- 5
pis in campis, quibus nomen erat Raudiis, ipse consul
et proconsul Q. Lutatius Catulus fortunatissimo decerta-
vere proelio; caesa aut capta amplius ducenta milia ho-
minum. Hac victoria videtur meruisse Marius, ne eius

nati rempublicam poeniteret, ac bonis mala repensasse.
6 Sextus consulatus veluti praemium ei meritorum datus. Non tamen huius consulatus fraudetur gloria, quo Servili Glauciae Saturninique Apulei furorem, continuatis honoribus rempublicam lacerantium et gladiis quoque et caede comitia discutientium, consul armis compescuit hominesque exitiabilis in Hostilia curia morte multavit.

1 XIII. Deinde interiectis paucis annis tribunatum iniit M. Livius Drusus, vir nobilissimus, eloquentissimus, sanctissimus, meliore in omnia ingenio animoque quam for-
2 tuna usus. Qui cum senatui priscum restituere cuperet decus et iudicia ab equitibus ad eum transferre ordinem, (quippe eam potestatem nacti equites Gracchanis legibus cum in multos clarissimos atque innocentissimos viros saevissent, tum P. Rutilium, virum non seculi sui sed omnis aevi optimum, interrogatum lege repetundarum maximo cum gemitu civitatis damnaverant) in iis ipsis quae pro senatu moliebatur, senatum habuit adversarium, non intelligentem, si qua de plebis commodis ab eo agerentur, veluti inescandae inliciendaeque multitudinis causa
3 fieri, ut minoribus perceptis maiora permitteret. Denique ea fortuna Drusi fuit, ut male facta collegarum eius quam optime ab ipso cogitata senatus probaret magis, et honorem qui ab eo deferebatur, sperneret, iniurias quae ab illis intendebantur, aequo animo reciperet, et huius summae gloriae invideret, illorum modicam ferret.

1 XIV. Tum conversus Drusi animus, quando bene coepta male cedebant, ad dandam civitatem Italiae; quod cum moliens revertisset e foro immensa illa et incondita quae eum semper comitabatur, cinctus multitudine, in atrio domus suae cultello percussus, qui adfixus lateri
2 eius relictus est, intra paucas horas decessit. Sed cum ultimum redderet spiritum, intuens circumstantium moerentiumque frequentiam, effudit vocem convenientissimam conscientiae suae: ecquandone, inquit, propinqui
3 amicique, similem mei civem habebit respublica? Hunc finem clarissimus iuvenis vitae habuit. Cuius morum minime omittatur argumentum: cum aedificaret domum in

Palatio in eo loco, ubi est, quae quondam Ciceronis, mox Censorini fuit, nunc Statili Sisennae est, promitteretque ei architectus, ita se eam aedificaturum, ut libera a conspectu immunisque ab omnibus arbitris esset neque quisquam in eam despicere posset: tu vero, inquit, si quid in te artis est, ita compone domum meam, ut quicquid agam, ab omnibus perspici possit.

XV. Mors Drusi iam pridem tumescens bellum ex- 1
citavit Italicum; quippe L. Caesare et P. Rutilio consulibus abhinc annos centum viginti universa Italia, cum id malum ab Asculanis ortum esset, (quippe Servilium praetorem Fonteiumque legatum occiderant) ac deinde a Marsis exceptum in omnis penetrasset regiones, arma adver-
sus Romanos cepit. Quorum ut fortuna atrox, ita causa 2
fuit iustissima; petebant enim eam civitatem, cuius imperium armis tuebantur; per omnis annos atque omnia bella duplici numero se militum equitumque fungi, neque in eius civitatis ius recipi, quae per eos in id ipsum pervenisset fastigium, per quod homines eiusdem et gentis et sanguinis ut externos alienosque fastidire posset. Id bellum amplius trecenta milia iuventutis Italicae abstulit.
Clarissimi autem imperatores fuerunt Romani eo bello 3
Cn. Pompeius, Cn. Pompei Magni pater, C. Marius, de quo praediximus, L. Sulla, anno ante praetura functus, Q. Metellus, Numidici filius, qui meritum cognomen Pii
consecutus erat: quippe expulsum civitate a L. Saturnino 4
tribuno plebis quod solus in leges eius iurare noluerat, pietate sua, auctoritate senatus, consensu populi Romani restituit patrem. Nec triumphis honoribusque quam aut causa exili aut exilio aut reditu clarior fuit Numidicus.

XVI. Italicorum autem fuerunt celeberrimi duces 1
Silo Popaedius, Herius Asinius, Insteius Cato, C. Pontidius, Telesinus Pontius, Marius Egnatius, Papius Mutilus; neque ego verecundia domestici sanguinis gloriae quicquam, dum verum refero, subtraham: quippe multum Minati Magi, atavi mei, Aeculanensis, tribuendum
est memoriae; qui nepos Deci Magi, Campanorum prin- 2
cipis, celeberrimi et fidelissimi viri, tantam hoc bello

Romanis fidem praestitit, ut cum legione quam ipse in Hirpinis conscripserat, Herculaneum simul cum T. Didio caperet, Pompeios cum L. Sulla oppugnaret Compsamque occuparet; (cuius de virtutibus cum alii, tum maxime dilucide Q. Hortensius in annalibus suis retulit;) cuius illi pietati plenam populus Romanus gratiam retulit ipsum viritim civitate donando, duos filios eius creando prae-
3 tores, cum seni adhuc crearentur. Tam varia atque atrox fortuna Italici belli fuit, ut per biennium continuum duo Romani consules, Rutilius ac deinde Cato Porcius, ab hostibus occiderentur, exercitus populi Romani multis in locis funderentur, utque ad saga iretur diuque in eo habitu maneretur. Caput imperi sui Corfinium legerant at-
4 que appellarant Italicam. Paulatim deinde recipiendo in civitatem qui arma aut non ceperant aut deposuerant maturius, vires refectae sunt Pompeio Sullaque et Mario fluentem procumbentemque rempublicam Romanam restituentibus.

1 XVII. Finito ex maxima parte, nisi qua Nolani belli manebant reliquiae, Italico bello, quo quidem Romani victis adflictisque ipsi exarmati quam integri universis civitatem dare maluerunt, consulatum inierunt Q. Pompeius et L. Cornelius Sulla, vir qui neque ad finem victoriae satis laudari, neque post victoriam abunde vituperari
2 potest. Hic natus familia nobili, sextus a Cornelio Rufino qui bello Pyrrhi inter celeberrimos fuerat duces, cum familiae eius claritudo intermissa esset, diu ita se gessit, ut nullam petendi consulatum cogitationem habere vide-
3 retur: deinde post praeturam inlustratus bello Italico et ante in Gallia legatione sub Mario, qua eminentissimos duces hostium fuderat, ex successu animum sumpsit petensque consulatum paene omnium civium suffragiis factus est; sed eum honorem undequinquagesimo aetatis suae anno adsecutus est.

1 XVIII. Per ea tempora Mithridates, Ponticus rex, vir neque silendus neque dicendus sine cura, bello acerrimus, virtute eximius, aliquando fortuna, semper animo maximus, consiliis dux, miles manu, odio in Romanos

Hannibal, occupata Asia necatisque in ea omnibus civibus Romanis, quos quidem eadem die atque hora redditis civitatibus litteris ingenti cum pollicitatione praemiorum interimi iusserat, quo tempore neque fortitudine adversus Mithridaten, neque fide in Romanos quisquam Rhodiis par fuit, (horum fidem Mytilenaeorum perfidia inluminavit, qui M'. Aquilium aliosque Mithridati vinctos tradiderunt, quibus libertas in unius Theophanis gratiam postea a Pompeio restituta est) cum terribilis Italiae quoque videretur imminere, sorte obvenit Sullae Asia provincia. Is egressus urbe cum circa Nolam moraretur, (quippe 2
ea urbs pertinacissime arma retinebat exercituque Romano obsidebatur, velut poeniteret eius fidei, quam omnium sanctissimam bello praestiterat Punico) P. Sulpicius tribunus plebis disertus, acer, opibus, gratia, amicitiis, vigore ingeni atque animi celeberrimus, cum antea rectissima voluntate apud populum maximam quaesisset dignitatem, quasi pigeret eum virtutum suarum et bene consulta ei male cederent, subito pravus et praeceps, C. Mario post septuagesimum annum omnia imperia et omnis provincias concupiscenti addixit legemque ad populum tulit, qua Sullae imperium abrogaretur, C. Mario bellum decerneretur Mithridaticum, aliasque leges perniciosas et exitiabilis neque tolerandas liberae civitati tulit; quin etiam Q. Pompei consulis filium eundemque Sullae generum per emissarios factionis suae interfecit.

XIX. Tum Sulla contracto exercitu ad urbem rediit 1
eamque armis occupavit, duodecim auctores novarum pessimarumque rerum, inter quos Marium cum filio et P. Sulpicio, urbe exturbavit ac lege lata exules fecit; Sulpicium etiam adsecuti equites in Laurentinis paludibus iugulavere, caputque eius erectum et ostentatum pro rostris velut omen imminentis proscriptionis fuit. Marius 2
post sextum consulatum annumque septuagesimum nudus ac limo obrutus, oculis tantummodo ac naribus eminentibus, extractus arundineto circa paludem Maricae in quam se fugiens consectantis Sullae equites abdiderat, iniecto in collum loro in carcerem Minturnensium iussu duum-

3 viri perductus est. Ad quem interficiendum missus cum
gladio servus publicus natione Germanus, qui forte ab
imperatore eo bello Cimbrico captus erat, ut agnovit Ma-
rium, magno eiulatu exprimente indignationem casus tanti
4 viri, abiecto gladio profugit e carcere. Tum cives, ab
hoste misereri paulo ante principis viri docti, instructum
eum viatico conlataque veste in navem imposuerunt; at
ille adsecutus circa Aenariam filium cursum in Africam
direxit inopemque vitam in tugurio ruinarum Carthaginien-
sium toleravit, cum Marius aspiciens Carthaginem, illa
intuens Marium, alter alteri possent esse solatio.
1 XX. Hoc primum anno sanguine consulis Romani
militis imbutae manus sunt; quippe Pompeius, collega
Sullae, ab exercitu Cn. Pompei proconsulis seditione, sed
2 quam dux creaverat, interfectus est. * * * Non erat Mario
Sulpicioque Cinna temperatior. Itaque cum ita civitas
Italiae data esset, ut in octo tribus contribuerentur novi
cives, ne potentia eorum et multitudo veterum civium di-
gnitatem frangeret plusque possent recepti in beneficium
quam auctores benefici, Cinna in omnibus tribubus eos
3 se distributurum pollicitus est. Quo nomine ingentem to-
tius Italiae frequentiam in urbem acciverat. E qua pulsus
collegae optimatiumque viribus cum in Campaniam ten-
deret, ex auctoritate senatus consulatus ei abrogatus est
suffectusque in eius locum L. Cornelius Merula flamen
dialis: haec iniuria homine quam exemplo dignior fuit.
4 Tum Cinna corruptis primo centurionibus ac tribunis, mox
etiam spe largitionis militibus, ab eo exercitu qui circa
Nolam erat, receptus est. Is cum universus in verba eius
iurasset, retinens insignia consulatus patriae bellum in-
tulit, fretus ingenti numero novorum civium e quorum
delectu trecentas amplius cohortis conscripserat ac tri-
5 ginta legionum instar impleverat. Opus erat partibus au-
ctoritate, gratia, cuius augendae C. Marium cum filio de
exilio revocavit, quique cum iis pulsi erant.
1 XXI. Dum bellum autem infert patriae Cinna, Cn.
Pompeius, Magni pater, cuius praeclara opera bello Mar-
sico praecipue circa Picenum agrum, ut praescripsimus,

usa erat respublica, quique Asculum ceperat, (circa quam
urbem, cum in multis aliis regionibus exercitus dispersi
forent, quinque et septuaginta milia civium Romanorum,
amplius sexaginta milia Italicorum una die conflixerant,)
frustratus spe continuandi consulatus ita se dubium medi-
umque partibus praestitit, ut omnia ex proprio usu ageret
temporibusque insidiari videretur et huc atque illuc, unde
spes maior adfuisset potentiae, se exercitumque deflecteret.
Sed ad ultimum magno atrocique proelio cum Cinna conflixit, 2
cuius commissi patratique sub ipsis moenibus oculisque
urbis Romanae pugnantibus spectantibusque quam fuerit
eventus exitiabilis, vix verbis exprimi potest. Post hoc cum 3
utrumque exercitum velut parum bello exhaustum laceraret
pestilentia, Cn. Pompeius decessit, cuius interitus voluptas
amissorum aut gladio aut morbo civium paene damno repen-
sata est, populusque Romanus quam vivo iracundiam de-
buerat, in corpus mortui contulit. Seu duae, seu tres Pom- 4
peiorum fuere familiae, primus eius nominis ante annos
fere centum sexaginta septem Q. Pompeius cum Cn. Servilio
consul fuit. Cinna et Marius haud incruentis utrinque cer- 5
taminibus editis urbem occupaverunt; sed prior ingressus
Cinna de recipiendo Mario legem tulit.

XXII. Mox C. Marius pestifero civibus suis reditu 1
intravit moenia. Nihil illa victoria fuisset crudelius, nisi
mox Sullana esset secuta; neque licentia in mediocris sae-
vitum, sed excelsissimae quoque atque eminentissimae
claritatis viri variis suppliciorum generibus adfecti. In 2
iis consul Octavius, vir lenissimi animi, iussu Cinnae in-
terfectus est; Merula autem qui se sub adventum Cinnae
consulatu abdicaverat, incisis venis superfusoque altari-
bus sanguine, quos saepe pro salute reipublicae flamen
dialis precatus erat deos, eos in execrationem Cinnae
partiumque eius tum precatus optime de republica meri-
tum spiritum reddidit. M. Antonius, princeps civitatis 3
atque eloquentiae, gladiis militum quos ipsos facundia sua
moratus erat, iussu Mari Cinnaeque confossus est. Q. Ca-
tulus, et aliarum virtutum et belli Cimbrici gloria, quae
illi cum Mario communis fuerat, celeberrimus, cum ad

mortem conquireretur, conclusit se loco nuper calce hare-
naque perpolito inlatoque igni qui vim odoris excitaret,
simul exitiali hausto spiritu, simul incluso suo, mortem
4 magis voto quam arbitrio inimicorum obiit. Omnia erant
praecipitia in republica, nec tamen adhuc quisquam inve-
niebatur, qui bona civis Romani aut donare auderet aut
petere sustineret; postea id quoque accessit, ut saevitiae
causam avaritia praeberet et modus culpae ex pecuniae
modo constitueretur et qui fuisset locuples, fieret inde
nocens, sui*que* quisque periculi merces foret, nec quic-
quam videretur turpe quod esset quaestuosum.

1 XXIII. Secundum deinde consulatum Cinna, et se-
ptimum Marius in priorum dedecus iniit, cuius initio morbo
oppressus decessit, vir in bello hostibus, in otio civibus
2 infestissimus quietisque impatientissimus. In huius locum
suffectus Valerius Flaccus, turpissimae legis auctor, qua
creditoribus quadrantem solvi iusserat; cuius facti merita
eum poena intra biennium consecuta est. Dominante in
Italia Cinna maior pars nobilitatis ad Sullam in Achaiam
3 ac deinde post in Asiam perfugit. Sulla interim cum Mi-
thridatis praefectis circa Athenas Boeotiamque et Mace-
doniam ita dimicavit, ut et Athenas reciperet et plurimo
circa multiplicis Piraei portus munitiones labore expleto
amplius ducenta milia hostium interficeret nec minus multa
4 caperet. Si quis hoc rebellandi tempus, quo Athenae
oppugnatae a Sulla sunt, imputat Atheniensibus, nimirum
veri vetustatisque ignarus est; adeo enim certa Athenien-
sium in Romanos fides fuit, ut semper et in omni re quic-
quid sincera fide gereretur, id Romani Attica fieri prae-
5 dicarent: ceterum tum oppressi Mithridatis armis homines
miserrimae condicionis cum ab inimicis tenerentur, oppu-
gnabantur ab amicis et animos extra moenia, corpora neces-
6 sitati servientes intra muros habebant. Transgressus deinde
in Asia Sulla parentem ad omnia supplicemque Mithridaten
invenit, quem multatum pecunia ac parte navium Asia omni-
busque aliis provinciis, quas armis occupaverat, decedere
coëgit, captivos recepit, in perfugas noxiosque animadver-
tit, paternis id est Ponticis finibus contentum esse iussit.

XXIV. C. Flavius Fimbria, qui praefectus equitum 1
ante adventum Sullae Valerium Flaccum consularem virum
interfecerat, exercituque occupato imperator appellatus
forti Mithridaten pepulerat proelio, sub adventu Sullae se
ipse interemit, adulescens, quae pessime ausus erat, for-
titer exsecutus. Eodem anno P. Laenas tribunus plebis 2
Sex. Lucilium qui [in] priore anno tribunus plebis fuerat,
saxo Tarpeio deiecit, et cum collegae eius, quibus diem
dixerat, metu ad Sullam profugissent, aqua ignique iis
interdixit. Tum Sulla compositis transmarinis rebus cum 3
ad eum primum omnium Romanorum legati Parthorum
venissent et in iis quidam magi ex notis corporis respon-
dissent coelestem eius vitam et memoriam futuram, reve-
ctus in Italiam haud plura quam triginta armatorum milia
adversum ducenta milia amplius hostium exposuit Brun-
dusi. Vix quicquam in Sullae operibus clarius duxerim, 4
quam quod, cum per triennium Cinnanae Marianaeque
partes Italiam obsiderent, neque inlaturum se bellum iis
dissimulavit, nec quod erat in manibus omisit, existima-
vitque ante frangendum hostem quam ulciscendum civem,
repulsoque externo metu, ubi quod alienum esset vicis-
set, superaret quod erat domesticum. Ante adventum L. 5
Sullae Cinna seditione orta ab exercitu interemptus, vir
dignior qui arbitrio victorum moreretur quam iracundia
militum; de quo vere dici potest, ausum eum quae nemo
auderet bonus, perfecisse quae a nullo nisi fortissimo
perfici possent, et fuisse eum in consultando temerarium,
in exequendo virum. Carbo nullo suffecto collega solus
toto anno consul fuit.

XXV. Putares Sullam venisse in Italiam non belli 1
vindicem, sed pacis auctorem: tanta cum quiete exercitum
per Calabriam Apuliamque cum singulari cura frugum,
agrorum, hominum, urbium perduxit in Campaniam ten-
tavitque iustis legibus et aequis condicionibus bellum com-
ponere; sed iis quibus et pessima et immodica cupiditas
erat, non poterat pax placere. Crescebat interim in dies 2
Sullae exercitus confluentibus ad eum optimo quoque et
sanissimo. Felici deinde circa Capuam eventu Scipionem

Norbanumque consules superat, quorum Norbanus acie
victus, Scipio ab exercitu suo desertus ac proditus, invio-
3 latus a Sulla dimissus est. Adeo enim Sulla dissimilis
fuit bellator ac victor, ut dum vincit, *cautissimo* lenior,
post victoriam audito fuerit crudelior. Nam et consulem,
ut praediximus, exarmatum, Quintumque Sertorium, pro
quanti mox belli facem! et multos alios, potitus eorum,
dimisit incolumis, credo ut in eodem homine duplicis ac
4 diversissimi animi conspiceretur exemplum. Post victo-
riam qua *defendens* montem Tifata cum C. Norbano con-
currerat Sulla gratis Dianae, cuius numini regio illa sa-
crata est, solvit, aquas salubritate [in] medendisque cor-
poribus nobilis agrosque omnis addixit deae. Huius gra-
tae religionis memoriam et inscriptio templi adfixa posti
hodieque et tabula testatur aerea intra aedem.

1 XXVI. Deinde consules Carbo tertium et C. Marius,
septiens consulis filius, annos natus viginti sex, vir animi
magis quam *ingeni* paterni, multa fortiterque molitus neque
usquam inferior nomine consulis, apud Sacriportum pul-
sus a Sulla acie, Praeneste quod arte et natura munitum
2 praesidiis firmaverat, se exercitumque contulit. Ne quid
usquam malis publicis deesset, in qua civitate semper vir-
tutibus certatum erat, certabatur sceleribus, optimusque
sibi videbatur, qui fuerat pessimus: quippe dum ad Sacri-
portum dimicatur, Damasippus praetor Domitium * *,
[*Mucium*] Scaevolam etiam, pontificem maximum et divini
humanique iuris auctorem celeberrimum, et C. Carbonem
praetorium, consulis fratrem, et Antistium aedilicium velut
3 faventis Sullae partibus in curia Hostilia trucidavit. Non
perdat nobilissimi facti gloriam Calpurnia, Bestiae filia,
uxor Antisti, quae iugulato, ut praediximus, viro gladio
se ipsa transfixit. Quantum huius gloriae famaeque acces-
sit! Nunc virtute eminet *, patria latet. *

1 XXVII. At Pontius Telesinus, dux Samnitium, vir
animi fortissimus bellique peritus, Romano nomini infe-
stissimus, contractis circiter octoginta milibus fortissimae
pertinacissimaeque in retinendis armis iuventutis, Carbone
ac Mario consulibus abhinc annos centum et novem, kal.

Novembribus ita ad portam Collinam cum Sulla dimicavit,
ut ad summum discrimen et eum et rempublicam perdu-
ceret, quae non maius periculum adiit Hannibalis intra
tertium miliarium castra conspicata, quam eo die, quo
circumvolans ordines exercitus sui Telesinus dictitansque
adesse Romanis ultimum diem vociferabatur eruendam
delendamque urbem, adiiciens nunquam defuturos rapto-
res Italicae libertatis lupos, nisi silva in quam refugere
solent, esset excisa. Post primam demum horam noctis et 2
Romana acies respiravit, et hostium cessit. Telesinus
postera die semianimis repertus est victoris magis quam
morientis vultum praeferens, cuius abscisum caput ferri
gestarique circa Praeneste Sulla iussit. Tum demum de- 3
speratis rebus suis C. Marius adulescens per cuniculos qui
miro opere fabricati in diversas agrorum partis fuerant,
conatus erumpere cum foramine e terra emersisset, a dis-
positis in id ipsum interemptus est. Sunt qui sua manu,
sunt qui concurrentem mutuis ictibus cum minore fratre
Telesini una obsesso et erumpente occubuisse prodide-
rint. Utcunque cecidit, hodieque tanta patris imagine non 4
obscuratur eius memoria. De quo iuvene quid existima-
verit Sulla, in promptu est; occiso enim demum eo Felicis
nomen adsumpsit, quod quidem usurpasset iustissime, si
eundem et vincendi et vivendi finem habuisset. Oppu- 5
gnationi autem Praenestis ac Mari praefuerat Ofella Lucre-
tius, qui cum ante Marianarum fuisset partium, proditor
ad Sullam transfugerat. Felicitatem diei quo Samnitium 6
Telesinique pulsus est exercitus, Sulla perpetua ludorum
Circensium honoravit memoria, qui sub eius nomine
[Sullanae] Victoriae celebrantur.

XXVIII. Paulo ante quam Sulla ad Sacriportum dimi- 1
caret, magnificis proeliis partium eius viri hostium exer-
citum fuderant, duo Servilii apud Clusium, Metellus Pius
apud Faventiam, M. Lucullus circa Fidentiam. Videbantur 2
finita belli civilis mala, cum Sullae crudelitate aucta sunt:
quippe dictator creatus (cuius honoris usurpatio per an-
nos centum et viginti intermissa; nam proximus post an-
num, quam Hannibal Italia excesserat, uti adpareat popu-

lum Romanum usum dictatoris ut [*in*] metu desiderasse,
ita in otio timuisse potestatem) imperio, quo priores ad
vindicandam maximis periculis populi libertatem usi erant,
3 eo immodicae crudelitatis licentia usus est. Primus ille,
et utinam ultimus, exemplum proscriptionis invenit, ut in
qua civitate petulantis convici iudicium *histrioni* ex albo
redditur, in ea iugulati civis Romani publice constitueretur auctoramentum, plurimumque haberet qui plurimos
interemisset, neque occisi hostis quam civis uberius foret
4 praemium fieretque quisque merces mortis suae. Nec tantum in eos qui contra arma tulerant, sed in multos insontis saevitum; adiectum etiam, ut bona proscriptorum venirent exclusique paternis opibus liberi etiam petendorum
honorum iure prohiberentur simulque, quod indignissimum est, senatorum filii et onera ordinis sustinerent et
iura perderent.

1 XXIX. Sub adventum in Italiam L. Sullae Cn. Pompeius, eius Cn. Pompei filius, quem magnificentissimas
res in consulatu gessisse bello Marsico praediximus, viginti tris annos natus, abhinc annos centum et tredecim,
privatis ut opibus ita consiliis magna ausus magnificeque
conata executus, ad vindicandam restituendamque dignitatem patriae firmum ex agro Piceno qui totus paternis
eius clientelis refertus erat, contraxit exercitum; cuius
viri magnitudo multorum voluminum instar exigit, sed
2 operis modus paucis eum narrari iubet. Fuit hic genitus
matre Lucilia, stirpis senatoriae, forma excellens non ea
qua flos commendatur aetatis, sed ea dignitate constantiaque quae in illam conveniens amplitudinem fortunamque
eum ad ultimum vitae comitata est diem, innocentia eximius, sanctitate praecipuus, eloquentia medius, potentiae quae honoris causa ad eum deferretur, non vi ab eo
occuparetur cupidissimus, dux bello peritissimus, civis
in toga nisi ubi vereretur, ne quem haberet parem, modestissimus, amicitiarum tenax, in offensis exorabilis, in
reconcilianda gratia fidelissimus, in accipienda satisfactione facillimus, potentia sua nunquam aut raro ad impotentiam usus, paene omnium vitiorum expers, nisi numera-

retur inter maxima in civitate libera dominaque gentium
indignari, cum omnis civis iure haberet pares, quemquam
aequalem dignitate conspicere. Hic a toga virili adsuetus 3
commilitio prudentissimi ducis, parentis sui, bonum et
capax recta discendi ingenium singulari rerum militarium
prudentia excoluerat, ut a Sertorio Metellus laudaretur
magis, Pompeius timeretur validius.

XXX. *** Tum M. Perperna praetorius, e proscri- 1
ptis, gentis clarioris quam animi, Sertorium inter coenam
Oscae interemit Romanisque certam victoriam, partibus
suis excidium, sibi turpissimam mortem pessimo auctora-
vit facinore. Metellus et Pompeius ex Hispaniis triumpha- 2
verunt; sed Pompeius, hoc quoque triumpho adhuc eques
Romanus, ante diem quam consulatum iniret, curru urbem
invectus est. Quem virum quis non miretur per tot extra- 3
ordinaria imperia in summum fastigium evectum iniquo
tulisse animo C. Caesaris in altero consulatu petendo se-
natum populumque Romanum rationem habere: adeo fa-
miliare est hominibus omnia sibi ignoscere, nihil aliis
remittere, et invidiam rerum non ad causam sed ad vo-
luntatem personasque dirigere. Hoc consulatu Pompeius 4
tribuniciam potestatem restituit, cuius Sulla imaginem
sine re reliquerat. Dum Sertorianum bellum in Hispania 5
geritur, sexaginta quattuor fugitivi e ludo gladiatorio Ca-
pua profugientes duce Spartaco raptis ex ea urbe gladiis
primo Vesuvium montem petiere, mox crescente in dies
multitudine gravibus variisque casibus adfecere Italiam;
quorum numerus in tantum adulevit, ut qua ultima dimi-
cavere acie, centum et viginti milia hominum se Romano
exercitui opposuerint. Huius patrati gloria penes M. Cras-
sum fuit, mox reipublicae omnis principem.

XXXI. Converterat Cn. Pompei persona totum in se 1
terrarum orbem et per omnia maior *cive* habebatur; qui
cum consul perquam laudabiliter iurasset se in nullam
provinciam ex eo magistratu iturum idque servasset, post
biennium A. Gabinius tribunus legem tulit, ut cum belli
more, non latrociniorum, orbem classibus iam, non fur-

tivis expeditionibus piratae terrerent quasdamque etiam Italiae urbis diripuissent, Cn. Pompeius ad eos opprimendos mitteretur essetque ei imperium aequum in omnibus provinciis cum proconsulibus usque ad quinquagesimum
2 miliarium a mari. Quo senatus consulto paene totius terrarum orbis imperium uni viro deferebatur; sed tamen idem hoc ante septennium in M. Antoni praetura decre-
3 tum erat. Sed interdum persona ut exemplo nocet, ita invidiam auget aut levat: in Antonio homines aequo animo passi erant; raro enim invidetur eorum honoribus, quorum vis non timetur; contra in iis homines extraordinaria reformidant, qui ea suo arbitrio aut deposituri aut retenturi videntur et modum in voluntate habent. Dissuadebant optimates, sed consilia impetu victa sunt.

1 XXXII. Digna est memoria Q. Catuli cum auctoritas tum verecundia, qui cum dissuadens legem in contione dixisset esse quidem praeclarum virum Cn. Pompeium sed nimium iam liberae reipublicae neque omnia in uno reponenda, adiecissetque: „si quid huic acciderit, quem in eius locum substituitis?“ subclamavit universa contio: „te, Q. Catule;“ tum ille victus consensu omnium et tam
2 honorifico civitatis testimonio e contione discessit. Hic hominis verecundiam, populi iustitiam mirari libet; huius, quod non ultra contendit, plebis, quod dissuadentem et adversarium voluntatis suae vero testimonio fraudare no-
3 luit. Per idem tempus Cotta iudicandi munus, quod C. Gracchus ereptum senatui ad equites, Sulla ab illis ad senatum transtulerant, aequaliter inter utrumque ordinem partitus est; Otho Roscius lege sua equitibus in theatro
4 loca restituit. At Cn. Pompeius multis et praeclaris viris in id bellum adsumptis descriptoque [*paene*] in omnis recessus maris praesidio navium brevi inexsuperabili manu terrarum orbem liberavit, praedonesque per multa ac multis locis victos circa Ciliciam classe adgressus fudit ac fugavit, et quo maturius bellum tam late diffusum conficeret, reliquias eorum contractas in urbibus remotoque
5 mari loco in certa sede constituit. Sunt qui hoc carpant; sed quamquam in auctore satis rationis est, tum ratio

quemlibet magnum auctorem faceret; data enim facultate sine rapto vivendi rapinis arcuit.

XXXIII. Cum esset in fine bellum Piraticum, et L. Lu- 1 cullus, qui ante septem annos ex consulatu sortitus Asiam Mithridati oppositus erat magnasque ac memorabilis res ibi gesserat, Mithridaten saepe multis locis fuderat, egregia Cyzicum liberarat victoria, Tigranen, regum maximum, in Armenia vicerat ultimamque bello manum paene magis noluerat imponere quam non potuerat, qui alioqui per omnia laudabilis et bello paene invictus pecuniae pellebatur cupidine, idem bellum adhuc administraret, Manilius tribunus plebis, semper venalis et alienae minister potentiae, legem tulit, ut bellum Mithridaticum per Cn. Pompeium administraretur. Accepta ea magnisque cer- 2 tatum inter imperatores iurgiis, cum Pompeius Lucullo infamiam pecuniae, Lucullus Pompeio interminatam cupiditatem obiiceret imperi, neuterque ab eo quo arguebatur, mentitus argui posset. Nam neque Pompeius, ut pri- 3 mum ad rempublicam adgressus est, quemquam *aequo* animo parem tulit, et in quibus rebus primus esse debebat, solus esse cupiebat, neque eo viro quisquam aut alia omnia minus aut gloriam magis concupiit, in adpetendis honoribus immodicus, in gerendis verecundissimus, ut qui eos ut libentissime iniret, ita finiret aequo animo, et quod cupisset, arbitrio suo sumeret, alieno deponeret, et Lucullus, summus alioqui vir, profusae huius 4 in aedificiis convictibusque et apparatibus luxuriae primus auctor fuit, quem ob iniectas molis mari et receptum suffossis montibus in terras mare haud infacete Magnus Pompeius Xerxen togatum vocare assueverat.

XXXIV. Per id tempus a Q. Metello Creta insula in 1 populi Romani potestatem redacta est, quae ducibus Panare et Lasthene quattuor et viginti milibus iuvenum coactis velocitate pernicibus, armorum laborumque patientissimis, sagittarum usu celeberrimis, per triennium Romanos exercitus fatigaverat. Ne ab huius quidem usura 2 gloriae temperavit animum Cn. Pompeius, quin victoriae partem conaretur vindicare; sed et Luculli et Metelli

triumphum cum ipsorum singularis virtus, tum etiam invidia Pompei apud optimum quemque fecit favorabilem.
3 Per haec tempora M. Cicero, qui omnia incrementa sua sibi debuit, vir novitatis nobilissimae et ut vita clarus ita ingenio maximus, qui effecit, ne quorum arma viceramus, eorum ingenio vinceremur, consul Sergi Catilinae Lentulique et Cethegi et aliorum utriusque ordinis virorum coniurationem singulari virtute, constantia, vigilia curaque
4 aperuit. Catilina metu consularis imperi urbe pulsus est; Lentulus consularis et praetor iterum Cethegusque et alii clari nominis viri auctore senatu, iussu consulis in carcere necati sunt.

1 XXXV. Ille senatus dies, quo haec acta sunt, virtutem M. Catonis, iam multis in rebus conspicuam atque
2 praenitentem in altissimo *culmine*, inluminavit. Hic genitus proavo M. Catone, principe illo familiae Porciae, homo Virtuti simillimus et per omnia ingenio diis quam hominibus propior, qui nunquam recte fecit, ut facere videretur, sed quia aliter facere non potuerat, cuique id solum visum est rationem habere, quod haberet iustitiae, omnibus humanis vitiis immunis semper fortunam in sua po-
3 testate habuit. Hic tribunus plebis designatus et adhuc admodum adulescens, cum alii suaderent, ut per municipia Lentulus coniuratique custodirentur, paene inter ultimos interrogatus sententiam, tanta vi animi atque ingeni invectus est in coniurationem, eo ardore oris orationem omnium lenitatem suadentium societate consili suspectam fecit, sic impendentia ex ruinis incendiisque urbis et commutatione status publici pericula exposuit, ita consulis virtutem amplificavit, ut universus senatus in eius sententiam transiret animadvertendumque in eos, quos praediximus, censeret maiorque pars ordinis eius
4 Ciceronem prosequerentur domum. At Catilina non segnius *conata* obiit, quam sceleris conandi consilia inierat; quippe fortissime dimicans, quem spiritum supplicio debuerat, *proelio* reddidit.

1 XXXVI. Consulatui Ciceronis non mediocre adiecit decus natus eo anno divus Augustus abhinc annos nona-

ginta, omnibus omnium gentium viris magnitudine sua inducturus caliginem. Iam paene supervacaneum videri 2 potest eminentium ingeniorum notare tempora; quis enim ignorat diremptos gradibus aetatis floruisse hoc tempore Ciceronem, Hortensium, anteque *Antonium*, Crassum, Cottam, Sulpicium, moxque Brutum, Calidium, Coelium, Calvum, et proximum Ciceroni Caesarem, eorumque velut alumnos Corvinum ac Pollionem Asinium, aemulumque Thucydidis Sallustium auctoresque carminum Varronem ac Lucretium, neque ullo in suscepti operis sui *genere* [carmine] minorem Catullum. Paene stulta est inhaeren- 3 tium oculis ingeniorum enumeratio, inter quae maxime nostri aevi eminent princeps carminum Vergilius Rabiriusque et consecutus Sallustium Livius Tibullusque et Naso, perfectissimi in forma operis sui; nam vivorum ut magna admiratio ita censura difficilis est.

XXXVII. Dum haec in urbe Italiaque geruntur, Cn. 1 Pompeius memorabile adversus Mithridaten, qui post Luculli profectionem magnas novi exercitus viris reparaverat, bellum gessit. At rex fusus fugatusque et omnibus 2 exutus copiis Armeniam Tigranenque socerum petiit, regem eius temporis, nisi qua Luculli armis erat infractus, potentissimum. Simul itaque duos persecutus Pompeius intravit Armeniam. Prior filius Tigranis, sed discors patri, 3 pervenit ad Pompeium; mox ipse supplex et praesens se regnumque dicioni eius permisit, praefatus neminem alium neque Romanum neque ullius gentis virum futurum fuisse, cuius se societati commissurus foret, quam Cn. Pompeium; proinde omnem sibi vel adversam vel secundam, cuius auctor ille esset, fortunam tolerabilem futuram; non esse turpe ab eo vinci, quem vincere esset nefas, neque inhoneste aliquem summitti *huic*, quem fortuna super omnis extulisset. Servatus regi honos imperi, sed 4 multato ingenti pecunia, quae omnis, sicuti Pompeio moris erat, redacta in quaestoris potestatem ac publicis descripta litteris. Syria aliaeque, quas occupaverat, provinciae ereptae et aliae restitutae populo Romano, aliae tum primum in eius potestatem redactae, ut Syria, quae

tum primum facta est stipendiaria; finis imperi regi ter-
minatus Armenia.

1 XXXVIII. Haud absurdum videtur propositi operis
regulae paucis percurrere, quae cuiusque ductu gens ac
natio redacta in formulam provinciae [stipendia pacta] sit,
ut quae partibus notavimus, facilius simul universa con-
2 spici possint. Primus in Siciliam traiecit exercitum consul
Claudius, sed provinciam eam post annos ferme quinqua-
ginta duos captis Syracusis fecit Marcellus Claudius; pri-
mus Africam Regulus nono ferme anno primi Punici
belli **, sed post centum et novem annos P. Scipio Ae-
milianus eruta Carthagine abhinc annos centum septua-
3 ginta tris Africam in formulam redegit provinciae. Sar-
dinia inter primum et secundum bellum Punicum ductu
T. Manli consulis certum recepit imperi iugum. Immane
bellicae civitatis argumentum, quod semel sub regibus,
iterum hoc T. Manlio consule, tertio Augusto principe
certae pacis argumentum Ianus geminus clausus dedit.
4 In Hispaniam primi omnium duxere exercitus Cn. et P.
Scipiones initio secundi belli Punici abhinc annos ducen-
tos quinquaginta; inde varie possessa et saepe amissa
partibus, universa ductu Augusti facta stipendiaria est.
5 Macedoniam Paulus, Mummius Achaiam, Fulvius Nobi-
lior subegit Aetoliam; Asiam L. Scipio, Africani frater,
eripuit Antiocho; sed beneficio senatus populique Romani
mox ab Attalis possessam regibus M. Perperna, capto
6 Aristonico, fecit tributariam. Cypri devictae nullis ad-
signanda gloria est; quippe senatus consulto, ministerio
Catonis, regis morte, quam ille conscientia acciverat,
facta provincia est. Creta Metelli ductu longissimae liber-
tatis fine multata est. Syria Pontusque Cn. Pompei virtu-
tis monumenta sunt.

1 XXXIX. Gallias, primum a Domitio Fabioque, ne-
pote Pauli, qui Allobrogicus vocatus est, intratas cum
exercitu, magna mox clade nostra saepe et adfectavimus
et omisimus; sed fulgentissimum C. Caesaris opus in iis
conspicitur; quippe eius ductu auspiciisque infractae
paene idem quod totus terrarum orbis *ignavum* conferunt

stipendium. Ab eodem facta [*Numidia provincia, e qua* 2
iam olim cognomen virtute partum detulerat Metellus] Numidicus. Ciliciam perdomuit Isauricus, et post bellum Antiochinum Vulso Manlius Gallograeciam. Bithynia, ut praediximus, testamento Nicomedis relicta hereditaria. Divus Augustus praeter Hispanias aliasque gentis, quarum titulis forum eius praenitet, *paene idem* facta Aegypto stipendiaria, quantum pater eius Galliis in aerarium reditus contulit. At Ti. Caesar, quam certam Hispanis parendi 3
confessionem extorserat parens, Illyriis Delmatisque extorsit; Rhaetiam autem et Vindelicos ac Noricos Pannoniamque et Scordiscos novas imperio nostro subiunxit provincias; ut has armis, ita auctoritate Cappadociam populo Romano fecit stipendiariam. Sed revertamur ad ordinem.

XL. Secuta deinde Cn. Pompei militia, gloriae labo- 1
risne maioris incertum est. Penetratae cum victoria Media, Albania, Iberia; deinde flexum agmen ad eas nationes, quae dextra atque intima Ponti incolunt, Colchos Heniochosque et Achaeos, et oppressus auspiciis Pompei, insidiis fili Pharnacis Mithridates, ultimus omnium
iuris sui regum praeter Parthicos. Tum victor omnium 2
quas adierat gentium Pompeius suoque et civium voto maior et per omnia fortunam hominis egressus revertit in
Italiam. Cuius reditum favorabilem opinio fecerat; quippe 3
plerique non sine exercitu venturum in urbem adfirmabant et libertati publicae statuturum arbitrio suo modum; quo magis hoc homines timuerant, eo gratior civilis tanti imperatoris reditus fuit: omni quippe Brundusi dimisso exercitu nihil praeter nomen imperatoris retinens cum privato comitatu quem semper illi *secum trahere* moris fuit, in urbem rediit magnificentissimumque de tot regibus per biduum egit triumphum longeque maiorem omni ante se inlata pecunia in aerarium, praeterquam a Paulo,
ex manubiis intulit. Absente Cn. Pompeio T. Ampius et 4
T. Labienus tribuni plebis legem tulerunt, ut is ludis Circensibus corona laurea et omni cultu triumphantium uteretur, scenicis autem praetexta coronaque aurea; id ille

non plus quam semel, et hoc sane nimium fuit, usurpare
5 sustinuit. Huius viri fastigium tantis auctibus fortuna ex-
tulit, ut primum ex Africa, iterum ex Europa, tertio ex
Asia triumpharet, et quot partes terrarum orbis sunt, to-
6 tidem faceret monumenta victoriae suae. Nunquam emi-
nentia invidia carent: itaque et Lucullus, memor tamen
acceptae iniuriae, et Metellus Creticus, non iniuste que-
rens, (quippe ornamentum triumphi eius captivos duces
Pompeius subduxerat) et cum iis pars optimatium refra-
gabatur, ne aut promissa civitatibus a Pompeio aut bene
meritis praemia ad arbitrium eius persolverentur.
1 XLI. Secutus deinde est consulatus C. Caesaris, qui
scribenti manum iniicit et quamlibet festinantem in se
2 morari cogit. Hic nobilissima Iuliorum genitus familia et,
quod *monumentis* antiquissimis constabat, ab Anchise ac
Venere deducens genus, forma omnium civium excellen-
tissimus, vigore animi acerrimus, munificentiae effusissi-
mus, animo super humanam et naturam et fidem evectus,
magnitudine cogitationum, celeritate bellandi, patientia
periculorum Magno illi Alexandro sed sobrio neque ira-
cundo simillimus, qui denique semper et somno et cibo
in vitam, non in voluptatem uteretur, cum fuisset C. Ma-
rio sanguine coniunctissimus atque idem Cinnae gener,
cuius filiam ut repudiaret nullo metu compelli potuit, cum
M. Piso consularis Anniam quae Cinnae uxor fuerat, in
Sullae dimisisset gratiam, habuissetque fere duodeviginti
annos eo tempore, quo Sulla rerum potitus est, magis
ministris Sullae adiutoribusque partium quam ipso con-
quirentibus eum ad necem, mutata veste dissimilemque
fortunae suae indutus habitum nocte urbe elapsus est.
1 XLII. Idem postea admodum iuvenis cum a piratis
captus esset, ita se per omne spatium quo ab his reten-
tus est, apud eos gessit, ut pariter iis terrori veneratloni-
que esset neque unquam aut nocte aut die (cur enim quod
vel maximum est, si narrari verbis speciosis non potest,
omittatur?) aut excalcearetur aut discingeretur, in hoc sci-
licet ne, si quando aliquid ex solito variaret, suspectus his
2 qui oculis tantummodo eum custodiebant, foret. Longum

est narrare, quid et quotiens ausus sit, quanto opere conata eius qui obtinebat Asiam magistratus populi Romani metu suo destituerit: illud referatur documentum tanti mox evasuri viri. Quae nox eam diem secuta est, 3 qua publica civitatium pecunia redemptus est, ita tamen, ut cogeret ante obsides a piratis civitatibus dari, contracta classe et privatus et tumultuaria invectus in eum locum, in quo ipsi praedones erant, partem classis fugavit, partem mersit, aliquot navis multosque mortalis cepit, laetusque nocturnae expeditionis triumpho ad suos revectus est mandatisque custodiae, quos ceperat, in Bithyniam perrexit ad proconsulem Iuncum (idem enim Asiam *etiamtum* obtinebat) petens, ut auctor fieret sumendi de captivis supplici; quod cum ille se facturum negasset venditurumque captivos dixisset, (quippe sequebatur invidia inertiam) incredibili celeritate revectus ad mare, priusquam de ea re ulli proconsulis redderentur epistulae, omnis quos ceperat, suffixit cruci.

XLIII. Idem mox ad sacerdotium ineundum (quippe 1 absens pontifex factus erat in Cottae consularis locum, cum paene puer a Mario Cinnaque flamen dialis creatus, victoria Sullae, qui omnia ab iis acta fecerat irrita, amisisset id sacerdotium) festinans in Italiam, ne conspiceretur a praedonibus omnia tunc obtinentibus maria et merito tam infestis sibi, quattuor scalmorum navem una cum duobus amicis decemque servis ingressus effusissimum Adriatici maris traiecit sinum. Quo quidem in cursu con- 2 spectis, ut putabat, piratarum navibus cum exuisset vestem alligassetque pugionem ad femur alterutri se fortunae parans, mox intellexit frustratum esse visum suum arborumque ex longinquo ordinem antemnarum praebuisse imaginem. Reliqua eius acta in urbe, nobilissima Gn. Do- 3 labellae accusatio et maior civitatis in ea favor quam reis praestari solet, contentionesque civiles cum Q. Catulo atque aliis eminentissimis viris celeberrimae et ante praeturam victus maximi pontificatus petitione Q. Catulus, omnium confessione senatus princeps, et restituta in aedilitate adversante quidem nobilitate monumenta C. Mari

simulque revocati ad ius dignitatis proscriptorum liberi et praetura, quaesturaque mirabili virtute atque industria obita in Hispania, cum esset quaestor sub Vetere Antistio, avo huius Veteris consularis atque pontificis, duorum consularium et sacerdotum patris, viri in tantum boni in quantum humana simplicitas intellegi potest, quo notiora sunt, minus egent stilo.

1 XLIV. Hoc igitur consule inter eum et Cn. Pompeium et M. Crassum inita potentiae societas, quae urbi orbique terrarum nec minus diverso cuique tempore ipsis exitia-
2 bilis fuit. Hoc consilium sequendi Pompeius causam habuerat, ut tandem acta in transmarinis provinciis, quibus, ut praediximus, multi obtrectabant, per Caesarem confirmarentur consulem; Caesar autem, quod animadvertebat se cedendo Pompei gloriae aucturum suam et invidia communis potentiae in illum relegata confirmaturum viris suas; Crassus, ut quem principatum solus adsequi non
3 poterat, auctoritate Pompei, viribus teneret Caesaris. Adfinitas etiam inter Caesarem Pompeiumque contracta nuptiis, quippe filiam C. Caesaris Cn. Magnus duxit uxorem.
4 In hoc consulatu Caesar legem tulit, ut ager Campanus plebei divideretur, suasore legis Pompeio: ita circiter viginti milia civium eo deducta et ius ab his restitutum post annos circiter centum quinquaginta duos quam bello Punico ab Romanis Capua in formam praefecturae re-
5 dacta erat. Bibulus, collega Caesaris, cum actiones eius magis vellet impedire quam posset, maiore parte anni domi se tenuit; quo facto dum augere vult invidiam collegae, auxit potentiam. Tum Caesari decretae in quinquennium Galliae.

1 XLV. Per idem tempus P. Clodius, homo nobilis, disertus, audax, qui neque dicendi neque faciendi ullum, nisi quem vellet, nosset modum, malorum propositorum executor acerrimus, infamis etiam sororis stupro et actus incesti reus ob initum inter religiosissima populi Romani sacra adulterium, cum gravis inimicitias cum M. Cicerone exerceret (quid enim inter tam dissimilis amicum esse poterat?) et a patribus ad plebem transisset, legem in

tribunatu tulit, qui civem Romanum indemnatum interemisset, ei aqua et igni interdiceretur; cuius verbis etsi non nominabatur Cicero, tamen solus petebatur: ita vir optime meritus de republica conservatae patriae pretium calamitatem exili tulit. Non caruerunt suspicione oppressi 2
Ciceronis Caesar et Pompeius. Hoc sibi contraxisse videbatur Cicero, quod inter vigintiviros dividendo agro Campano esse noluisset. Idem intra biennium sera Cn. Pom- 3
pei cura, verum, ut coepit, intenta votisque Italiae ac decretis senatus, virtute atque actione Anni Milonis tribuni plebis dignitati patriaeque restitutus est: neque post Numidici exilium aut reditum quisquam aut expulsus invidiosius, aut receptus est laetius; cuius domus quam infeste a Clodio disiecta erat, tam speciose a senatu restituta est. Idem P. Clodius in tribunatu sub honorificen- 4
tissimo ministeri titulo M. Catonem a republica relegavit: quippe legem tulit, ut is quaestor cum iure praetorio adiecto etiam quaestore mitteretur in insulam Cyprum ad spoliandum regno Ptolemaeum, omnibus morum vitiis eam contumeliam meritum. Sed ille sub adventum Cato- 5
nis vitae suae vim intulit; unde pecuniam longe sperata maiorem Cato Romam retulit; cuius integritatem laudari nefas est, insolentia paene argui potest, quod una cum consulibus ac senatu effusa civitate obviam eum per Tiberim subiret navibus, non ante is egressus est, quam ad eum locum pervenit, ubi erat exponenda pecunia.

XLVI. Cum deinde immanis res, vix multis volumi- 1
nibus explicandas, C. Caesar in Gallia ageret, nec contentus plurimis ac felicissimis victoriis innumerabilibusque caesis et captis hostium milibus etiam in Britanniam traiecisset exercitum, alterum paene imperio nostro ac suo quaerens orbem, vetus par consulum, Cn. Pompeius et M. Crassus, alterum iniere consulatum, qui neque petitus honeste ab iis, neque probabiliter gestus est. Caesari 2
lege, quam Pompeius ad populum tulit, prorogatae in idem spatium temporis provinciae; Crasso, bellum Parthicum in animo molienti, Syria decreta, qui vir cetera sanctissimus immunisque voluptatibus neque in pecunia neque

in gloria concupiscenda aut modum norat aut capiebat
3 terminum. Hunc proficiscentem in Syriam diris cum omnibus tribuni plebis frustra retinere conati, quorum execrationes si in ipsum tantummodo valuissent, utile imperatoris damnum salvo exercitu fuisset reipublicae.
4 Transgressum Euphraten Crassum petentemque Seleuciam circumfusis immanibus copiis equitum rex Orodes una cum parte maiore Romani exercitus interemit. Reliquias legionum C. Cassius, atrocissimi mox auctor facinoris, tum quaestor, conservavit Syriamque adeo in populi Romani potestate retinuit, ut transgressos in eam Parthos felici rerum eventu fugaret ac funderet.

1 XLVII. Per haec insequentiaque et quae praediximus tempora amplius decies centena milia hostium a C. Caesare caesa sunt, plura capta; pugnatum saepe directa acie, saepe in agminibus, saepe eruptionibus, bis penetrata Britannia, novem denique aestatibus vix ulla non iustissimus triumphus emeritus; circa Alesiam vero tantae res gestae, quantas audere vix hominis, perficere
2 paene nullius nisi dei fuerit. *Quinto* ferme anno Caesar morabatur in Galliis, cum medium iam ex invidia *potentiae male* cohaerentis inter Cn. Pompeium et C. Caesarem concordiae pignus Iulia, uxor Magni, decessit; atque omnia inter destinatos tanto discrimini duces dirimente fortuna filius quoque parvus Pompei, Iulia natus, intra breve
3 spatium obiit. Tum in gladios caedisque civium furente ambitu, cuius neque finis reperiebatur nec modus, tertius consulatus soli Cn. Pompeio etiam adversantium antea dignitati eius iudicio delatus est, cuius ille honoris gloria veluti reconciliatis sibi optimatibus maxime a C. Caesare alienatus est; sed eius consulatus omnem vim in coërci-
4 tionem ambitus exercuit. Quo tempore P. Clodius a Milone, candidato consulatus, exemplo inutili, facto salutari reipublicae circa Bovillas contracta ex occursu rixa iugulatus est. Milonem reum non magis invidia facti quam Pompei damnavit voluntas; quem quidem M. Cato palam lata absolvit sententia, qui si maturius tulisset, non defuissent qui sequerentur exemplum probarentque eum

civem occisum, quo nemo perniciosior reipublicae neque
bonis inimicior vixerat.

XLVIII. Intra breve deinde spatium belli civilis ex- 1
arserunt initia, cum iustissimus quisque et a Caesare et
a Pompeio vellet dimitti exercitus; quippe Pompeius in
secundo consulatu Hispanias sibi decerni voluerat, eas-
que per triennium absens ipse ac praesidens urbi per
Afranium et Petreium, consularem ac praetorium, lega-
tos suos, administrabat et iis qui a Caesare dimittendos
exercitus contendebant, adsentabatur, iis qui ab ipso
quoque, adversabatur. Qui si ante biennium, quam ad 2
arma itum est, perfectis muneribus theatri et aliorum
operum, quae ei circumdedit, gravissima tentatus valetu-
dine decessisset in Campania, quo quidem tempore uni-
versa Italia vota pro salute eius, primi omnium civium,
suscepit, defuisset fortunae destruendi eius locus et quam
apud superos habuerat magnitudinem, inlibatam detulis-
set ad inferos. Bello autem civili et tot quae deinde per 3
continuos viginti annos consecuta sunt, malis non alius
maiorem flagrantioremque quam C. Curio tribunus plebis
subiecit facem, vir nobilis, eloquens, audax, suae alienae-
que et fortunae et pudicitiae prodigus, homo ingeniosis-
sime nequam et facundus malo publico, cuius animo [volu-
ptatibus vel libidinibus] neque opes ullae neque cupiditates
sufficere possent. Hic primo pro Pompei partibus, id est, 4
ut tunc habebatur, pro republica, mox simulatione contra
Pompeium et Caesarem sed animo pro Caesare stetit;
id gratis an accepto centies sestertio fecerit, ut accepi-
mus, in medio relinquemus. Ad ultimum saluberrimas 5
[et] coalescentis condiciones pacis, quas et Caesar iustis-
simo animo postulabat et Pompeius aequo recipiebat,
discussit ac rupit unice cavente Cicerone concordiae pu-
blicae. Harum praeteritarumque rerum ordo cum iustis 6
aliorum voluminibus promatur, tum, uti spero, nostris
explicabitur: nunc proposito operi sua forma reddatur,
si prius gratulatus ero Q. Catulo, duobus Lucullis Me-
telloque et Hortensio, qui cum sine invidia in republica
floruissent eminuissentque sine periculo, quieta aut certe

non praecipitata *ac* fatali ante initium bellorum civilium
morte functi sunt.

1 XLIX. Lentulo et Marcello consulibus post urbem
conditam annis septingentis tribus, et ante annos septua-
ginta octo, quam tu, M. Vinici, consulatum inires, bellum
2 civile exarsit. Alterius ducis causa melior videbatur, al-
terius erat firmior; hic omnia speciosa, illic valentia; Pom-
peium senatus auctoritas, Caesarem militum armavit fidu-
cia. Consules senatusque causae, non Pompeio, summam
3 imperi detulerunt. Nihil relictum a Caesare, quod ser-
vandae pacis causa temptari posset; nihil receptum a Pom-
peianis, cum alter consul iusto esset ferocior, Lentulus
vero salva republica salvus esse non posset, M. autem
Cato moriendum ante quam ullam condicionem civis ac-
cipiendam reipublicae contenderet. Vir antiquus et gravis
Pompei partis laudaret magis, prudens sequeretur Cae-
4 saris, et illa gloriosa, haec terribiliora duceret. Ut deinde
spretis omnibus, quae Caesar postulaverat, tantummodo
contentus cum una legione titulum retinere provinciae,
privatus ut in urbem veniret et se in petitione consulatus
suffragiis populi Romani committeret decrevere, ratus
5 bellandum Caesar cum exercitu Rubiconem transiit. Cn.
Pompeius consulesque et maior pars senatus relicta urbe
ac deinde Italia transmisere Dyrrhachium.

1 L. At Caesar Domitio legionibusque Corfini, quae
una cum eo fuerant, potitus, duce aliisque, qui voluerant
abire ad Pompeium, sine dilatione dimissis, persecutus
Brundusium, ita ut appareret malle integris rebus et con-
dicionibus finire bellum quam opprimere fugientis, cum
transgressos reperisset consules, in urbem revertit red-
ditaque ratione consiliorum suorum in senatu et in con-
tione ac miserrimae necessitudinis, cum alienis armis ad
2 arma compulsus esset, Hispanias petere decrevit. Festi-
nationem itineris eius aliquamdiu morata Massilia est,
fide melior quam consilio prudentior, intempestive prin-
cipalium armorum arbitria captans, quibus hi se debent
3 interponere, qui non parentem coërcere possunt. Exer-
citus deinde, qui sub Afranio consulari ac Petreio prae-

torio fuerat, ipsius adventus vigore ac fulgore occupatus se Caesari tradidit; uterque legatorum et quisquis cuiusque ordinis sequi eos voluerat, remissi ad Pompeium.

LI. Proximo anno cum Dyrrhachium ac vicina ei urbi regio castris Pompei retineretur, qui accitis ex omnibus transmarinis provinciis legionibus, equitum ac peditum auxiliis, regumque et tetrarcharum simulque dynastarum copiis immanem exercitum confecerat et mare praesidiis classium, ut rebatur, sepserat, quominus Caesar legiones posset transmittere, sua et celeritate et fortuna C. Caesar usus nihil in mora habuit, quominus eo, cum vellet, ipse exercitusque classibus perveniret et primo paene castris Pompei sua iungeret, mox etiam obsidione munimentisque eum complecteretur. Sed inopia obsiden- 2 tibus quam obsessis erat gravior. Tum Balbus Cornelius excedente humanam fidem temeritate ingressus castra hostium saepiusque cum Lentulo conlocutus consule, dubitante quanti se venderet, illis incrementis fecit viam, quibus, non *in Hispania ex cive* natus sed Hispanus, in triumphum et pontificatum adsurgeret fieretque ex privato consularis. Variatum deinde proeliis, sed uno longe 3 magis Pompeianis prospero, quo graviter impulsi sunt Caesaris milites.

LII. Tum Caesar cum exercitu fatalem victoriae 1 suae Thessaliam petiit, Pompeius, longe diversa aliis suadentibus, quorum plerique hortabantur, ut in Italiam transmitteret, (neque hercules quicquam partibus illis salubrius fuit) alii, ut bellum traheret, quod dignatione partium in dies ipsis magis prosperum fieret, usus impetu suo hostem secutus est. Aciem Pharsalicam et illum 2 cruentissimum Romano nomini diem tantumque utriusque exercitus profusum sanguinis et conlisa inter se duo reipublicae capita effossumque alterum Romani imperi lumen, tot talisque Pompeianarum partium caesos viros non recipit enarranda hic scripturae modus. Illud notan- 3 dum est: ut primum C. Caesar inclinatam vidit Pompeianorum aciem, neque prius neque antiquius quicquam habuit, quam in omnis partis (ut militari et verbo et con-

suetudine utar) dimittere [*praecones parce civibus edi-*
4 *centes.*] Pro dii immortales, quod huius voluntatis erga
5 Brutum suae postea vir tam mitis pretium tulit! Nihil
in illa victoria mirabilius, magnificentius, clarius fuit,
quam quod neminem nisi acie consumptum civem pa-
tria desideravit; sed munus misericordiae corrupit per-
tinacia, cum libentius vitam victor iam daret, quam victi
acciperent.

1 LIII. Pompeius profugiens cum duobus Lentulis con-
sularibus Sextoque filio et Favonio praetorio, quos comi-
tes ei fortuna adgregaverat, aliis ut Parthos, aliis ut
Africam peteret, in qua fidelissimum partium suarum ha-
beret regem Iubam, suadentibus Aegyptum petere pro-
posuit memor beneficiorum, quae in patrem eius Ptole-
maei, qui tum puero quam iuveni propior regnabat
2 Alexandreae, contulerat. Sed quis in adversis beneficio-
rum servat memoriam? aut quis ullam calamitosis deberi
putat gratiam? aut quando fortuna non mutat fidem?
3 Missi itaque ab rege, qui venientem Cn. Pompeium (is
iam a Mytilenis Corneliam uxorem receptam in navem fu-
gae comitem habere coeperat) consilio Theodoti et Achillae
exciperent hortarenturque, ut ex oneraria in eam navem,
quae obviam processerat, transcenderet; quod cum fecis-
set, princeps Romani nominis imperio arbitrioque Ae-
gyptii mancipi C. Caesare, P. Servilio consulibus iugula-
4 tus est. Hic post tris consulatus et totidem triumphos
domitumque terrarum orbem sanctissimi ac praestantis-
simi viri in id evecti, super quod ascendi non potest,
duodesexagesimum annum agentis pridie natalem ipsius
vitae fuit exitus, in tantum in illo viro a se discordante
fortuna, ut cui modo ad victoriam terra defuerat, deesset
5 ad sepulturam. Quid aliud quam nimium occupatos
dixerim, quos in aetate et tanti et paene nostri seculi
viri fefellit quinquennium, cum a C. Atilio et Q. Servilio
consulibus tam *facilis* esset annorum digestio; quod ad-
ieci non ut arguerem, sed ne arguerer.

1 LIV. Non fuit maior in Caesarem, quam in Pompeium
fuerat, regis eorumque quorum is auctoritate regebatur,

fides: quippe cum venientem eum tentassent insidiis ac deinde bello lacessere auderent, utrique summo imperatorum alteri [*mortuo*, *alteri*] superstiti meritas poenas luere suppliciis. Nusquam erat Pompeius corpore, adhuc ubi- 2
que vivebat nomine: quippe ingens partium eius favor bellum excitaverat Africum, quod ciebat rex Iuba et Scipio, vir consularis, ante biennium quam exstingueretur Pompeius, lectus ab eo socer, eorumque copias auxerat M. Cato ingenti cum difficultate itinerum locorumque inopia perductis ad eos legionibus; qui vir, cum summum ei a militibus deferretur imperium, honoratiori parere maluit.

LV. Admonet promissae brevitatis fides, quanto 1
omnia transcursu dicenda sint. Sequens fortunam suam Caesar pervectus in Africam est, quam occiso Curione, Iulianarum duce partium, Pompeiani obtinebant exercitus: ibi primo varia fortuna, mox pugnavit sua, inclinataeque hostium copiae; nec dissimilis ibi adversus victos quam in priores clementia Caesaris fuit. Victorem Africani belli 2
[C.] Caesarem gravius excepit Hispaniense, (nam victus ab eo Pharnaces vix quicquam gloriae eius adstruxit) quod Cn. Pompeius, Magni filius, adulescens impetus ad bella maximi, ingens ac terribile conflaverat undique ad eum adhuc paterni nominis magnitudinem sequentium ex toto orbe terrarum auxiliis confluentibus. Sua Caesarem in 3
Hispaniam comitata fortuna est, sed nullum unquam atrocius periculosiusque ab eo initum proelium, adeo ut plus quam dubio Marte descenderet equo consistensque ante recedentem suorum aciem increpita prius fortuna, quod se in eum servasset exitum, denuntiaret militibus vestigio se non recessurum; proinde viderent, quem et quo loco imperatorem deserturi forent. Verecundia magis quam 4
virtute acies restituta et a duce quam a milite fortius. Cn. Pompeius, gravis vulnere inventus inter solitudines avias interemptus est; Labienum Varumque acies abstulit.

LVI. Caesar omnium victor regressus in urbem, quod 1
humanam excedat fidem, omnibus qui contra se arma tulerant, ignovit et magnificentissimis gladiatorii muneris, naumachiae et equitum peditumque, simul elephantorum

certaminis spectaculis epulique per multos dies dati cele-
2 bratione replevit eam. Quinque egit triumphos: Gallici
apparatus ex citro, Pontici ex acantho, Alexandrini te-
studine, Africi ebore, Hispaniensis argento rasili constitit.
Pecunia ex manubiis lata paulo amplius *sexiens* miliens
3 sestertium. Neque illi tanto viro et tam clementer omni-
bus victoriis suis uso plus quinque mensium principalis
quies contigit: quippe cum mense Octobri in urbem rever-
tisset, idibus Martiis coniurationis auctoribus Bruto et
Cassio, quorum alterum promittendo consulatum non ob-
ligaverat, contra differendo Cassium offenderat, adiectis
etiam consiliariis caedis familiarissimis omnium et fortu-
na partium eius in summum evectis fastigium, D. Bruto
et C. Trebonio aliisque clari nominis viris, interemptus est.
4 Cui magnam invidiam conciliarat M. Antonius, omnibus
audendis paratissimus, consulatus collega, imponendo
capiti eius Lupercalibus sedentis pro rostris insigne
regium, quod ab eo ita repulsum erat, ut non offensus
videretur.

1 LVII. Laudandum experientia consilium est Pansae
atque Hirti, qui semper praedixerant Caesari, ut princi-
patum armis quaesitum armis teneret: ille dictitans mori
se quam timeri malle dum clementiam, quam praestiterat,
expectat, incautus ab ingratis occupatus est, cum quidem
plurima praesagia atque indicia dii immortales futuri ob-
2 tulissent periculi. Nam et haruspices praemonuerant, ut
diligentissime iduum Martiarum caveret diem, et uxor
Calpurnia territa nocturno visu, ut ea die domi subsiste-
ret, orabat, et libelli coniurationem nuntiantes dati neque
3 protinus ab eo lecti erant. Sed profecto ineluctabilis
fatorum vis, *cuiusque* fortunam mutare constituit, consilia
corrumpit.

1 LVIII. Quo anno id patravere facinus Brutus et C.
Cassius, praetores erant, D. Brutus consul designatus;
hi una cum coniurationis globo stipati gladiatorum D.
2 Bruti manu Capitolium occupavere. Tum consul Antonius
(quem cum simul interimendum censuisset Cassius testa-
mentumque Caesaris abolendum, Brutus repugnaverat

dictitans nihil amplius civibus praeter tyranni — ita enim appellari Caesarem facto eius expediebat — petendum esse sanguinem) convocato senatu, cum iam Dolabella, quem substituturus sibi Caesar designaverat consulem, fasces atque insignia corripuisset consulis, velut pacis auctor liberos suos obsides in Capitolium misit fidemque descendendi tuto interfectoribus Caesaris dedit; et illud decreti Atheniensium celeberrimi exemplum, relatum a Cicerone, oblivionis praeteritarum rerum decreto patrum comprobatum est.

LIX. Caesaris deinde testamentum apertum est, quo 1
C. Octavium, nepotem sororis suae Iuliae, adoptabat. De cuius origine, etiamsi *praenitet*, pauca dicenda sunt. Fuit 2
C. Octavius ut non patricia, ita admodum speciosa equestri genitus familia, gravis, sanctus, innocens, dives. Hic praetor inter nobilissimos viros creatus primo loco, cum ei dignatio Iulia genitam Atiam conciliasset uxorem, ex eo honore sortitus Macedoniam appellatusque in ea imperator, decedens ad petitionem consulatus obiit praetextato relicto filio. Quem C. Caesar, maior eius avunculus, edu- 3
catum apud Philippum vitricum dilexit ut suum natumque annos duodeviginti Hispaniensis militiae adsecutum se postea comitem habuit, nunquam aut alio usum hospitio quam suo aut alio vectum vehiculo, pontificatusque sacerdotio puerum honoravit. Et patratis bellis civilibus ad 4
erudiendam liberalibus disciplinis singularis indolem iuvenis Apolloniam eum in studia miserat, mox belli Getici ac deinde Parthici habiturus commilitonem. Cui ut est 5
nuntiatum de caede avunculi, cum protinus ex vicinis legionibus centuriones suam suorumque militum operam ei pollicerentur neque eam spernendam Salvidienus et Agrippa dicerent, ille festinans pervenire in urbem omnem ordinem ac rationem et necis et testamenti Brundusi comperit. Cui adventanti Romam immanis amicorum occurrit 6
frequentia, et cum intraret, *circa orbem* solis orbis super caput eius curvatus aequaliter rotundatusque in colorem arcus velut coronam tanti mox viri capiti imponens conspectus est.

1 LX. Non placebat Atiae matri Philippoque vitrico
adiri nomen invidiosae fortunae Caesaris, sed adserebant
salutaria reipublicae terrarumque orbis fata conditorem
2 conservatoremque Romani nominis. Sprevit itaque coe-
lestis animus humana consilia et cum periculo potius
summa quam tuto humilia proposuit sequi maluitque avun-
culo et Caesari de se quam vitrico credere, dictitans nefas
esse, quo nomine Caesari dignus esset visus, semet ipsum
3 videri indignum. Hunc protinus Antonius consul superbe
excipit (neque is erat contemptus, sed metus) vixque ad-
misso in Pompeianos hortos loquendi secum tempus dedit,
mox etiam velut insidiis eius petitus sceleste insimulare
4 coepit, in quo turpiter deprehensa eius vanitas est. Aperte
deinde Antoni ac Dolabellae consulum ad nefandam do-
minationem erupit furor. Sestertium septiens miliens,
depositum a C. Caesare ad aedem Opis, occupatum ab
Antonio; actorum eiusdem insertis falsis [*regnis*] civita-
tibusque corrupti commentarii atque omnia pretio tempe-
5 rata vendente rempublicam consule. Idem provinciam D.
Bruto designato consuli decretam Galliam occupare sta-
tuit, Dolabella transmarinas decrevit sibi: interque natu-
raliter dissimillimos ac diversa volentis crescebat odium,
eoque C. Caesar iuvenis cotidianis Antoni petebatur
insidiis.

1 LXI. Torpebat oppressa dominatione Antoni civitas;
indignatio et dolor omnibus, vis ad resistendum nulli ade-
rat, cum C. Caesar undevicesimum annum ingressus, mira
ausus ac summa consecutus privato consilio maiorem se-
natu pro republica animum habuit primumque a Calatia,
mox a Casilino veteranos excivit paternos; quorum exem-
plum secuti alii brevi in formam iusti coiere exercitus.
2 Mox cum Antonius occurrisset exercitui, quem ex trans-
marinis provinciis Brundusium venire iusserat, legio
Martia et quarta cognita et senatus voluntate et tanti iuve-
nis indole, sublatis signis ad Caesarem se contulerunt.
3 Eum senatus honoratum equestri statua, quae hodieque
in rostris posita aetatem eius scriptura indicat, (qui honor
non alii per trecentos annos quam L. Sullae et Cn. Pom-

peio et C. Caesari contigerat) pro praetore una cum con-
sulibus designatis Hirtio et Pansa bellum cum Antonio
gerere iussit. [*Id*] ab eo annum agente vicesimum for- 4
tissime circa Mutinam administratum est et D. Brutus
obsidione liberatus, Antonius turpi ac nuda fuga coactus
deserere Italiam, consulum autem alter in acie, alter post
paucos dies ex vulnere mortem obiit.

LXII. Omnia ante quam fugaretur Antonius, hono- 1
rifice a senatu in Caesarem exercitumque eius decreta
sunt, maxime auctore Cicerone; sed ut recessit metus,
erupit voluntas protinusque Pompeianis partibus rediit
animus. Bruto Cassioque provinciae, quas iam ipsi sine 2
ullo senatus consulto occupaverant, decretae, laudati,
quicunque his se exercitus tradidissent, omnia transmarina
imperia eorum commissa arbitrio. Quippe M. Brutus et 3
C. Cassius, nunc metuentes arma Antoni, nunc ad augen-
dam eius invidiam simulantes se metuere, testati edictis
libenter se vel in perpetuo exilio victuros, dum respublica
constaret *et* concordia, nec ullam belli civilis praebituros
materiam, plurimum sibi honoris esse in conscientia facti
sui, profecti urbe atque Italia intento ac pari animo sine
auctoritate publica provincias exercitusque occupaverant,
et ubicunque ipsi essent, praetexentes esse rempublicam,
pecunias etiam, quae ex transmarinis provinciis Romam
ab quaestoribus deportabantur, a volentibus acceperant.
Quae omnia senatus decretis comprensa et comprobata 4
sunt et D. Bruto, quod alieno beneficio viveret, decretus
triumphus; Pansae atque Hirti corpora publica sepultura
honorata: Caesaris adeo nulla habita mentio, ut legati
qui ad exercitum eius missi erant, iuberentur summoto eo
milites adloqui. Non fuit tam ingratus exercitus, quam 5
fuerat senatus: nam cum eam iniuriam dissimulando Caesar
ferret, negavere milites sine imperatore suo ulla se audi-
turos mandata. Hoc est illud tempus, quo Cicero insito 6
amore Pompeianarum partium Caesarem laudandum et
tollendum censebat, cum aliud diceret, aliud intellegi vellet.

LXIII. Interim Antonius fuga transgressus Alpis 1
primo per conloquia repulsus a M. Lepido, (qui pontifex

maximus in C. Caesaris locum furto creatus decreta sibi Hispania adhuc in Gallia morabatur) mox saepius in conspectum veniens militum (cum et Lepido omnes imperatores forent meliores et multis Antonius, dum erat sobrius) per aversa castrorum proruto vallo *a* militibus receptus est; qui titulo imperi cedebat Lepido, cum summa virium
2 penes eum foret. Sub Antoni ingressum in castra Iuventius Laterensis, vir vita ac morte consentaneus, cum acerrime suasisset Lepido, ne se cum Antonio hoste iudicato iungeret, inritus consili gladio se ipse transfixit.
3 Plancus deinde dubia, id est sua fide diu quarum esset partium secum luctatus ac sibi difficile consentiens et nunc adiutor D. Bruti designati consulis, collegae sui, senatuique se litteris venditans, mox eiusdem proditor, Asinius autem Pollio firmus proposito et Iulianis partibus fidus, Pompeianis adversus, uterque exercitus tradidere Antonio.

1 LXIV. D. Brutus desertus primo a Planco, post etiam insidiis eiusdem petitus, paulatim relinquente eum exercitu fugiens in hospitis cuiusdam nobilis viri, nomine Cameli, domo ab his, quos miserat Antonius, iugulatus est, iustissimasque optime de se merito viro C. Caesari poenas dedit, cuius cum *in* primis omnium amicorum fuisset, interfector fuit et fortunae, ex qua fructum tulerat, invidiam in auctorem relegabat, censebatque aequum quae acceperat a Caesare retinere, Caesarem, qui illa de-
2 derat, perisse. Haec sunt tempora, quibus M. Tullius continuis actionibus aeternas Antoni memoriae inussit notas; sed hic fulgentissimo et coelesti ore, at tribunus Cannu-
3 tius continua rabie lacerabat Antonium. Utrique vindicta libertatis morte stetit; sed tribuni sanguine commissa proscriptio, Ciceronis velut satiato Antonio paene finita. Lepidus deinde a senatu hostis iudicatus est, ut ante fuerat Antonius.

1 LXV. Tum inter eum Caesaremque et Antonium commercia epistularum et condicionum iacta mentio, cum Antonius et subinde Caesarem admoneret, quam inimicae ipsi Pompeianae partes forent et in quod iam emersissent

fastigium et quanto Ciceronis studio Brutus Cassiusque
attollerentur, denuntiaretque se cum Bruto Cassioque,
qui iam decem et septem legionum potentes erant, iun-
cturum viris suas, si Caesar eius aspernaretur concordiam,
diceretque plus Caesarem patris, quam se amici ultioni
debere; * * igitur inita potentiae societas et hortantibus 2
orantibusque exercitibus inter Antonium etiam et Caesa-
rem facta adfinitas, cum esset privigna Antoni desponsa
Caesari; consulatumque iniit Caesar pridie quam viginti
annos impleret, x. Kal. Octobris, cum collega Q. Pedio,
post urbem conditam annis septingentis novem, ante
septuaginta duos, quam tu, M. Vinici, consulatum inires.
Vidit hic annus Ventidium, per quam urbem inter capti- 3
vos Picentium in triumpho ductus erat, in ea consularem
praetextam iungentem praetoria; idem hic postea trium-
phavit.

LXVI. Furente deinde Antonio simulque Lepido, 1
quorum uterque, ut praediximus, hostes iudicati erant,
cum ambo mallent sibi nunciare, quid passi essent quam
quid emeruissent, repugnante Caesare sed frustra adversus
duos, instauratum Sullani exempli malum, proscriptio.
Nihil tam indignum illo tempore fuit, quam quod aut Caesar 2
aliquem proscribere coactus est aut ab ullo Cicero pro-
scriptus est abscisaque scelere Antoni vox publica est,
cum eius salutem nemo defendisset, qui per tot annos et
publicam civitatis et privatam civium defenderat. Nihil 3
tamen egisti, M. Antoni: cogit enim excedere propositi
formam operis erumpens animo ac pectore indignatio,
nihil, inquam, egisti mercedem coelestissimi oris et cla-
rissimi capitis abscisi numerando auctoramentoque fune-
bri ad conservatoris quondam reipublicae tantique con-
sulis inritando necem. Rapuisti tum Ciceroni lucem soli- 4
citam et aetatem senilem et vitam miseriorem te principe,
quam sub te triumviro mortem; famam vero gloriamque
factorum atque dictorum adeo non abstulisti, ut auxeris.
Vivit vivetque per omnem seculorum memoriam; dumque 5
hoc vel forte vel providentia vel utcunque constitutum
rerum naturae corpus, quod ille paene solus Romanorum

animo vidit, ingenio complexus est, eloquentia inluminavit, manebit incolume, comitem aevi sui laudem Ciceronis trahet, omnisque posteritas illius in te scripta mirabitur, tuum in eum factum execrabitur, citiusque e mundo genus hominum quam [*Ciceronis gloria e memoria hominum unquam*] cedet.

1 LXVII. Huius totius temporis fortunam nec deflere quidem quisquam satis digne potuit, adeo nemo exprimere verbis potest; id tamen notandum est, fuisse in proscriptos uxorum fidem summam, libertorum mediam, servorum aliquam, filiorum nullam: adeo difficilis est hominibus
2 utcunque conceptae spei mora. Ne quid ulli sanctum relinqueretur, velut in dotem invitamentumque sceleris Antonius L. Caesarem avunculum, Lepidus Paulum fratrem proscripserant, nec Planco gratia defuit ad impetrandum,
3 ut frater eius Plancus Plotius proscriberetur. Eoque inter iocos militaris, qui currum Lepidi Plancique secuti erant, inter execrationem civium usurpabant hunc versum:

De germanis, non de Gallis duo triumphant consules.

1 LXVIII. Suo praeteritum loco referatur; neque enim persona umbram actae rei capit. Dum in acie Pharsalica [Africaque] de summa rerum Caesar dimicat, M. Coelius, vir eloquio animoque Curioni simillimus, sed in utroque perfectior nec minus ingeniose nequam, cum in modica quidem * * servari posset, (quippe peior illi res familiaris quam mens erat) in praetura novarum tabularum auctor extitit nequiitque senatus et consulis auctoritate deterreri; accito etiam Milone Annio, qui non impetrato reditu Iulianis partibus infestus erat, in urbe seditionem, in agris haud occulte bellicum tumultum movens, primo summotus a republica, mox consularibus armis auctore senatu
2 circa Thurios oppressus est. Incepto pari similis fortuna Milonis fuit, qui Compsam in Hirpinis oppugnans ictusque lapide tum P. Clodio, tum patriae, quam armis petebat, poenas dedit, vir inquies et ultra fortem temerarius.
3 Quatenus autem aliquid ex omissis peto, notetur immodica et intempestiva libertate usos adversus C. Caesarem Marullum Epidium Flavumque Caesetium tribunos plebis,

dum arguunt in eo regni voluntatem, paene vim dominationis expertos; in hoc tamen saepe lacessiti principis ira excessit, ut censoria potius contentus nota quam animadversione dictatoria summoveret eos a republica testareturque esse sibi miserrimum, quod aut natura sua ei excedendum foret aut minuenda dignitas. Sed ad ordinem revertendum est.

LXIX. Iam et Dolabella in Asia C. Trebonium con- 1
sularem, cui succedebat, fraude deceptum Zmyrnae occiderat, virum adversus merita Caesaris ingratissimum participemque caedis eius, a quo ipse in consulare provectus
fastigium fuerat; et C. Cassius, acceptis a Statio Murco 2
et Crispo Marcio, praetoriis viris imperatoribusque, praevalidis in Syria legionibus inclusum Dolabellam, qui praeoccupata Asia in Syriam pervenerat, Laodiciae expugnata ea urbe interfecerat, ita tamen, ut ad ictum servi sui Dolabella non segniter cervicem daret, et decem le-
giones in eo tractu sui iuris fecerat; et M. Brutus C. An- 3
tonio, fratri M. Antoni, in Macedonia Vatinioque circa Dyrrhachium volentis legiones extorserat, sed Antonium bello lacessierat, Vatinium dignatione obruerat, cum et Brutus cuilibet ducum praeferendus videretur, et Vatinius
nulli homini non esset postferendus, (in quo deformitas 4
corporis cum turpitudine certabat ingeni, adeo ut animus eius dignissimo domicilio inclusus videretur) eratque
septem legionibus validus. At lege Pedia, quam consul 5
Pedius collega Caesaris tulerat, omnibus, qui Caesarem patrem interfecerant, aqua ignique damnatis interdictum erat, quo tempore Capito, patruus meus, vir ordinis sena-
torii, Agrippae subscripsit in C. Cassium. Dumque ea in 6
Italia geruntur, acri atque prosperrimo bello Cassius Rhodum, rem immanis operis, ceperat, Brutus Lycios devicerat, et inde in Macedoniam exercitus traiecerant, cum per omnia repugnans naturae suae Cassius etiam Bruti clementiam vinceret: neque reperias, quos aut pronior fortuna comitata sit aut veluti fatigata maturius destituerit quam Brutum et Cassium.

LXX. Tum Caesar et Antonius traiecerunt exercitus 1

in Macedoniam et apud urbem Philippos cum M. Bruto Cassioque acie concurrerunt. Cornu, cui Brutus praeerat, impulsis hostibus castra Caesaris cepit; (nam ipse Caesar, etiamsi infirmissimus valetudine erat, obibat munia ducis, oratus etiam ab Artorio medico, ne in castris remaneret, manifesta denunciatione quietis territo) id autem, in quo Cassius fuerat, fugatum ac male mulcatum in altiora se
2 receperat loca. Tum Cassius ex sua fortuna eventum collegae aestimans cum dimisisset evocatum iussissetque nunciare sibi, quae esset multitudo ac vis hominum, quae ad se tenderet, tardius eo nunciante, cum in vicino esset agmen cursu ad eum tendentium neque pulvere facies aut signa denotari possent, existimans hostis esse qui inruerent, lacerna caput circumdedit extentamque cervicem
3 interritus liberto praebuit. Deciderat Cassi caput, cum evocatus advenit nuncians Brutum esse victorem; qui cum imperatorem prostratum videret: „sequar, inquit, eum, quem mea occidit tarditas“ et ita in gladium incu-
4 buit. Post paucos deinde dies Brutus conflixit cum hostibus et victus acie cum in tumulum nocte ex fuga se recepisset, impetravit a Stratone Aegeate, familiari suo, ut manum morituro commodaret sibi, reiectoque laevo super caput brachio cum mucronem gladi eius dextera tenens sinistrae admovisset mammillae ad eum ipsum locum, qua cor emicat, impellens se in vulnus uno ictu transfixus expiravit protinus.

1 LXXI. Messalla, fulgentissimus iuvenis, proximus in illis castris Bruti Cassique auctoritati, cum essent qui eum ducem poscerent, servari beneficio Caesaris maluit quam dubiam spem armorum tentare amplius: nec aut Caesari quicquam ex victoriis suis fuit laetius quam servasse Corvinum, aut maius exemplum hominis grati ac
2 pii quam Corvinus in Caesarem fuit. Non aliud bellum cruentius caede clarissimorum virorum fuit: tum Catonis filius cecidit; eadem Lucullum Hortensiumque, eminentissimorum civium filios, fortuna abstulit; nam Varro, ad ludibrium moriturus Antoni, digna illo ac vera de exitu
3 eius magna cum libertate ominatus est. Drusus Livius,

Iuliae Augustae pater, et Varus Quintilius ne tentata qui-
dem hostis misericordia alter se ipse in tabernaculo inter-
emit, Varus autem liberti, quem id facere coëgerat, manu,
cum se insignibus honorum velasset, iugulatus est.

LXXII. Hunc exitum M. Bruti partium septimum et 1
tricesimum annum agentis fortuna esse voluit, incorrupto
animo eius in diem, quae illi omnis virtutes unius teme-
ritate facti abstulit. Fuit autem dux Cassius melior, quanto 2
vir Brutus; e quibus Brutum amicum habere malles, ini-
micum magis timeres Cassium; in altero maior vis, in
altero virtus; qui si vicissent, quantum reipublicae inter-
fuit Caesarem potius habere quam Antonium principem,
tantum retulisset habere Brutum quam Cassium. Cn. Do- 3
mitius, pater L. Domiti, nuper a nobis visi, eminentissimae
ac nobilissimae simplicitatis viri, avus huius Cn. Domiti,
clarissimi iuvenis, occupatis navibus cum magno sequen-
tium consilia sua comitatu fugae fortunaeque se commisit,
semet ipso contentus duce partium. Statius Murcus, qui 4
classi et custodiae maris praefuerat, cum omni commissa
sibi parte exercitus naviumque Sext. Pompeium, Cn.
Magni filium, qui ex Hispania revertens Siciliam armis
occupaverat, petit. Ad quem et e Brutianis castris et ex 5
Italia aliisque terrarum partibus, quos praesenti periculo
fortuna subduxerat, proscripti confluebant: quippe nullum
habentibus statum quilibet dux erat idoneus, cum fortuna
non electionem daret, [*sed*] perfugium ostenderet exitialem-
que tempestatem fugientibus statio pro portu foret.

LXXIII. Hic adulescens erat studiis rudis, sermone 1
barbarus, impetu strenuus, manu promptus, cogitatione
celer, fide patri dissimillimus, libertorum suorum libertus
servorumque servus, speciosis invidens, ut pareret hu-
millimis; quem senatus, paene totus adhuc e Pompeianis
constans partibus, post Antoni a Mutina fugam eodem illo
tempore, quo Bruto Cassioque transmarinas provincias
decreverat, revocatum ex Hispania, ubi adversus eum
clarissimum bellum Pollio Asinius praetorius gesserat, in
paterna bona restituerat et orae maritimae praefecerat. Is 2
tum, ut praediximus, occupata Sicilia servitia fugitivos-

que in numerum exercitus sui recipiens magnum modum legionum effecerat perque Menam et Menecraten, paternos libertos, praefectos classium latrociniis ac praedationibus infestato mari ad se exercitumque tuendum rapto utebatur, cum eum non depuderet vindicatum armis ac ductu patris sui mare infestare piraticis sceleribus.

1 LXXIV. Fractis Brutianis Cassianisque partibus Antonius transmarinas obiturus provincias substitit; Caesar in Italiam se recepit, eamque longe quam speraverat tu-
2 multuosiorem reperit. Quippe L. Antonius consul, vitiorum fratris sui consors, sed virtutum, quae interdum in illo erant, expers, modo apud veteranos criminatus Caesarem, modo eos qui *iusta* divisione praediorum nominatisque coloniis agros amiserant, ad arma conciens magnum exer-
3 citum conflaverat. Ex altera parte uxor Antoni Fulvia nihil muliebre praeter corpus gerens omnia armis tumultuque miscebat. Haec belli sedem Praeneste ceperat; Antonius pulsus undique viribus Caesaris Perusiam se contulerat; Plancus Antonianarum adiutor partium spem ma-
4 gis ostenderat auxili, quam opem ferebat Antonio. Usus Caesar virtute et fortuna sua Perusiam expugnavit, Antonium inviolatum dimisit; in Perusinos magis ira militum quam voluntate saevitum ducis; urbs incensa, cuius initium incendi princeps eius loci fecit Macedonicus, qui subiecto rebus ac penatibus suis igni transfixum se gladio flammae intulit.

1 LXXV. Per eadem tempora exarserat in Campania bellum, quod professus eorum, qui perdiderant agros, patrocinium ciebat Ti. Claudius Nero praetorius et pontifex, Ti. Caesaris pater, magni vir animi doctissimique ingeni: id quoque adventu Caesaris sepultum atque dis-
2 cussum est. Quis fortunae mutationes, quis dubios rerum humanarum casus satis mirari queat? quis non diversa praesentibus contrariaque expectatis aut speret aut timeat?
3 Livia nobilissimi et fortissimi viri Drusi Claudiani filia, genere, probitate, forma Romanarum eminentissima, quam postea coniugem Augusti vidimus, quam transgressi ad deos sacerdotem ac filiam, tum fugiens mox futuri sui

Caesaris arma, *manibus* bimum hunc Tiberium Caesarem,
vindicem Romani imperi, futurumque eiusdem Caesaris
filium gestans sinu, per avia itinerum vitatis militum gla-
diis uno comitante, quo facilius occultaretur fuga, perve-
nit ad mare et cum viro Nerone pervecta in Siciliam est.

LXXVI. Quod alieno testimonium redderem, eo non 1
fraudabo avum meum: quippe C. Velleius honoratissimo
inter illos trecentos sexaginta iudices loco a Cn. Pompeio
lectus, eiusdem Marcique Bruti ac Ti. Neronis praefectus
fabrum, vir nulli secundus, in Campania digressu Neronis
a Neapoli, cuius ob singularem cum eo amicitiam partium
adiutor fuerat, gravis iam aetate et corpore cum comes
esse non posset, gladio se ipse transfixit. Inviolatam 2
excedere Italia Caesar passus Fulviam Plancumque, mu-
liebris fugae comitem; nam Pollio Asinius cum septem
legionibus, diu retenta in potestate Antoni Venetia, ma-
gnis speciosisque rebus circa Altinum aliasque eius regio-
nis urbis editis, Antonium petens, vagum adhuc Domitium,
quem digressum e Brutianis castris post caedem eius prae-
diximus et propriae classis factum ducem, consiliis suis
inlectum ac fide data iunxit Antonio; quo facto, quisquis
aequum se praestiterit, sciat non minus a Pollione in
Antonium quam ab Antonio in Pollionem esse conlatum.
Adventus deinde in Italiam Antoni apparatusque contra 3
eum Caesaris habuit belli metum; sed pax circa Brun-
dusium composita. Per quae tempora Rufi Salvidieni sce- 4
lesta consilia patefacta sunt, qui natus obscurissimis ini-
tiis parum habebat summa accepisse et proximus a Cn.
Pompeio ipsoque Caesare equestris ordinis consul creatus
esse, nisi in id ascendisset, e quo infra se et Caesarem
videret et rempublicam.

LXXVII. Tum expostulante consensu populi, quem 1
gravis urebat infesto mari annona, cum Pompeio quoque
circa Misenum pax inita, qui haud absurde, cum in navi
Caesaremque et Antonium coena exciperet, dixit in Ca-
rinis suis se coenam dare, referens hoc dictum ad loci
nomen, in quo paterna domus ab Antonio possidebatur.
In hoc pacis foedere placuit Siciliam Achaiamque Pompeio 2

concedere; in quo tamen animus inquies manere non
3 potuit. Id unum tantummodo salutare adventu suo patriae attulit, quod omnibus proscriptis aliisque, qui ad eum ex diversis causis fugerant, reditum salutemque pactus est; quae res et alios clarissimos viros et Neronem Claudium et M. Silanum Sentiumque Saturninum et Arruntium ac Ti-
4 tium restituit reipublicae. Statium autem Murcum, qui adventu suo classisque celeberrimae viris eius duplicaverat, insimulatum falsis criminationibus, quia talem virum collegam offici Mena et Menecrates fastidierant, Pompeius in Sicilia interfecerat.

1 LXXVIII. Hoc tractu temporum Octaviam, sororem Caesaris, M. Antonius duxit uxorem. Redierat Pompeius in Siciliam, Antonius in transmarinas provincias, quas magnis molimentis Labienus, ex Brutianis castris profectus ad Parthos, producto eorum exercitu in Syriam interfectoque legato Antoni concusserat; qui virtute et ductu Ventidi una cum Parthorum copiis celeberrimoque iuve-
2 num Pacoro, regis filio, extinctus est. Interim Caesar per haec tempora ne res disciplinae inimicissima, otium corrumperet militem, crebris in Illyrico Delmatiaque expeditionibus patientia periculorum bellique experientia dura-
3 bat exercitum. Eadem tempestate Calvinus Domitius cum ex consulatu obtineret Hispaniam, gravissimi comparandique antiquis exempli auctor fuit: quippe primi pili centurionem nomine Vibillium ob turpem ex acie fugam fusti percussit.

1 LXXIX. Crescente in dies et classe et fama Pompei Caesar molem belli eius suscipere statuit. Aedificandis navibus contrahendoque militi ac remigi navalibusque adsuescendo certaminibus atque exercitationibus praefectus est M. Agrippa virtutis nobilissimae, labore, vigilia, periculo invictus, parendique, sed uni, scientissimus, aliis sane imperandi cupidus et per omnia extra dilationes
2 positus consultisque facta coniungens. Hic in Averno ac Lucrino lacu speciosissima classe fabricata cottidianis exercitationibus militem remigemque ad summam et militaris et maritimae rei perduxit scientiam. Hac classi Caesar,

cum prius despondente ei Nerone, cui ante nupta fuerat,
Liviam, auspicatis reipublicae ominibus duxisset eam uxo-
rem, Pompeio Siciliaeque bellum intulit. Sed virum hu- 3
mana ope invictum graviter eo tempore fortuna concussit:
quippe longe maiorem partem classis circa Veliam Pali-
nurique promontorium adorta vis Africi laceravit ac dis-
tulit. Ea patrando bello mora fuit, quod postea dubia et 4
interdum ancipiti fortuna gestum est: nam et classis eodem
loco vexata est tempestate et ut navali primo proelio apud
Mylas ductu Agrippae pugnatum prospere, ita inopinato
classis adventu gravis sub ipsius Caesaris oculis circa
Tauromenium accepta clades; neque ab ipso periculum
abfuit. Legiones, quae cum Cornificio erant legato Cae-
saris, expositae in terram paene a Pompeio oppressae
sunt. Sed ancipitis fortuna temporis mature virtute cor- 5
recta: explicatis quippe utriusque partis classibus paene
omnibus exutus navibus Pompeius Asiam fuga petivit
iussuque M. Antoni, cuius opem petierat, dum inter du-
cem et supplicem tumultuatur et nunc dignitatem retinet,
nunc vitam precatur, a Titio iugulatus est, cui in tantum
duravit hoc facinore contractum odium, ut mox ludos in
theatro Pompei faciens execratione populi spectaculo,
quod praebebat, pelleretur.

LXXX. Acciverat gerens contra Pompeium bellum 1
ex Africa Caesar Lepidum cum duodecim semiplenis le-
gionibus. Hic vir omnium vanissimus neque ulla virtute 2
tam longam fortunae indulgentiam meritus exercitum Pom-
pei, quia propior fuerat, sequentem non ipsius sed Cae-
saris auctoritatem ac fidem, sibi iunxerat inflatusque am-
plius viginti legionum numero in id furoris processerat,
ut inutilis alienae victoriae comes, quam diu moratus erat
dissidendo in consiliis Caesaris et semper diversa his,
quae aliis placebant, dicendo, totam victoriam ut suam
interpretabatur audebatque denuntiare Caesari, excederet
Sicilia. Non ab Scipionibus aliisque veteribus Romanorum 3
ducum quicquam ausum patratumque fortius quam tunc
a Caesare: quippe cum inermis et lacernatus esset, praeter
nomen nihil trahens ingressus castra Lepidi, evitatis quae

iussu hominis pravissimi tela in eum iacta erant, cum lacerna eius perforata esset lancea, aquilam legionis rapere ausus est. Scires, quid interesset inter duces: armati inermem secuti sunt decimoque anno, quam in dissimillimam vitae suae potentiam pervenerat, Lepidus et a militibus et a fortuna desertus pulloque velatus amiculo, inter ultimam confluentium ad Caesarem turbam latens genibus eius advolutus est; vita rerumque suarum dominium concessa ei sunt, spoliata, quam tueri non poterat, dignitas.

1 LXXXI. Subita deinde exercitus seditio, qui plerumque contemplatus frequentiam suam a disciplina desciscit et quod cogere se putat posse, rogare non sustinet, partim severitate partim liberalitate discussa principis, speciosumque per id tempus adiectum supplementum Campanae coloniae; [*concessi enim veteranis agri, qui civibus coloniae*] eius relicti erant publici; pro his longe uberiores reditus duodecies sestertium in Creta insula redditi et aqua promissa, quae hodieque singulare et salubritatis *instrumen-*
2 *tum* et amoenitatis ornamentum est. Insigne coronae classicae, quo nemo unquam Romanorum donatus erat, hoc
3 bello Agrippa singulari virtute meruit. Victor deinde Caesar reversus in urbem contractas emptionibus compluris domos per procuratores, quo laxior fieret ipsius, publicis se usibus destinare professus est templumque Apollinis et circa porticus facturum promisit, quod ab eo singulari extructum munificentia est.

1 LXXXII. Qua aestate Caesar tam prospere *sepelivit* in Sicilia *bellum*, Fortuna in Caesare et republica *mitis,*
2 *saeviit* ad Orientem: quippe Antonius cum tredecim legionibus ingressus Armeniam ac deinde Mediam et per eas regiones Parthos petens habuit regem eorum obvium primoque duas legiones cum omnibus impedimentis tormentisque et Statiano legato amisit; mox saepius ipse cum summo totius exercitus discrimine ea adiit pericula, quibus servari se posse desperaverat, amissaque non minus quarta parte militum captivi cuiusdam, sed Romani, consilio ac fide servatus, qui clade Crassiani exercitus captus,

quum fortuna non animum mutasset, accessit nocte ad
stationem Romanam praedixitque, ne destinatum iter pe-
terent sed diverso silvestrique pervaderent. Hoc M. An- 3
tonio ac tot illis legionibus saluti fuit, de quibus tamen
totoque exercitu haud minus pars quarta, ut praediximus,
militum, calonum servitique desiderata tertia est, impedi-
mentorum vix ulla superfuit: hanc tamen Antonius fugam
suam, quia vivus exierat, victoriam vocabat. Qui tertia
aestate reversus in Armeniam regem eius Artavasden
fraude deceptum catenis, sed ne quid honori deesset, au-
reis vinxit. Crescente deinde et amoris in Cleopatram in- 4
cendio et vitiorum, quae semper facultatibus licentiaque
et assentationibus aluntur, magnitudine, bellum patriae
inferre constituit, cum ante novum se Liberum Patrem
appellari iussisset, cum redimitus hederis coronaque
velatus aurea et thyrsum tenens cothurnisque succinctus
curru velut Liber Pater vectus esset Alexandreae.

LXXXIII. Inter hunc apparatum belli Plancus non iu- 1
dicio recta legendi neque amore reipublicae aut Caesaris,
quippe haec semper impugnabat, sed morbo proditor,
cum fuisset humillimus assentator reginae et infra servos
cliens, cum Antoni librarius, cum obscoenissimarum re- 2
rum et auctor et minister, cum in omnia et [in] omnibus
venalis, cum caeruleatus et nudus caputque redimitus
arundine et caudam trahens, genibus innixus Glaucum
saltasset in convivio, refrigeratus ab Antonio ob mani-
festarum rapinarum indicia transfugit ad Caesarem: et
idem postea clementiam victoris pro sua virtute interpre-
tabatur, dictitans id probatum a Caesare, cui ille igno-
verat. Hunc mox avunculum Titius imitatus est. Haud 3
absurde Coponius, vir ex praetoriis gravissimus, P. Sili
socer, cum recens transfuga multa ac nefanda Plancus
absenti Antonio in senatu obiiceret: multa, inquit, meher-
cules fecit Antonius pridie quam tu illum relinqueres.

LXXXIV. Caesare deinde et Messalla Corvino con- 1
sulibus debellatum apud Actium, ubi longe ante quam
dimicaretur, exploratissima Iulianarum partium fuit victo-
ria: vigebat in hac parte miles atque imperator, in illa 2

marcebant omnia; hinc remiges firmissimi, illinc inopia adfectissimi; navium hac magnitudo modica nec celeritati adversa, illa specie terribilior; hinc ad Antonium nemo, illinc ad Caesarem cotidie aliquis transfugiebat: rex Amyntas meliora et utiliora secutus; nam Deillius exempli sui tenax ut a Dolabella [*ad Cassium, a Cassio ad Antonium, ita ab Antonio transiit*] ad Caesarem; virque clarissimus Cn. Domitius, qui solus Antonianarum partium nunquam reginam nisi nomine salutavit, maximo et praecipiti peri-
3 culo transmisit ad Caesarem. Denique in ore atque oculis Antonianae classis per M. Agrippam Leucas expugnata, Patrae captae, Corinthus occupata, bis ante ultimum discrimen classis hostium superata.

1 LXXXV. Advenit deinde maximi discriminis dies, quo Caesar Antoniusque productis classibus pro salute
2 alter, in ruinam alter terrarum orbis dimicavere. Dextrum navium Iulianarum cornu M. Lurio commissum, laevum Arruntio, Agrippae omne classici certaminis arbitrium; Caesar ei parti destinatus, in quam a fortuna vocaretur, ubique aderat. Classis Antoni regimen Publicolae Sosioque commissum. At in terra locatum exercitum Taurus
3 Caesaris, Antoni regebat Canidius. Ubi initum certamen est, omnia in altera parte fuere, dux, remiges, milites, in altera nihil praeter milites. Prima occupat fugam Cleopatra; Antonius fugientis reginae quam pugnantis militis sui comes esse maluit et imperator qui in desertores saevire debuerat, desertor exercitus sui factus est. Illis etiam detracto capite in longum fortissime pugnandi duravit constantia et desperata victoria in mortem dimicaba-
4 tur. Caesar quos ferro poterat interimere, verbis mulcere cupiens clamitansque et ostendens fugisse Antonium, quaerebat, pro quo et cum quo pugnarent; at illi cum diu pro absente dimicassent duce, aegre summissis armis cessere victoriam, citiusque vitam veniamque Caesar promisit, quam illis ut ea precarentur, persuasum est; fuitque in confesso milites optimi imperatoris, imperatorem fugacissimi militis functum officio, ut dubites, suo an Cleopatrae arbitrio victoriam temperaturus fuerit, qui ad

eius arbitrium direxit fugam. Idem locatus in terra fecit 5
exercitus, cum se Canidius praecipiti fuga rapuisset ad
Antonium.

LXXXVI. Quid ille dies terrarum orbi praestiterit, 1
ex quo in quem statum pervenerit fortuna publica, quis
in hoc transcursu tam artati operis exprimere audeat?
Victoria vero fuit clementissima nec quisquam interemptus 2
nisi paucissimi et hi, qui deprecari quidem pro se non
sustinerent. Ex qua lenitate ducis colligi potuit, quem
aut initio triumviratus sui aut in campis Philippiis, si sic
licuisset, victoriae suae facturus fuerit modum. At So- 3
sium L. Arrunti prisca gravitate celeberrimi fides, mox
diu cum clementia luctatus sua Caesar servavit incolumem.
Non praetereatur Asini Pollionis factum et dictum memo- 4
rabile: namque cum se post Brundusinam pacem conti-
nuisset in Italia neque aut vidisset unquam reginam aut
post enervatum amore eius Antoni animum partibus eius
se miscuisset, rogante Caesare, ut secum ad bellum pro-
ficisceretur Actiacum: mea, inquit, in Antonium maiora
merita sunt, illius in me beneficia notiora; itaque discri-
mini vestro me subtraham et ero praeda victoris.

LXXXVII. Proximo deinde anno persecutus regi- 1
nam Antoniumque Alexandream, ultimam bellis civilibus
imposuit manum. Antonius se ipse non segniter interemit, 2
adeo ut multa desidiae crimina morte redimeret; at Cleo-
patra frustratis custodibus inlata aspide [in morsu] sanie
eius expers muliebris metus spiritum reddidit. Fuitque 3
et fortuna et clementia Caesaris dignum, quod nemo ex
his qui contra eum arma tulerant, ab eo iussuve eius in-
teremptus [*est*]: D. Brutum Antoni interemit crudelitas;
S. Pompeium ab eo devictum idem Antonius cum dignita-
tis quoque servandae dedisset fidem, etiam spiritu priva-
vit; Brutus et Cassius ante quam victorum experirentur
animum, voluntaria morte obierunt; Antoni Cleopatrae-
que quis fuisset exitus narravimus; Canidius timidius
decessit, quam professioni eius qua semper usus erat,
congruebat; ultimus autem ex interfectoribus Caesaris

Parmensis Cassius morte poenas dedit, ut dederat pri-
mus Trebonius.
1 LXXXVIII. Dum ultimam bello Actiaco Alexandrino-
que Caesar imponit manum, M. Lepidus, iuvenis forma
quam mente melior, Lepidi eius qui triumvir fuerat rei-
publicae constituendae, filius, Iunia Bruti sorore natus,
interficiendi, simul in urbem revertisset, Caesaris consilia
2 inierat. Tunc urbis custodiis praepositus C. Maecenas,
equestri sed splendido genere natus, vir, ubi res vigiliam
exigeret, sane exsomnis, providens atque agendi sciens,
simul vero aliquid ex negotio remitti posset, otio ac mol-
litiis paene ultra feminam fluens, non minus Agrippa
Caesari carus, sed minus honoratus (quippe vixit angusti
clavi *fine* contentus) nec minora consequi potuit, sed non
3 tam concupivit. Hic speculatus est per summam quietem
ac dissimulationem praecipitis consilia iuvenis et mira
celeritate nullaque cum perturbatione aut rerum aut ho-
minum oppresso Lepido inmane novi ac resurrecturi belli
civilis restinxit initium: et ille quidem male consultorum
4 poenas exsolvit. Aequetur praedictae iam Antisti Servilia
Lepidi uxor, quae vivo igni devorato praematuram mor-
tem immortali nominis sui pensavit memoria.
1 LXXXIX. Caesar autem reversus in Italiam atque
urbem quo occursu, quo favore omnium hominum, aeta-
tium, ordinum exceptus sit, quae magnificentia trium-
phorum eius, quae fuerit munerum, ne in operis quidem
iusti materia, nedum huius tam recisi digne exprimi potest.
2 Nihil deinde optare a diis homines, nihil dii hominibus
praestare possunt, nihil voto concipi, nihil felicitate con-
summari, quod non Augustus post reditum in urbem rei-
publicae populoque Romano terrarumque orbi repraesen-
3 taverit. Finita vicesimo anno bella civilia, sepulta externa,
revocata pax, sopitus ubique armorum furor, restituta
vis legibus, iudiciis auctoritas, senatui maiestas; impe-
rium magistratuum ad pristinum redactum modum; tan-
4 tummodo octo praetoribus allecti duo. Prisca illa et anti-
qua reipublicae forma revocata rediit cultus agris, sacris
honos, securitas hominibus, certa cuique rerum suarum

possessio; leges emendatae utiliter, latae salubriter; se-
natus sine asperitate, nec sine severitate lectus. Princi-
pes viri triumphisque et amplissimis honoribus functi
hortatu principis ad ornandam urbem inlecti sunt. Con- 5
sulatus tantummodo usque ad undecimum, quem conti-
nuaret Caesar, cum saepe obnitens repugnasset, impetrari
potuit: nam dictaturam quam pertinaciter ei deferebat
populus, tam constanter repulit. Bella sub imperatore 6
gesta pacatusque victoriis terrarum òrbis et tot extra Ita-
liam domique opera omne aevi sui spatium impensurum
in id solum opus scriptorem fatigent: nos memores pro-
fessionis universam imaginem principatus eius oculis ani-
misque subiecimus.

XC. Sepultis, ut praediximus, bellis civilibus coa- 1
lescentibusque reipublicae membris ut concordia inva-
luere, quae tam longa armorum series laceraverat,
Delmatia annos viginti et ducentos rebellis ad certam
confessionem pacata est imperi; Alpes feris multisque
nationibus celebres perdomitae; Hispaniae nunc ipsius
praesentia, nunc Agrippae, quem usque in tertium con-
sulatum et mox collegium tribuniciae potestatis amicitia
principis evexerat, multo varioque Marte pacatae. In quas 2
provincias cum initio Scipione et Sempronio Longo con-
sulibus primo anno secundi belli Punici, abhinc annos
ducentos quinquaginta, Romani exercitus missi essent
duce Cn. Scipione, Africani patruo, per annos ducentos
in his multo mutuoque ita certatum est sanguine, ut amis-
sis populi Romani imperatoribus exercitibusque saepe
contumelia, nonnunquam etiam periculum Romano infer-
retur imperio. Illae enim provinciae Scipiones consum- 3
pserunt; illae contumelioso decem annorum bello sub
duce Viriatho maiores nostros exercuerunt; illae terrore
Numantini belli populum Romanum concusserunt; in illis
turpe Q. Pompei foedus turpiusque Mancini senatus cum
ignominia dediti imperatoris rescidit; illa tot consularis,
tot praetorios absumpsit duces patrumque aetate in tan-
tum Sertorium armis extulit, ut per quinquennium diiu-
dicari non potuerit, Hispanis Romanisne in armis plus

4 esset roboris et uter populus alteri pariturus foret. Has igitur provincias tam diffusas, tam frequentis, tam feras ad eam pacem abhinc annos ferme quinquaginta perduxit Caesar Augustus, ut quae maximis bellis nunquam vacaverant, eae sub C. Antistio ac deinde P. Silio legato ceterisque postea etiam latrociniis vacarent.

1 XCI. Dum pacatur Occidens, ab Oriente ac rege Parthorum signa Romana, quae Crasso oppresso Orodes, quae Antonio pulso filius eius Phrahates ceperant, Augusto remissa sunt; quod cognomen illi *iure* Planci sententia consensus universi senatus populique Romani in-
2 didit. Erant tamen, qui hunc felicissimum statum odissent; quippe L. Murena et Fannius Caepio diversis moribus (nam Murena sine hoc facinore potuit videri bonus, Caepio et ante hoc erat pessimus) cum inissent occidendi Caesaris consilia, oppressi auctoritate publica, quod vi
3 facere voluerant, iure passi sunt. Neque multo post Rufus Egnatius, per omnia gladiatori quam senatori propior, collecto in aedilitate favore populi, quem extinguendis privata familia incendiis in dies auxerat, in tantum quidem, ut ei praeturam continuaret, mox etiam consulatum petere ausus, cum esset omni flagitiorum scelerumque conscientia mersus nec melior illi res familiaris quam mens foret, adgregatis simillimis sibi interimere Caesarem statuit, ut quo salvo salvus esse non poterat, eo sublato
4 moreretur. Quippe ita se mores habent, ut publica quisque ruina malit occidere quam sua proteri et idem passurus minus conspici. Neque hic prioribus in occultando felicior fuit, abditusque carceri cum consciis facinoris mortem dignissimam vita sua obiit.

1 XCII. Praeclarum excellentis viri factum C. Senti Saturnini circa ea tempora consulis ne fraudetur memo-
2 ria. Aberat in ordinandis Asiae Orientisque rebus Caesar, circumferens terrarum orbi praesentia sua pacis suae bona: tum Sentius, forte et solus et absente Caesare consul, cum alia prisca severitate summaque constantia vetere consulum more ac severitate gessisset, protraxisset publicanorum fraudes, punisset avaritiam, regessisset in

aerarium pecunias publicas, tum in comitiis habendis
praecipuum egit consulem: nam et quaesturam petentis 3
quos indignos iudicavit, profiteri vetuit, et cum id factu-
ros se perseverarent, consularem, si in campum descen-
dissent, vindictam minatus est, et Egnatium, florentem
favore publico sperantemque ut praeturam aedilitati ita
consulatum praeturae se iuncturum, profiteri vetuit, et
cum id non obtinuisset, iuravit, etiamsi factus esset con-
sul suffragiis populi, tamen se eum non renunciaturum.
Quod ego factum cuilibet veterum consulum gloriae com- 4
parandum reor, nisi quod naturaliter audita visis lauda-
mus libentius et praesentia invidia, praeterita veneratione
prosequimur et his nos obrui, illis instrui credimus.

XCIII. Ante triennium fere, quam Egnatianum sce- 1
lus erumperet, circa Murenae Caepionisque coniurationis
tempus, abhinc annos quinquaginta, M. Marcellus, soro-
ris Augusti Octaviae filius, quem homines ita, si quid
accidisset Caesari, successorem potentiae eius arbitra-
bantur futurum, ut tamen id per M. Agrippam securo ei
posse contingere non existimarent, magnificentissimo
munere aedilitatis edito decessit admodum iuvenis, sane,
ut aiunt, ingenuarum virtutum laetusque animi et ingeni
fortunaeque, in quam alebatur, capax. Post cuius obitum 2
Agrippa, qui sub specie ministeriorum principalium pro-
fectus in Asiam, ut fama loquitur, ob tacitas cum Mar-
cello offensiones praesenti se subduxerat tempori, rever-
sus inde filiam Caesaris Iuliam, quam in matrimonio Mar-
cellus habuerat, duxit uxorem, feminam neque sibi neque
reipublicae felicis uteri.

XCIV. Hoc tractu temporum Ti. Claudius Nero, quo 1
trimo, ut praediximus, Livia, Drusi Claudiani filia, despon-
dente Ti. Nerone, cui ante nupta fuerat, Caesari nupserat,
innutritus coelestium praeceptorum disciplinis, iuvenis
genere, forma, celsitudine corporis, optimis studiis maxi-
moque ingenio instructissimus, qui protinus, quantus est,
sperari potuerat, visuque praetulerat principem, quaestor
undevicesimum annum agens capessere coepit rempubli-
cam maximamque difficultatem annonae ac rei frumenta-

riae inopiam ita Ostiae atque in urbe mandato vitrici mo-
deratus est, ut per id, quod agebat, quantus evasurus
2 esset, elucеret. Nec multo post missus ab eodem vitrico
cum exercitu ad visendas ordinandasque quae sub Oriente
sunt, provincias praecipuis omnium virtutum experimen-
tis in eo tractu editis, cum legionibus ingressus Arme-
niam, redacta ea in potestatem populi Romani regnum eius
Artavasdi dedit. Tum rex quoque Parthorum tanti nomi-
nis fama territus liberos suos ad Caesarem misit obsides.

1 XCV. Reversum inde Neronem Caesar haud medio-
cris belli mole experiri statuit, adiutore operis dato fratre
ipsius Druso Claudio, quem intra Caesaris penatis enixa
2 erat Livia. Quippe uterque divisis partibus Rhaetos Vin-
delicosque adgressi, multis urbium et castellorum op-
pugnationibus nec non directa quoque acie feliciter functi,
gentis locis tutissimas, aditu difficillimas, numero fre-
quentis, feritate trucis maiore cum periculo quam damno
Romani exercitus, plurimo cum earum sanguine perdo-
3 muerunt. Ante quae tempora censura Planci et Pauli acta
inter discordiam neque ipsis honori, neque reipublicae
usui fuerat, cum alteri vis censoria, alteri vita deesset,
Paulus vix posset implere censorem, Plancus timere de-
beret nec quicquam obiicere posset adulescentibus, quod
non agnosceret senex aut obiicientis audiret.

1 XCVI. Mors deinde Agrippae, qui novitatem suam
multis rebus nobilitaverat atque in hoc perduxerat, ut et
Neronis esset socer, cuiusque liberos, nepotes suos divus
Augustus praepositis Gai ac Luci nominibus adoptaverat,
admovit propius Neronem Caesari: quippe Iulia filia eius,
2 quae fuerat Agrippae nupta, Neroni nupsit. Subinde bel-
lum Pannonicum, quod inchoatum ab Agrippa Marcoque
Vinicio, avo tuo, consulari, magnum atroxque et perquam
3 vicinum imminebat Italiae, per Neronem gestum est. Gen-
tis Pannoniorum Delmatarumque nationes situmque re-
gionum ac fluminum numerumque et modum virium ex-
celsissimasque et multiplicis eo bello victorias tanti im-
peratoris alio loco explicabimus: hoc opus servet formam
suam. Huius victoriae compos Nero ovans triumphavit.

XCVII. Sed dum in hac parte imperi omnia gerun- 1
tur prosperrime, accepta in Germania clades sub legato
M. Lollio, homine in omnia pecuniae quam recte faciendi
cupidiore et inter summam vitiorum dissimulationem vi-
tiosissimo, amissaque legionis quintae aquila vocavit ab
urbe in Gallias Caesarem. Cura deinde atque onus Ger- 2
manici belli delegata Druso Claudio, fratri Neronis, adu-
lescenti tot tantarumque virtutum, quot et quantas natura
mortalis recipit vel industria percipit: cuius ingenium
utrum bellicis magis operibus an civilibus suffecerit arti-
bus, in incerto est: morum certe dulcedo ac suavitas et
adversus amicos aequa ac par sui aestimatio inimitabilis
fuisse dicitur; nam pulchritudo corporis proxima frater-
nae fuit. Sed illum magna ex parte domitorem Germaniae, 3
plurimo eius gentis variis in locis profuso sanguine, fa-
torum iniquitas consulem, agentem annum tricesimum,
rapuit. Moles deinde eius belli translata in Neronem est, 4
quod is sua et virtute et fortuna administravit peragratus-
que victor omnis partis Germaniae sine ullo detrimento
commissi exercitus, quod praecipue huic duci semper
curae fuit, sic perdomuit eam, ut in formam paene sti-
pendiariae redigeret provinciae. Tum alter triumphus
cum altero consulatu ei oblatus est.

XCVIII. Dum ea, quae praediximus, in Pannonia 1
Germaniaque geruntur, atrox in Thracia bellum ortum
omnibus eius gentis nationibus in arma accensis, Luci
Pisonis, quem hodieque diligentissimum atque eundem
lenissimum securitatis urbanae custodem habemus, vir-
tus compressit (quippe legatus Caesaris triennio cum his
bellavit gentisque ferocissimas plurimo cum earum exci-
dio nunc acie, nunc expugnationibus in pristinum pacis
redegit modum) eiusque patratione Asiae securitatem,
Macedoniae pacem reddidit. De quo viro hoc omnibus 2
sentiendum ac praedicandum est, esse mores eius vigore
ac lenitate mixtissimos et vix quemquam reperiri posse,
qui aut otium validius diligat aut facilius sufficiat negotio
et magis quae agenda sunt curet sine ulla ostentatione
agendi.

1 XCIX. Brevi interiecto spatio Ti. Nero duobus consulatibus totidemque triumphis actis tribuniciae potestatis consortione aequatus Augusto, civium post unum, et hoc, quia volebat, eminentissimus, ducum maximus, fama fortunaque celeberrimus et vere alterum reipublicae lumen et caput, mira quadam et incredibili atque inenarrabili pietate, cuius causae mox detectae sunt, cum C. Caesar sumpsisset iam virilem togam, Lucius item maturus esset viribus, ne fulgor suus orientium iuvenum obstaret initiis, dissimulata causa consili sui commeatum ab socero atque eodem vitrico adquiescendi a continuatione laborum pe-
2 tiit. Quis fuerit eo tempore civitatis habitus, qui singulorum animi, quae digredientium a tanto viro omnium lacrimae, quam paene ei patria manum iniecerit, iusto ser-
3 vemus operi: illud etiam in hoc transcursu dicendum est, ita septem annos Rhodi moratum, ut omnes, qui pro consulibus legatique in transmarinas profecti [*essent*] provincias, visendi eius gratia ad eum convenientes semper privato, si illa maiestas privata unquam fuit, fascis suos summiserint fassique sint otium eius honoratius imperio suo.

1 C. Sensit terrarum orbis digressum a custodia Neronem urbis: nam et Parthus desciscens a societate Romana adiecit Armeniae manum et Germania aversis do-
2 mitoris sui oculis rebellavit. At in urbe eo ipso anno, quo magnificentissimis gladiatorii muneris naumachiaeque spectaculis divus Augustus abhinc annos triginta, se et Gallo Caninio consulibus, dedicato Martis templo animos oculosque populi Romani repleverat, foeda dictu memoriaque horrenda in ipsius domo tempestas erupit:
3 quippe filia eius Iulia, per omnia tanti parentis ac viri immemor, nihil quod facere aut pati turpiter posset femina, luxuria, libidine infectum reliquit magnitudinemque fortunae suae peccandi licentia metiebatur, quicquid libe-
4 ret pro licito vindicans. Tum Iulus Antonius, singulare exemplum clementiae Caesaris, violator eius domus, ipse sceleris a se commissi ultor fuit; quem victo eius patre non tantum incolumitate donaverat, sed sacerdotio, prae-

tura, consulatu, provinciis honoratum etiam matrimonio
sororis suae filiae in arctissimam adfinitatem receperat;
Quintiusque Crispinus, singularem nequitiam supercilio 5
truci protegens, et Appius Claudius et Sempronius Grac-
chus ac Scipio aliique minoris nominis utriusque ordinis
viri quasi cuiuslibet uxore violata poenas pependere, cum
Caesaris filiam et Neronis violassent coniugem. Iulia re-
legata in insulam patriaeque et parentum subducta oculis,
quam tamen comitata mater Scribonia voluntaria exili
permansit comes.

CI. Breve ab hoc intercesserat spatium, cum C. Cae- 1
sar ante aliis provinciis ad visendum obitis in Syriam
missus, convento prius Ti. Nerone, cui omnem honorem
ut superiori habuit, tam varie se ibi gessit, ut nec lauda-
turum magna nec vituperaturum mediocris materia defi-
ciat. Cum rege Parthorum, iuvene excelsissimo, in insula, 2
quam amnis Euphrates ambiebat, aequato utriusque par-
tis numero coiit; quod spectaculum stantis ex diverso
hinc Romani, illinc Parthorum exercitus, cum duo inter
se eminentissima imperiorum et hominum coirent capita,
perquam clarum et memorabile sub initia stipendiorum
meorum tribuno militum mihi visere contigit. Quem mili- 3
tiae gradum ante sub patre tuo, M. Vinici, et P. Silio au-
spicatus in Thracia Macedoniaque, mox Achaia Asiaque
et omnibus ad Orientem visis provinciis et ore atque
utroque maris Pontici latere haud iniucunda tot rerum,
locorum, gentium, urbium recordatione perfruor. Prior 4
Parthus apud Gaium in nostra ripa, posterior hic apud
regem in hostili epulatus est.

CII. Quo tempore M. Lolli, quem veluti moderato- 1
rem iuventae fili sui Augustus esse voluerat, perfida et
plena subdoli ac versuti animi consilia per Parthum indi-
cata Caesari fama vulgavit; cuius mors intra paucos dies
fortuita an voluntaria fuerit ignoro. Sed quam hunc de- 2
cessisse laetati homines, tam paulo post obisse Censori-
num in iisdem provinciis graviter tulit civitas, virum de-
merendis hominibus genitum. Armeniam deinde Gaius 3
ingressus prima parte introitus prospere rem gessit; mox

in conloquio, cui se temere crediderat, circa Artageram
graviter a quodam, nomine Adduo, vulneratus ex eo ut
corpus minus habile, ita animum minus utilem reipublicae
4 habere coepit. Nec defuit conversatio hominum vitia eius
assentatione alentium, (etenim semper magnae fortunae
comes adest adulatio) per quae eo ductus erat, ut in ul-
timo ac remotissimo terrarum orbis angulo consenescere
5 quam Romam regredi mallet. Diu deinde reluctatus invi-
tusque revertens in Italiam in urbe Lyciae, Limyra nomi-
nant, morbo obiit, cum ante annum ferme L. Caesar fra-
ter eius Hispanias petens Massiliae decessisset.
1 CIII. Sed fortuna, quae subduxerat spem magni no-
minis, iam tum reipublicae sua praesidia reddiderat:
quippe ante utriusque horum obitum patre tuo P. Vinicio
consule Ti. Nero reversus Rhodo incredibili laetitia pa-
2 triam repleverat. Non est diu cunctatus Caesar Augustus;
neque enim quaerendus erat, quem legeret, sed legendus,
qui eminebat; itaque quod post Luci mortem adhuc Gaio
vivo facere voluerat, et quod vehementer repugnante Ne-
rone erat inhibitus, post utriusque adulescentium obitum
facere perseveravit, ut et tribuniciae potestatis consortio-
nem Neroni constitueret, multum quidem eo cum domi
tum in senatu recusante, et eum Aelio Cato, C. Sentio
consulibus V. Kal. Iulias, post urbem conditam annis
septingentis quinquaginta quattuor, abhinc annos septem
3 et viginti, adoptaret. Laetitiam illius diei concursumque
civitatis et vota paene inserentium coelo manus spemque
conceptam perpetuae securitatis aeternitatisque Romani
imperi vix in illo iusto opere abunde persequi poterimus,
nedum hic implere tentemus: id unum dixisse [*satis est*,]
4 quam ille *omnia* omnibus fuerit. Tum refulsit certa spes
liberorum parentibus, viris matrimoniorum, dominis pa-
trimoni, omnibus hominibus salutis, quietis, pacis, tran-
quillitatis, adeo ut nec plus sperari potuerit, nec spei
responderi felicius.
1 CIV. Adoptatus eadem die etiam M. Agrippa, quem
post mortem Agrippae Iulia enixa erat; sed in Neronis
adoptione illud adiectum his ipsis Caesaris verbis: hoc,

inquit, reipublicae causa facio. Non diu vindicem custo- 2
demque imperi sui morata in urbe patria protinus in Ger-
maniam misit, ubi ante triennium sub M. Vinicio, avo
tuo, clarissimo viro, immensum exarserat bellum et erat
ab eo quibusdam in locis gestum, quibusdam sustentatum
feliciter, eoque nomine decreta ei cum speciosissima in-
scriptione operum ornamenta triumphalia. Hoc tempus 3
me, functum ante tribunatu, castrorum Ti. Caesaris mili-
tem fecit: quippe protinus ab adoptione missus cum eo
praefectus equitum in Germaniam, successor offici patris
mei, coelestissimorum eius operum per annos continuos
novem praefectus aut legatus spectator et pro captu me-
diocritatis meae adiutor fui. Neque illi spectaculo, quo 4
fructus sum, simile condicio mortalis recipere videtur
mihi, cum per celeberrimam Italiae partem et tractum
omnem Galliae provinciarum veterem imperatorem et ante
meritis ac viribus quam nomine Caesarem revisentes sibi
quisque quam illi gratularentur plenius. At vero militum 5
conspectu eius elicitae gaudio lacrimae, alacritasque et
salutationis nova quaedam exultatio et contingendi manum
cupiditas non continentium, protinus quin adiicerent: vi-
demus te, imperator! salvum recepimus! ac deinde: ego
tecum, imperator, in Armenia, ego in Rhaetia fui, ego a
te in Vindelicis, ego in Pannonia, ego in Germania do-
natus sum, neque verbis exprimi et fortasse vix mereri
fidem potest.

CV. Intrata protinus Germania, subacti Caninifati, 1
Attuari, Bructeri, recepti Cherusci, (gentis *eius Arminius*
mox nostra clade nobilis), transitus Visurgis, penetrata
ulteriora, cum omnem partem asperrimi et periculosis-
simi belli Caesar vindicaret, in iis quae minoris erant
discriminis, Sentium Saturninum, qui iam legatus patris
eius in Germania fuerat, praefecisset, virum multiplicem
in virtutibus, navum, agilem, providum militariumque
officiorum patientem ac peritum pariter, sed eundem, ubi
negotia fecissent locum otio, liberaliter lauteque eo ab-
utentem, ita tamen, ut eum splendidum atque hilarem
potius quam luxuriosum aut desidem diceres; de cuius

2 viri claro celebrique consulatu praediximus. Anni eius
aestiva usque in mensem Decembrem producta immanis
3 emolumentum fecere victoriae. Pietas sua Caesarem paene
obstructis hieme Alpibus in urbem traxit; at tutela imperi
eum veris initio reduxit in Germaniam, in cuius mediis
finibus ad caput Lupiae fluminis hiberna digrediens princeps locaverat.

1 CVI. Pro dii boni, quanti voluminis opera insequenti
aestate sub duce Tiberio Caesare gessimus! Perlustrata
armis tota Germania est, victae gentes paene nominibus
incognitae, receptae Cauchorum nationes: omnis eorum
iuventus infinita numero, immensa corporibus, situ locorum tutissima traditis armis una cum ducibus suis septa
fulgenti armatoque militum nostrorum agmine ante impe-
2 ratoris procubuit tribunal. Fracti Langobardi, gens etiam
Germana feritate ferocior; denique quod nunquam antea
spe conceptum, nedum opere tentatum erat, ad quadringentesimum miliarium a Rheno usque ad flumen Albim,
qui Semnonum Hermundurorumque finis praeterfluit, Ro-
3 manus cum signis perductus exercitus. Et eodem mira
felicitate et cura ducis temporumque observantia classis,
quae Oceani circumnavigaverat sinus, ab inaudito atque
incognito ante mari flumine Albi subvecta, plurimarum
gentium victoria cum abundantissima rerum omnium copia exercitui Caesarique se iunxit.

1 CVII. Non tempero mihi, quin tantae rerum magnitudini hoc, qualecunque est, inseram. Cum citeriorem
ripam praedicti fluminis castris occupassemus et ulterior
armata hostium iuventute fulgeret sub omnem motum nostrarum navium protinus refugientium, unus e barbaris
aetate senior, corpore excellens, dignitate, quantum
ostendebat cultus, eminens, cavatum, ut illis mos est,
ex materia conscendit alveum solusque id navigi genus
temperans ad medium processit fluminis et petiit, liceret
sibi sine periculo in eam quam armis tenebamus, egredi
2 ripam ac videre Caesarem. Data petenti facultas. Tum
adpulso lintre et diu tacitus contemplatus Caesarem: nostra quidem, inquit, furit iuventus, quae cum vestrum

numen absentium colat, praesentium potius arma metuit quam sequitur fidem; sed ego beneficio ac permissu tuo, Caesar, quos ante audiebam, hodie vidi deos, nec feliciorem ullum vitae meae aut optavi aut sensi diem. Impetratoque ut manum contingeret, reversus in naviculam sine fine respectans Caesarem ripae suorum adpulsus est. Victor omnium gentium locorumque, quos adierat Caesar, 3
cum incolumi inviolatoque et semel tantummodo magna cum clade hostium fraude eorum tentato exercitu, in hiberna legiones reduxit, eadem qua priore anno festinatione urbem petens.

CVIII. Nihil erat iam in Germania quod vinci posset, 1
praeter gentem Marcomannorum, quae Maroboduo duce excita sedibus suis atque in interiora refugiens incinctos Hercynia silva campos incolebat. Nulla festinatio huius 2
viri mentionem transgredi debet. Maroboduus genere nobilis, corpore praevalens, animo ferox, natione magis quam ratione barbarus, non tumultuarium neque fortuitum neque mobilem et ex voluntate parentium constantem inter suos occupavit principatum, sed certum imperium vimque regiam complexus animo statuit avocata procul a Romanis gente sua eo progredi, ubi, cum propter potentiora arma refugisset, sua faceret potentissima. Occupatis 3
igitur, quos praediximus, locis finitimos omnis aut bello domuit aut condicionibus iuris sui fecit; corpus suorum custodia *cinctum;* imperium perpetuis exercitiis paene ad Romanae disciplinae formam redactum brevi in eminens et nostro quoque imperio timendum perduxit fastigium gerebatque se ita adversus Romanos, ut neque bello nos [*lacesseret et tamen satis ostenderet, si*] lacesseretur, superesse sibi vim ac voluntatem resistendi.

CIX. Legati, quos mittebat ad Caesares, interdum 1
ut supplicem commendabant, interdum ut pro pari loquebantur; gentibus hominibusque a nobis desciscentibus erat apud eum perfugium, totusque ex male dissimulato agebat aemulum, exercitumque, quem septuaginta milium peditum, quattuor equitum fecerat, adsiduis adversus finitimos bellis exercendo maiori, quam quod habebat,

operi praeparabat eratque etiam eo timendus, quod, cum Germaniam ad laevam et in fronte, Pannoniam ad dextram, a tergo sedium suarum haberet Noricos, tamquam
2 in omnis semper venturus ab omnibus timebatur. Nec securam incrementi sui patiebatur esse Italiam, quippe cum a summis Alpium iugis quae finem Italiae terminant, initium eius finium haud multo plus ducentis milibus pas-
3 suum abesset. Hunc virum et hanc regionem proximo anno diversis e partibus Ti. Caesar adgredi statuit. Sentio Saturnino mandatum, ut per Cattos, excisis continentibus Herciniae silvis, legiones Boiohoemum, (id regioni, quam incolebat Maroboduus, nomen est) ipse a Carnunto, qui locus Norici regni proximus ab hac parte erat, exercitum, qui in Illyrico merebat, ducere in Marcomannos orsus est.

1 CX. Rumpit [*interdum,*] interdum moratur proposita hominum fortuna. Praeparaverat iam hiberna Caesar ad Danubium admotoque exercitu non plus quam quinque dierum iter a primis hostium [*aberat legionesque se, quas*] Saturninum admovere placuerat, paene aequali divisae intervallo ab hoste intra paucos dies in praedicto loco cum Caesare iuncturae erant, cum universa Pannonia, insolens longae pacis bonis, et adulta viribus Delmatia omnibus[que] tractus eius gentibus in societatem adductis con-
2 sili arma corripuit. Tum necessaria gloriosis praeposita, neque tutum visum abdito in interiora exercitu vacuam
3 tam vicino hosti relinquere Italiam. Gentium nationumque, quae rebellaverant, omnis numerus amplius octingentis milibus explebat; ducenta fere peditum colligeban-
4 tur armis habilia, equitum novem. Cuius immensae multitudinis, parentis acerrimis ac peritissimis ducibus, pars petere Italiam decreverat iunctam sibi Nauporti ac Tergestis confinio, pars in Macedoniam se effuderat, pars suis sedibus praesidium esse destinaverat. Maxima duo-
5 bus Batonibus ac Pinneti ducibus auctoritas erat. In omnibus autem Pannoniis non disciplinae tantummodo, sed linguae quoque notitia Romanae, plerisque etiam litterarum usus et familiaris armorum erat exercitatio: itaque

hercules nulla unquam natio tam mature consilio belli
bellum iunxit ac decreta patravit. Oppressi cives Romani, 6
trucidati negotiatores, magnus vexillariorum numerus ad
internecionem ea in regione, quae plurimum ab impera-
tore aberat, caesus, occupata armis Macedonia, omnia et
in omnibus locis igni ferroque vastata. Quin tantus etiam
huius belli metus fuit, ut stabilem illum et formatum tan-
torum bellorum experientia Caesaris Augusti animum qua-
teret atque terreret: audita in senatu vox principis, de-
cimo die, ni caveretur, posse hostem in urbis Romae ve-
nire conspectum. Senatorum equitumque Romanorum 7
exactae ad id bellum operae. Pollicitati *omnia*. Habiti ita-
que delectus, revocati undique et omnes veterani, viri
feminaeque ex censu libertinum coactae dare militem.

CXI. Omnia haec frustra praeparassemus, nisi qui 1
illa regeret fuisset. Itaque ut praesidium ultimum respu-
blica ab Augusto ducem in bellum poposcit Tiberium. Ha- 2
buit in hoc quoque bello mediocritas nostra speciosi mi-
nisteri locum: finita equestri militia designatus quaestor,
necdum senator aequatus senatoribus etiam designatis
tribunis plebei partem exercitus ab urbe traditi ab Augusto
perduxi ad filium eius. In quaestura deinde remissa sorte 3
provinciae legatus eiusdem ad eundem missus, quas nos
primo anno acies hostium vidimus! quantis prudentia
ducis opportunitatibus furentis eorum viris universas eva-
simus, [*fudimus*] partibus! quanto cum temperamento simul
utilitatis res auctoritate imperatoris agi vidimus! qua pru-
dentia hiberna disposita sunt! quanto opere inclusus custo-
diis nostris exercitus, ne qua posset erumpere, inopsque
copiarum et intra se furens viribus hostis elanguesceret!

CXII. Felix eventu, forte conatu prima aestate belli 1
Messalini opus mandandum est memoriae. Qui vir animo 2
etiam quam gente nobilior, dignissimus, qui et patrem
Corvinum habuisset, et cognomen suum Cottae fratri re-
linqueret, praepositus Illyrico, subita rebellione cum semi-
plena legione vicesima circumdatus hostili exercitu, am-
plius viginti milia hostium fudit fugavitque, et ob id or-
namentis triumphalibus honoratus est. Ita placebat bar- 3

baris numerus suus, ita fiducia virium, ut ubicunque Caesar esset, nihil in se reponerent. Pars exercitus eorum proposita ipsi duci [et] ad arbitrium utilitatemque nostram macerata perductaque ad exitiabilem famem neque instantis sustinere neque cum facientibus copiam pugnandi dirigentibusque aciem ausa congredi, occupato monte
4 Claudio munitione se defendit. At ea pars, quae obviam se effuderat exercitui, quem A. Caecina et Silvanus Plautius consulares ex transmarinis adducebant provinciis, circumfusa quinque legionibus nostris auxiliaribusque et equitatui regio (quippe magnam Thracum manum iunctus praedictis ducibus Rhoemetalces, Thraciae rex, in adiutorium eius belli secum trahebat) paene exitiabilem omnibus cladem intulit: fugata regiorum equestris acies, fugatae alae, conversae cohortes sunt, apud signa quoque
5 legionum trepidatum. Sed Romani virtus militis plus eo tempore vindicavit gloriae quam ducibus reliquit, qui multum a more imperatoris sui discrepantes ante in hostem inciderunt, quam per exploratores, ubi hostis esset, co-
6 gnoscerent. Tum igitur in dubiis rebus semet ipsae legiones adhortatae, iugulatis ab hoste quibusdam tribunis militum, interempto praefecto castrorum praefectisque cohortium, non incruentis centurionibus, e quibus etiam primi ordines cecidere, invasere hostis nec sustinuisse contenti perrupta eorum acie ex insperato victoriam vindicaverunt.
7 Hoc fere tempore Agrippa, qui eodem die quo Tiberius adoptatus ab avo suo naturali erat et iam ante biennium, qualis esset, apparere coeperat, mira pravitate animi atque ingeni in praecipitia conversus patris atque eiusdem avi sui animum alienavit sibi moxque crescentibus in dies vitiis dignum furore suo habuit exitum.

1 CXIII. Accipe nunc, M. Vinici, tantum in bello ducem, quantum in pace vides principem. Iunctis exercitibus quique sub Caesare fuerant, quique ad eum venerant, contractisque in una castra decem legionibus, septuaginta amplius cohortibus, decem alis et pluribus quam decem veteranorum milibus, ad hoc magno voluntariorum numero frequentique equite regio, tanto denique exercitu,

quantus nullo unquam loco post bella fuerat civilia, omnes eo ipso laeti erant maximamque fiduciam victoriae in numero reponebant. At imperator, optimus eorum quae age- 2
bat iudex et utilia speciosis praeferens, quodque semper eum facientem vidi in omnibus bellis, quae probanda essent, non quae utique probarentur sequens, paucis diebus exercitum, qui venerat, ad refovendas ex itinere eius viris moratus, cum eum maiorem, quam ut temperari posset, neque habilem gubernaculo cerneret, dimittere statuit; prosecu- 3
tusque longo et perquam laborioso itinere, cuius difficultas narrari vix potest, ut neque universos quisquam auderet adgredi, et partem digredientium, suorum quisque metu finium, universi tentare non possent, remisit eo, unde venerant, et ipse asperrimae hiemis initio regressus Sisciam legatos, inter quos ipsi fuimus, partitis praefecit hibernis.

CXIV. O rem dictu non eminentem, sed solida ve- 1
raque virtute atque utilitate maximam, experientia suavissimam, humanitate singularem! Per omne belli Germanici Pannonicique tempus nemo e nobis gradumve nostrum aut praecedentibus aut sequentibus imbecillus fuit, cuius salus ac valetudo non ita sustentaretur Caesaris cura, tanquam distractissimus ille tantorum onerum mole huic uni negotio vacaret animus. Erat desiderantibus 2
paratum iunctum vehiculum, lectica eius publicata, cuius *usum* cum alii tum ego sensi; iam medici, iam apparatus cibi, iam hoc solum *uni* portatum instrumentum balinei nullius non succurrit valetudini: domus tantum ac domestici deerant, ceterum nihil, quod ab illis aut praestari aut desiderari posset. Adiiciam illud, quod, quisquis illis tem- 3
poribus interfuit, ut alia quae retuli, agnoscet protinus: solus semper equo vectus est, solus cum iis, quos invitaverat, maiore parte aestivarum expeditionum coenavit sedens; non sequentibus disciplinam, quatenus exemplo non nocebatur, ignovit; admonitio frequens, *interdum* et castigatio, vindicta rarissima; agebatque medium plurima dissimulantis, aliqua inhibentis. Hiems emolumentum 4
patrati belli contulit; sed insequenti aestate omnis Pannonia reliquiis totius belli in Delmatia manentibus pacem

petiit. Ferocem illam tot milium iuventutem paulo ante servitutem minatam Italiae conferentem arma, *quibus usa* erat, apud flumen nomine Bathinum, prosternentemque se universam genibus imperatoris, Batonemque et Pinnetem, excelsissimos duces, captum [*alterum,*] alterum a se deditum
5 iustis voluminibus ordine narrabimus, ut spero. Autumno victor in hiberna reducitur exercitus, cuius omnibus copiis a Caesare M. Lepidus praefectus est, vir nomini ac fortunae *Caesarum* proximus, quem in quantum quisque aut cognoscere aut intellegere potuit, in tantum miratur ac diligit tantorumque nominum, quibus ortus est, ornamentum iudicat.

1 CXV. Caesar ad alteram belli Delmatici molem animum atque arma contulit. In qua regione quali adiutore legatoque fratre meo Magio Celere Velleiano usus sit, ipsius patrisque eius praedicatione testatum est et amplissimorum donorum, quibus triumphans eum Caesar donavit,
2 signat memoria. Initio aestatis Lepidus educto hibernis exercitu per gentis integras immunisque adhuc clade belli et eo ferocis ac trucis tendens ad Tiberium imperatorem et cum difficultate locorum et cum vi hostium luctatus, magna cum clade obsistentium excisis agris, exustis aedificiis, caesis viris laetus victoria praedaque onustus pervenit ad Caesarem, et ob ea quae si propriis gessisset auspiciis, triumphare debuerat, ornamentis triumphalibus consentiente cum iudicio principum voluntate senatus *do-*
3 *natus* est. Illa aestas maximi belli consummavit effectus: quippe Perustae ac Daesitiates Delmatae situ locorum ac montium, ingeniorum ferocia, mira etiam pugnandi scientia et praecipue angustiis saltuum paene inexpugnabiles non iam ductu, sed manibus atque armis ipsius Caesaris tum demum pacati sunt, cum paene funditus eversi forent.
4 Nihil in hoc tanto bello, nihil in Germania aut videre maius aut mirari magis potui, quam quod imperatori nunquam adeo ulla opportuna visa est victoriae occasio, quam damno amissi pensaret militis, semperque visum est gloriosum, quod esset tutissimum, et ante conscientiae quam famae consultum nec unquam consilia ducis iudicio exercitus, sed exercitus providentia ducis rectus est.

CXVI. Magna in bello Delmatico experimenta virtu- 1
tis in multos ac difficilis locos praemissus Germanicus de-
dit; celebri etiam opera diligentique Vibius Postumus, vir 2
consularis, praepositus Delmatiae, ornamenta meruit trium-
phalia; quem honorem ante paucos annos Passienus et
Cossus, viri [quibusdam] diversis virtutibus celebres, in
Africa meruerant; sed Cossus victoriae testimonium etiam
in cognomen filî contulit, adulescentis in omnium virtutum
exempla geniti. At Postumi operum L. Apronius particeps
illa quoque militia eos, quos mox consecutus est, hono-
res excellenti virtute meruit. Utinam non maioribus expe- 3
rimentis testatum esset, quantum in omni re fortuna posset!
sed in hoc quoque genere abunde agnosci vis eius potest;
nam et *Ael. Lamia*, vir antiquissimi moris et priscam gra-
vitatem semper humanitate temperans, in Germania Illyri-
coque et mox in Africa splendidissimis functus ministeriis
non merito sed materia adipiscendi triumphalia defectus
est, et A. Licinius Nerva Silianus, P. Sili filius, quem virum
ne qui intellexit quidem abunde miratus est, * ne nihil
non optimo civi, simplicissimo duci perisset, praeferens
immatura * et fructu amplissimae principis amicitiae et
consummatione evectae in altissimum paternumque fasti-
gium imaginis defectus est. Horum virorum mentioni si 4
quis quaesisse me dicet locum, fatentem arguet; neque
enim iustus sine mendacio candor apud bonos crimini est.

CXVII. Tantum quod ultimam imposuerat Panno- 1
nico ac Delmatico bello Caesar manum, cum intra quin-
que consummati tanti operis dies funestae ex Germania
epistulae caesi Vari trucidatarumque legionum trium toti-
demque alarum et sex cohortium [*nuncium attulerunt*],
velut in hoc saltem tantummodo indulgente nobis fortuna,
ne occupato [*duce tantam cladem acciperemus, cui vindi-
candae nullum parem habebamus nisi Tiberium*] ducem.
Sed causa et persona moram exigit. Varus Quintilius in- 2
lustri magis quam nobili ortus familia, vir ingenio mitis,
moribus quietus, ut corpore ita animo immobilior, otio
magis castrorum quam bellicae adsuetus militiae; pecuniae
vero quam non contemptor, Syria, cui praefuerat, decla-

ravit, quam pauper divitem ingressus dives pauperem re-
3 liquit. Is cum exercitui, qui erat in Germania, praeesset,
concepit esse homines, qui nihil praeter vocem membra-
que haberent hominum, quique gladiis domari non pote-
4 rant, posse iure mulceri. Quo proposito mediam ingressus
Germaniam velut inter viros pacis gaudentis dulcedine
iurisdictionibus agendoque pro tribunali ordine trahebat
aestiva.

1 CXVIII. At illi, quod nisi expertus vix credat, in
summa feritate versutissimi natumque mendacio genus,
simulantes fictas litium series et nunc provocantes alter
alterum iniuria, nunc agentes gratias, quod ea Romana
iustitia finiret feritasque sua novitate incognitae discipli-
nae mitesceret et solita armis discerni iure terminarentur,
in summam socordiam perduxere Quintilium, usque eo,
ut se praetorem urbanum in foro ius dicere, non in me-
2 diis Germaniae finibus exercitui praeesse crederet. Tum
iuvenis genere nobilis, manu fortis, sensu celer, ultra
barbarum promptus ingenio, nomine Arminius, Sigimeri
principis gentis eius filius, ardorem animi vultu oculisque
praeferens, adsiduus militiae nostrae prioris comes, [*cum*]
iure etiam civitatis Romanae ius equestris consequens gra-
dus, segnitia ducis in occasionem sceleris usus est, haud
imprudenter speculatus neminem celerius opprimi quam qui
nihil timeret, et frequentissimum initium esse calamitatis
3 securitatem. Primo igitur paucos, mox pluris in societa-
tem consili recepit; opprimi posse Romanos et dicit et
persuadet; decretis facta iungit, tempus insidiarum con-
4 stituit. Id Varo per virum eius gentis fidelem clarique
nominis, Segesten, indicatur; [*at*] obstabant iam fata con-
siliis omnemque animi eius aciem praestrinxerant: quippe
ita se res habet, ut plerumque [qui] fortunam mutaturus
deus consilia corrumpat efficiatque, quod miserrimum est,
ut quod acciderit, etiam merito accidisse videatur et casus
5 in culpam transeat. Negat itaque se credere, speciemque
in se benevolentiae ex merito aestimare profitetur; nec
diutius post primum indicem secundo relictus locus.

1 CXIX. Ordinem atrocissimae calamitatis, qua nulla

post Crassi in Parthis damnum in externis gentibus gravior Romanis fuit, iustis voluminibus ut alii ita nos conabimur exponere; nunc summa deflenda est. Exercitus omnium 2
fortissimus, disciplina, manu, experientiaque bellorum inter Romanos milites princeps marcore ducis, perfidia hostis, iniquitate fortunae circumventus, cum ne pugnandi quidem aut egrediendi occasio iis, in quantum voluerant, data esset, immo castigatis etiam quibusdam gravi poena, quia Romanis et armis et animis usi fuissent, inclusus silvis, paludibus, insidiis, ab eo hoste ad internecionem trucidatus est, quem ita semper more pecudum trucidaverat, ut vitam aut mortem eius nunc ira nunc venia temperaret. Duci plus ad moriendum quam ad pu- 3
gnandum animi fuit; quippe paterni avitique exempli successor se ipse transfixit. At e praefectis castrorum duo- 4
bus quam clarum exemplum L. Eggius, tam turpe Ceionius prodidit, qui, cum longe maximam partem absumpsisset acies, auctor deditionis supplicio quam proelio mori maluit. At Vala Numonius, legatus Vari, cetera quietus 5
ac probus, diri auctor exempli, spoliatum equite peditem relinquens fuga cum alis Rhenum petere ingressus est, quod factum eius fortuna ulta est; non enim desertis superfuit, sed desertor occidit. Vari corpus semiustum hostilis 6
laceraverat feritas, caput eius abscisum latumque ad Maroboduum et ab eo missum ad Caesarem gentilicii tamen tumuli sepultura honoratum est.

CXX. Reddatur verum L. Asprenati testimonium, 1
qui legatus sub avunculo suo Varo militans nava virilique opera duarum legionum, quibus praeerat, exercitum immunem tanta calamitate servavit matureque ad inferiora hiberna descendendo vacillantium etiam cis Rhenum sitarum gentium animos confirmavit; sunt tamen, qui ut vivos ab eo vindicatos, ita iugulatorum sub Varo occupata crediderint patrimonia hereditatemque excisi exercitus, in quantum voluerit, ab eo aditam. L. etiam Caedici, prae- 2
fecti castrorum, eorumque qui una circumdati Alisone immensis Germanorum copiis obsidebantur, laudanda virtus est, qui omnibus difficultatibus superatis, quas

inopia rerum intolerabilis, vis hostium faciebat inexsupe-
rabilis, nec temerario consilio nec segni providentia usi
speculatique opportunitatem ferro sibi ad suos peperere
3 reditum. Ex quo apparet Varum, sane gravem et bonae
voluntatis virum, magis imperatoris defectum consilio
quam virtute destitutum militum se magnificentissimumque
4 perdidisse exercitum. Cum in captivos saeviretur a Ger-
manis, praeclari facinoris auctor fuit Caldus Caelius,
adulescens vetustate familiae suae dignissimus, qui com-
plexus catenarum, quibus vinctus erat, seriem, ita illas
inlisit capiti suo, ut protinus pariter sanguinis cerebrique
effluvio expiraret.

1 CXXI. His auditis revolat ad patrem Caesar; perpe-
tuus patronus Romani imperi adsuetam sibi causam sus-
cipit; mittitur ad Germaniam, Gallias confirmat, disponit
exercitus, praesidia munit et se magnitudine sua, non
fiducia hostis metiens, qui Cimbricam Teutonicamque
militiam Italiae minabatur, ultro Rhenum cum exercitu
2 transgreditur. Arma infert, quae arcuisse pater et patria
contenti erant; penetrat interius, aperit limites, vastat
agros, urit domos, fundit obvios, maximaque cum gloria,
incolumi omnium, quos transduxerat, numero in hiberna
3 revertitur. Eadem virtus et fortuna subsequenti tempore
ingressi Germaniam imperatoris Tiberi fuit, quae initio
fuerat. Qui contusis hostium viribus classicis peditumque
expeditionibus, cum res Galliarum maximae molis accen-
sasque plebis Viennensium dissensiones coërcitione magis
quam poena mollisset, et senatus populusque Romanus
postulante patre eius, ut aequum ei ius in omnibus pro-
vinciis exercitibusque esset, quam erat ipsi, decreto com-
plexus esset, (etenim absurdum erat non esse sub illo,
quae ab illo vindicabantur, et qui ad opem ferendam pri-
mus erat, ad vindicandum honorem non iudicari parem)
in urbem reversus iampridem debitum sed continuatione
bellorum dilatum ex Pannoniis Delmatisque egit trium-
4 phum. Cuius magnificentiam quis miretur in Caesare?
fortunae vero quis non miretur indulgentiam? quippe
omnis eminentissimos hostium duces non occisos fama

narravit, sed vinctos triumphus ostendit, quem mihi fratrique meo inter praecipuos praecipuisque donis adornatos viros comitari contigit.

CXXII. Quis non inter reliqua, quibus singularis 1 moderatio Ti. Caesaris elucet atque eminet, hoc quoque miretur, quod, cum sine ulla dubitatione septem triumphos meruerit, tribus contentus fuit? Quis enim dubitare 2 potest, quin ex Armenia recepta et ex rege praeposito, cuius capiti insigne regium sua manu imposuerat, ordinatisque rebus Orientis ovans triumphare debuerit? et Vindelicorum Rhaetorumque victor curru urbem ingredi? fractis deinde post adoptionem continua triennii militia Germaniae viribus idem illi honor et deferendus et recipiendus fuerit? et post cladem sub Varo acceptam ocius prosperrimo rerum eventu eadem excisa Germania triumphus summi ducis adornari debuerit? Sed in hoc viro 3 nescias, utrum magis mireris, quod laborum periculorumque semper excessit modum, an quod honorum temperavit.

CXXIII. Venitur ad tempus, in quo fuit plurimum 1 metus: quippe Caesar Augustus cum Germanicum nepotem suum reliqua belli patraturum misisset in Germaniam, Tiberium autem filium missurus esset in Illyricum ad firmanda pace, quae bello subegerat, prosequens eum simulque interfuturus athletarum certaminis ludicro, quod eius honori sacratum a Neapolitanis est, processit in Campaniam. Quamquam iam motus imbecillitatis inclinataeque 2 in deterius principia valetudinis senserat, tamen obnitente vi animi prosecutus filium digressusque ab eo Beneventi ipse Nolam petiit, et ingravescente in dies valetudine cum sciret, quis volenti omnia post se salva remanere accersendus foret, festinanter revocavit filium; ille ad patrem patriae expectato revolavit maturius. Tum 3 securum se Augustus praedicans circumfususque amplexibus Tiberi sui, commendans illi sua atque ipsius opera nec quicquam iam de fine, si fata poscerent, recusans, subrefectus primo conspectu alloquioque carissimi sibi spiritus, mox cum omnem curam fata vincerent, in sua

resolutus initia Pompeio Apuleioque consulibus septua-
gesimo sexto anno animam coelestem coelo reddidit.
1 CXXIV. Quid tunc homines timuerint, quae senatus
trepidatio, quae populi confusio, quis orbis metus, in
quam arto salutis exitique fuerimus confinio, neque mihi
tam festinanti exprimere vacat neque cui vacat potest;
id solum voce publica dixisse satis habeo: cuius orbis
ruinam timueramus, eum ne commotum quidem sensimus
tantaque unius viri maiestas fuit, ut nec bonis neque con-
2 tra malos opus armis foret. Una tamen veluti luctatio ci-
vitatis fuit, pugnantis cum Caesare senatus populique
Romani, ut stationi paternae succederet, illius, ut potius
aequalem civem quam eminentem liceret agere principem;
tandem magis ratione quam honore victus est, cum quic-
quid tuendum non suscepisset, periturum videret, soli-
que huic contigit paene diutius recusare principatum,
3 quam, ut occuparent eum, alii armis pugnaverant. Post
redditum coelo patrem et corpus eius humanis honoribus,
numen divinis honoratum primum principalium eius ope-
rum fuit ordinatio comitiorum, quam manu sua scriptam
4 divus Augustus reliquerat. Quo tempore mihi fratrique
meo, candidatis Caesaris, proxime a nobilissimis ac sa-
cerdotalibus viris destinari praetoribus contigit, conse-
cutis, ut neque post nos quemquam divus Augustus, ne-
que ante nos Caesar commendaret Tiberius.
1 CXXV. Tulit protinus et voti et consili sui pretium
respublica neque diu latuit aut quid non impetrando pas-
2 suri fuissemus, aut quid impetrando profecissemus. Quippe
exercitus, qui in Germania militabat praesentisque Ger-
manici imperio regebatur, simulque legiones, quae in
Illyrico erant, rabie quadam et profunda confundendi
omnia cupiditate novum ducem, novum statum, novam
quaerebant rempublicam; quin etiam ausi sunt minari
daturos senatui, daturos principi leges; modum stipendi,
finem militiae sibi ipsi constituere conati sunt; proces-
sum etiam in arma ferrumque strictum est et paene in
ultimum gladiorum erupit impunitas defuitque qui contra
3 rempublicam duceret, non qui sequerentur. Sed haec

omnia veteris imperatoris maturitas multa inhibentis, ali-
qua cum gravitate pollicentis, inter severam praecipue
noxiorum ultionem et mitis aliorum castigationes brevi
sopiit ac sustulit. Quo quidem tempore ut pleraque *gnave* 4
Germanicus, ita Drusus, qui a patre in id ipsum plurimo
quidem igne emicans incendium militaris tumultus missus
erat, prisca antiquaque severitate usus, *minus* ancipitia
sibi timens quam exemplo perniciosa [et] his ipsis mili-
tum gladiis, quibus obsessus erat, obsidentis coërcuit,
singulari adiutore in eo negotio usus Iunio Blaeso, viro
nescias utiliore in castris, an meliore in toga, qui post
paucos annos proconsul in Africa ornamenta triumphalia
cum appellatione imperatoria meruit. At Hispanias exer- 5
citumque virtutibus celeberrimaque in Illyrico militia [*illu-
stris Messalinus*, *ut*] praediximus, cum imperio obtinens,
in summa [pace] quiete continuit, cum ei pietas rectis-
sima sentiendi et auctoritas quae sentiebat obtinendi su-
peresset. Cuius curam ac fidem Dolabella quoque, vir
simplicitatis generosissimae, in maritima parte Illyrici
per omnia imitatus est.

CXXVI. Horum sedecim annorum opera quis *uni-* 1
versa inserta oculis animisque omnium [in] partibus elo-
quatur? Sacravit parentem suum Caesar non imperio, sed
religione, non appellavit eum, sed fecit deum. Revocata 2
in forum fides, summota e foro seditio, ambitio campo,
discordia curia, sepultaeque ac situ obsitae iustitia, aequi-
tas, industria civitati redditae; accessit magistratibus au-
ctoritas, senatui maiestas, iudiciis gravitas; compressa
theatralis seditio, recte faciendi omnibus aut incussa vo-
luntas aut imposita necessitas; honorantur recta, prava
puniuntur; suspicit potentem humilis, non timet; ante-
cedit, non contemnit humiliorem potens. Quando annona 3
moderatior, quando pax laetior? Diffusa in orientis oc-
cidentisque tractus et quicquid meridiano aut septentrione
finitur pax augusta [per] omnis terrarum orbis angulos a
latrociniorum metu servat immunis; fortuita non civium
tantummodo, sed urbium damna principis munificentia
vindicat. Restitutae urbes Asiae, vindicatae ab iniuriis ma- 4

gistratuum provinciae; honor dignis paratissimus, poena in malos sera, sed aliqua; superatur aequitate gratia, ambitio virtute; nam facere recte civis suos princeps optimus faciendo docet, cumque sit imperio maximus, exemplo maior est.

1 CXXVII. Raro eminentes viri non magnis adiutoribus ad gubernandam fortunam suam usi sunt, ut duo Scipiones duobus Laeliis, quos per omnia aequaverunt sibi, ut divus Augustus M. Agrippa et proxime ab eo Statilio Tauro, quibus novitas familiae haud obstitit, quominus ad multiplicis consulatus triumphosque et com-
2 plura eveherentur sacerdotia. Etenim magna negotia magnis adiutoribus egent; *nam quae impar operi auctoritas*, ministeria deficit, interestque reipublicae, quod usu necessarium, et dignitate eminere, utilitatemque auctori-
3 tate muniri. Sub his exemplis Ti. Caesar Seianum Aelium, principe equestris ordinis patre natum, materno vero genere clarissimas veteresque et insignis honoribus complexum familias, habentem consularis fratres, consobrinos, avunculum, ipsum vero laboris ac fidei capacissimum, sufficiente etiam vigori animi compage corporis, singularem principalium onerum adiutorem in omnia habuit atque habet, virum severitatis laetissimae, hilaritatis priscae, actu otiosis simillimum, nihil sibi vindicantem eoque adsequentem omnia, semperque infra aliorum aestimationes se metientem, vultu vitaque tranquillum, animo exsomnem.

1 CXXVIII. In huius virtutum aestimatione iam pridem iudicia civitatis cum iudiciis principis certant, neque novus hic mos senatus populique Romani est putandi
2 quod optimum sit, esse nobilissimum. Nam et illi antiqui, qui ante primum bellum Punicum abhinc annos trecentos Ti. Coruncanium, hominem novum, cum aliis omnibus honoribus tum pontificatu etiam maximo ad principale extulere fastigium, et qui equestri loco natum Sp. Carvilium et mox M. Catonem, novum etiam Tusculo urbis inquilinum, Mummiumque Achaicum in consulatus, censuras et triumphos provexere, et qui C. Marium ignotae

originis usque ad sextum consulatum sine dubitatione
Romani nominis habuere principem, et qui M. Tullio tan-
tum tribuere, ut paene adsentatione sua quibus vellet
principatus conciliaret, quique nihil Asinio Pollioni ne-
gaverunt, quod nobilissimis summo cum sudore conse-
quendum foret, profecto hoc senserunt, in cuiuscunque
animo virtus inesset, ei plurimum esse tribuendum. Haec 3
naturalis exempli imitatio ad experiendum Seianum Cae-
sarem, ad iuvanda vero onera principis Seianum protu-
lit, senatumque et populum Romanum eo perduxit, ut
quod usu optimum intellegit, id in tutelam securitatis
suae libenter advocet.

CXXIX. Sed proposita quasi universa principatus 1
Ti. Caesaris *forma* singula recenseamus. Qua ille pru-
dentia Rhascupolim, interemptorem fratris sui fili Cotyis
consortisque eiusdem imperi, *Romam* evocavit? singu-
lari in eo negotio usus opera Flacci Pomponi, consularis
viri, nati ad omnia, quae recte facienda sunt, simplicique
virtute merentis semper, nunquam captantis gloriam.
Cum quanta gravitate ut senator et iudex, non ut prin- 2
ceps, [*et de rebus publicis sapienter consultat*] et causas
pressius audit? Quam celeriter ingratum et nova molien-
tem [*Drusum Libonem*] oppressit? Quibus praeceptis in-
structum Germanicum suum imbutumque rudimentis mi-
litiae secum actae domitorem recepit Germaniae? Quibus
iuventam eius exaggeravit honoribus, respondente cultu
triumphi rerum, quas gesserat, magnitudini? Quotiens 3
populum congiariis honoravit, senatorumque censum,
cum id senatu auctore facere potuit, quam libenter ex-
plevit, ut neque luxuriam invitaret neque honestam pau-
pertatem pateretur dignitate destitui? Quanto cum honore
Germanicum suum in transmarinas misit provincias? Qua 4
vi consiliorum suorum, ministro et adiutore usus Druso
filio suo, Maroboduum, inhaerentem occupati regni fini-
bus, pace maiestatis eius dixerim, velut serpentem ab-
strusam terrae salubribus consiliorum suorum medica-
mentis coëgit egredi? quam illum et honorate nec secure
continet? Quantae molis bellum principe Galliarum ciente 5

Sacroviro Floroque Iulio mira celeritate ac virtute compressit, ut ante populus Romanus vicisse se quam bellare cognosceret nunciosque periculi victoriae praecederet nuncius? Magni etiam terroris bellum Africum et cottidiano auctu maius auspiciis consiliisque eius brevi sepultum est.

1 CXXX. Quanta suo suorumque nomine exstruxit opera? quam pia munificentia superque humanam evecta fidem templum patri molitur? quam magnifico animi temperamento Cn. quoque Pompei munera absumpta igni restituit? quicquid *enim* unquam claritudine eminuit, id veluti
2 cognatum censet tuendum. Qua liberalitate cum alias, tum proxime incenso monte Coelio omnis ordinis hominum iacturae patrimonio succurrit suo? Quanta cum quiete hominum rem perpetui praecipuique timoris, supplemen-
3 tum, sine trepidatione delectus providet? Si aut natura patitur aut mediocritas recipit hominum, audeo cum deis queri: quid hic meruit, primum ut scelerata Drusus Libo iniret consilia? deinde ut Silium Pisonemque tam [*sibi quam patriae infestos haberet*, *quorum*] alterius dignitatem constituit, auxit alterius? ut ad maiora transcendam, quamquam et haec ille duxit maxima, quid, ut iuvenes
4 amitteret filios? quid, ut nepotem ex Druso suo? Dolenda adhuc retulimus; veniendum ad erubescenda est: quantis hoc triennium, M. Vinici, doloribus laceravit animum eius? quam diu abstruso, quod miserrimum est, pectus eius flagravit incendio, quod ex nuru, quod ex
5 nepote dolere, indignari, erubescere coactus est! Cuius temporis aegritudinem auxit amissa mater, eminentissima et per omnia deis quam hominibus similior femina, cuius potentiam nemo sensit nisi aut levatione periculi aut accessione dignitatis.

1 CXXXI. Voto finiendum volumen sit. Iuppiter Capitoline, et auctor ac stator Romani nominis Gradive Mars, perpetuorumque custos Vesta ignium, et quicquid numinum hanc Romani imperi molem in amplissimum terrarum orbis fastigium extulit, vos publica voce obtestor atque precor, custodite, servate, protegite hunc

statum, hanc pacem, ***hunc principem***, eique functo lon- 2
gissima statione mortali destinate successores quam serissimos, sed eos, quorum cervices tam fortiter sustinendo terrarum orbis imperio sufficiant, quam huius suffecisse sensimus, consiliaque omnium civium aut pia [*fovete aut opprimite impia.*]

RERUM INDEX.

A.

C.

L.

M.

N.

O.

Q.

R.

S.

T.

V.

X.

Z.

Velleius Paterculus, C.
Latin.
Ex Historiae Romanae ...
libris duobus quae sup-
ersunt...

MAY 7 1932	Nelson	SEP 22 1932
June 23, 1932	"	SEP 22 1932
AUG 3 1932		SEP 22 1932
Dec 15, 1932	"	SEP 22 1932